

TARTU ÜLIKOOL
FILOSOOFIATEADUSKOND
AJALOO JA ARHEOLOOGIA INSTITUUT
ARHEOLOOGIA OSAKOND

Kristin Kokkov

**Esemete funktsionaalse ja sotsiaalse tähenduse
teoreetiline analüüs arheoloogias**

Magistritöö

Juhendajad Endla Lõhkivi (PhD) ja Marge Konsa

Tartu 2015

Sisukord

Sissejuhatus	3
1. Esemete funktsionaalse tähenduse analüüs.....	13
1.1. Esemed arheoloogide uurimisallikana	13
1.2. Esemete funktsiooni seotus esemete struktuuriga.....	16
1.3. Beth Prestoni käsitlus esemete funktsiooni kahetisest olemusest: pärisfunktsioon ja süsteemifunktsioon	18
1.3.1. Pärisfunktsiooni ja süsteemifunktsiooni kontseptsioonide rakendamisvõimalused arheoloogias.....	24
1.4. Esemete funktsioonide eristus sisulisel tasemel: tehno-, sotsio- ja ideofunktsioonid.....	31
1.5. Esemete struktuuri ja esemete funktsiooni seose õpitus	38
2. Esemete sotsiaalse tähenduse analüüs	44
2.1. Esemete valmistamise seos sotsiaalse kontekstiga.....	44
2.2. Esemete ja inimeste suhe: relatsioonilise ontoloogia käsitlus.....	49
2.2.1. Esemed kui keha pikendus ja „mina” laiendus	54
2.3. Esemete tähenduse ja kasutuse seos sotsiaalse kontekstiga	59
2.4. Funktsioonide kollektiivne kehtestamine ja alal hoidmine	68
2.4.1. Maagilised esemed	70
Kokkuvõte.....	74
Kirjandus	79
Theoretical Analysis of the Functional and Social Meaning of Things in Archaeology	86

Sissejuhatus

Käesoleva töö teemaks on esemete funktsionaalse ja sotsiaalse tähenduse teoreetiline analüüs. Nende kahe aspekti põhjal käsitlen esemete olemuse, kasutuse ehk rakenduse (ing k *use*) ja tähenduse erinevaid külgi.

Kuna arheoloogiateaduses on minevikust pärit esemete analüüs üks peamisi lähtekohti mineviku sündmuste ja kultuurilise konteksti interpreteerimiseks, on esemete tõlgendamise üldiste teoreetiliste aluste välja töötamine arheoloogias väga oluline. Seega on töö eesmärgiks analüüsida esemete tähenduse erinevaid aspekte üldisel teoreetilisel tasemel ning vaadelda, kuidas seda teooriat saab rakendada esemete tõlgendaval uurimisel, kui funktsioon on ebaselge ning tähendus ei ole enam täpselt teada.

Antud teema kasvas osaliselt välja minu bakalaureusetööst. Käsitlesin seal arheoloogiateaduse olemust ning analüüsisin teooriaid ja meetodeid, mida kasutades arheoloogid taastavad arheoloogilise materjali põhjal minevikus toimunud võimalikke sündmusi. Uurimise käigus tekkis mul edasine küsimus sellest, mis annab esemetele tähenduse ning kuidas on esemete tähendust võimalik tuvastada.

Filosoofiaõpingud bakalaureuse astmes andsid mulle vajalikud teoreetilise analüüsi põhioskused. Magistriastme arheoloogiaõpingud on lisanud spetsiifilised teadmised arheoloogiateadusest, selle meetoditest ning arheoloogide töö sisust. Need kokku annavad teoreetilise baasi selleks, et analüüsida arheoloogia praktikat.

Esemete analüüsi teoreetilisi lähtekohti on arheoloogias üritatud piiritleda juba vähemalt alates 1960ndatest aastatest, mil hakkas esile kerkima uusarheoloogiline liikumine. Uusarheoloogia protsessualistlik koolkond rõhutab loogilis-deduktiivset käsitlust esemete tähenduse interpreteerimisel, luues mudeleid ning tuues analoogiaid

sarnaste esemetega (Binford 1977; 1983; 1988). Tõlgenduste loomisel kasutatakse keskastme teooriate meetodit¹.

1980ndatel aastatel tekkinud post-protsessuaalne arheoloogia koolkond rõhutab konteksti – nii arheoloogilise leiu konteksti maapinnas kui ka mineviku kultuurilis-ajaloolist konteksti, kus ese loodi ja kus seda kasutati (Hodder 1991). Esemele annab tähenduse kontekst, kust ese on leitud ning selle leiukonteksti kaudu on võimalik interpreteerida mineviku ajalist ja kultuurilist konteksti. Tõlgenduste loomise aluseks on post-protsessualistid võtnud hermeneutilise meetodi².

Arheoloogias on esemete tähenduse analüüsis pandud suurt rõhku ka sümbolilisele ja kognitiivsele lähenemisele. Sellest on kirjutanud näiteks Ian Hodder (1982). Seda teemat on edasi arendanud Colin Renfrew ja Chris Scarre (1998) ning ka näiteks John Robb (1999).

Lisaks on arheoloogias olnud erinevatel aegadel teisi teoreetilisi suundi, mis on andnud lähtekohti esemete analüüsiks, kuid mis praegu enam pole arheoloogide hulgas nii mõjukad (strukturealism, marksism, evolutsiooniteooriad jne.).

Praegusel ajal on arheoloogias esemete analüüsis üks olulisi lähtekohti fenomenoloogiline käsitlus. Võttes aluseks Martin Heideggeri, Maurice Merleau-Ponty ja Edmund Husserli fenomenoloogilise filosoofia, üritatakse interpreteerida esemeid „osana maailmast“, pöörduda tagasi algse maailma-kogemuse juurde. Sellise kontseptsiooni on aluseks võtnud näiteks Bjørnar Olsen (2010) ning Ian Hodder (2012). Fenomenoloogiline lähenemine on oluline ka Fredrik Fahlanderil ja Anna Kjellströmi (toim.) (2010) käsitluses.

Üks esemete analüüsimise vaatenurki, mis on kasutusel nii sotsioloogilistes kui ka arheoloogilistes uurimistes, on esemete eluloo teema. Esemete tähenduse käsitlus

¹ Keskastme teooriad on kausaalseks seoseks või loogiliseks lüliks, mis ütlevad meile, miks on arheoloogiline jäädvustus selline, nagu me seda tänapäeval näeme. Keskastme teooriad pole kindlat liiki teooriad, vaid tegemist on teooriate teatud kasutusviisiga.

² Hermeneutilise interpretatsiooni meetodi idee seisneb selles, et peame mõistma igat detaili, nagu objekt või sõna, terviku põhjal ning tervikut detailide põhjal.

eluloo-aspektist analüüsib esemeid elutsükli vaatenurgast – kust on asi tulnud, kes on selle teinud, mis on olnud asja „karjäär“, mis on selle vanus jne. Esemelise eluloo teemal on kirjutanud mõjuka artikli antropoloog Igor Kopytoff (1986). Samal teemal on kirjutanud arheoloogias artiklid Chris Gosden ja Yvonne Marshall (1999) ning Jody Joy (2009).

Viimasel paarikümnel aastal on arheoloogias olulisel kohal materiaalse kultuuri uurimine üldisemalt. Sellel teemal on avaldatud mitmeid üldteoseid, mis käsitlevad esemelise kultuuri rolli ning nende ühiskondlikke tähendusi. Näiteks Chris Tilley ja Webb Keane'i (2006) toimetatud kogumik keskendub inimeste-asjade suhte uurimisele nii minevikus kui ka olevikus. Lynn Meskelli (2005) seob materiaalsuse maastikuga, tehnoloogiaga, rituaalidega, ja pärandiga. Dan Hicksi ja Mary C. Beaudry (2010) toimetatud kogumik ühendab endas arheoloogilisi, antropoloogilisi, geograafilisi, teaduslikke ja tehnoloogilisi uurimusi materiaalsest kultuurist, esemetest ja inimestest.

Eraldi on arheoloogiateadust analüüsinud teadusfilosoof Alison Wylie (2002). Ta käsitleb epistemoloogilisi küsimusi arheoloogia praktikas. Wylie kirjeldab arheoloogiateadust üldiselt teadusfilosoofia vaatenurgast. Ta toob välja arheoloogia kui teaduse teoreetilise arengu, kirjeldab protsessuaalse ja post-protsessuaalse arheoloogia dialoogi, strukturalistide ning sümbolilise arheoloogia vaatekohti, analoogia probleemi arheoloogias ning teooria ja vaatluse vahekorda, seda, kuidas vaatlusandmed on teooriast koormatud. Wylie kirjeldab arheoloogiat kui teadust, selle meetodeid ning meetodite probleeme, kuid ta ei käsitle konkreetset, kuidas arheoloogiateaduse sees teooriaid luua, kuidas esemeid analüüsida, kuidas minevikku taastada.

Nõnda pole arheoloogias varem esemete funktsionaalse tähenduse analüüsile tähelepanu pööratud. Pigem on keskendutud sümbolilistele, kognitiivsetele ja fenomenoloogilistele lähenemistele ning uuritud üldisi teooriaid ühiskonna arengust.

Materiaalse kultuuri uurimine sotsioloogilistes ja antropoloogilistes käsitlustes keskendub esemete tähendusele ja kasutusele sotsiaalses maailmas. Suur rõhk on

tänapäevase tarbijakultuuri uurimisel. Sellega tegeleb näiteks Daniel Miller (1987; 1995; 2005; 2008; 2010). Seda teemat on analüüsinud samuti Ian Woodward (2007).

Lisaks on ilmunud üldisi käsitlusi esemete rollist inimese identiteedi kujundamisel ning tähenduste loomisel (nt. Dant 1999; 2005). Tim Ingold (2000; 2013) käsitleb inimese taju ja tegevust sotsiaalses keskkonnas ning analüüsib konkreetsete esemete näitel seda, mida tähendab ning mis tunne on valmistada asju.

Ka filosoofias on 20. sajandil esemete uurimisel olnud oluline roll fenomenoloogilistel käsitlustel. Martin Heidegger (1927) pakub ühe mõjuka fenomenoloogilise käsitluse esemetest. Lisaks temale käsitleb ka Maurice Merleau-Ponty (1945) ihulist maailmas olemist ning asjade kogemist läbi kehalise taju. Edmund Husserl (1900) rõhutab intentsionaalsust – teadmine asjadest on alati intentsionaalne, esemetele suunatud.

Analüütiline angloameerika filosoofia rõhutab esemete uurimisel ontoloogilist ja epistemoloogilist käsitlust. Olulisel kohal on artefaktide olemuse analüüs – artefakti ontoloogia. Käsitletakse selliseid küsimusi nagu, mis on artefakt, mis on selle tunnused, mille poolest erinevad artefaktid asjadest looduses, kuidas artefaktid tekivad jne. Neid teemasid on näiteks käsitlenud Lynne Rudder Baker (2006), Wybo Houkes ja Anthonie Meijers (2006) ja Risto Hilpinen (1993; 2011).

Lisaks on olulised esemete funktsiooni olemuse uurimused – mis on funktsioon, kuidas see tekib, kuidas funktsioon on seotud artefaktidega. Sellel teemal kirjutas Robert Cummins (1975) ühe esimese mõjuka artikli. Hiljem on sarnasel teemal kirjutanud artikleid näiteks Marcel Scheele (2006) ja Wybo Houkes (2006).

Wybo Houkes ja Pieter E. Vermaas (2010) vaatlevad tehniliste artefaktide olemust ning on funktsiooni mõiste analüüsis käsitlenud vaid tehnilisi funktsioone. Seega jätavad nad vaatluse alt välja funktsiooni mõiste teised aspektid (sotsiaalsed, ideoloogilised, esteetilised). Samuti on nad esemete kasutuse analüüsis vaadelnud vaid tehniliste esemete praktilisi rakendusi (näiteks mikroskoobi või laserite rakendamise laboris), mis piiritleb nende poolt välja pakutud esemekäsitluse suures osas kaasaegsete tehnoloogiliste artefaktidega.

Viimasel ajal on materiaalse kultuuri funktsiooni uurimisel üks olulisemaid autoreid vaimu- ja teadusfilosoof Beth Preston (1998; 2000; 2013). Preston on funktsiooni mõiste analüüsil toetunud just igapäevaesemetele ning on lisaks tehnilisele funktsioonile vaatluse alla võtnud ka teist liiki funktsioonid (sotsiaalsed, ideoloogilised, esteetilised). Kuna Prestoni analüüs esemetest ja funktsioonidest on nõnda laiahaardeline, olen tema teooriale pühendanud oma töös palju tähelepanu.

Filosoofias on funktsiooni mõistet käsitletud tegelikult enamasti bioloogia näitel. Funktsiooni olemust on analüüsitud bioloogiliste organite toimimise põhjal. Ühe esimese tänapäevase olulise selleteemalise artikli kirjutas Larry Wright (1973). Ruth Millikan (1984) läheneb funktsiooni mõistele evolutsionistlikult. Karen Neander (1991) on analüüsinud organite funktsiooni seoses neo-darvinistliku evolutsiooniteooriaga ning Peter McLaughlin (2001) näiteks eitab loodusliku valiku rolli organite funktsioonide seletamisel ning väidab, et funktsiooni mõiste seletus on seotud organite võimega paljuneda.

Niisiis võib eelnevat kokkuvõttes nentida, et kuigi filosoofias on esemete tähendust analüüsitud läbi funktsiooni mõiste, siis arheoloogiliste esemete tõlgendamisele pole selliseid käsitusi seni rakendatud. Kuna aga esemete tähendus on väga tugevalt seotud nende funktsiooniga, leian, et esemete tähenduse tõlgendamine funktsiooni mõiste alusel on oluline teoreetiline lähtekoht, millele üles ehitada uurimused minevikust. Seega on käesoleva töö üks eesmärgi teadusfilosoofilise funktsiooni kontseptsiooni abil pakkuda välja teoreetiline lähtekoht, mille alusel arheoloogilisi esemeid interpreteerida.

Teiseks võtan vaatluse alla esemete-inimese vahelise suhte – milline on esemete tähenduse ja rakenduse seos esemete kasutamise sotsiaalse kontekstiga ning inimese enda 'maailmaga'. Seega on töö teine eesmärk siduda antropoloogilised ja sotsioloogilised eseme-inimese suhte teoreetilised lähtekohad sellega, kuidas esemetesse minevikus võidi suhtuda. Esemete-inimeste suhte analüüs on oluline selleks, et mõista, miks on esemetele omistatud tähendusi ning miks on neid kasutatud viisil, mis pole seotud ei nende struktuuri ega funktsiooniga. See on

oluline, et mõista, kuidas võidi esemeid kohelda, väärtustada ja rakendada moel, mis pole seotud nende valmistamise eesmärkidega.

Töö tulemusena olen välja pakkunud üldise teoreetilise lähtekoha, millele tuginedes interpreteerida minevikust pärit esemeid, üritada taastada sündmusi, millest jäid esemed maapinda ning luua tõlgendusi selle kohta, milline võis minevikus olla nende esemete tähendus inimeste jaoks.

Antud uurimus on üldine probleemi analüüs, seega pole siin eesmärgiks lahendada mitte konkreetseid küsimusi seoses konkreetsete esemetega, vaid töötada välja üldine teoreetiline käsitlus, mille alusel saaks edaspidi interpreteerida mistahes esemeid. Toetun oma töös teadusfilosoofilisele uurimismeetodile, mille põhiliseks analüüsi tööriistaks on loogilis-deduktiivne arutlus. Nõnda pole empiirilised meetodid olnud töö kirjutamiseks vajalikud. Küll toon aga näiteid varasemate empiiriliste uurimiste tulemustest.

Töö koosneb kahest peatükist. Esimeses peatükis käsitlen funktsiooni³ mõistet. Esemete funktsioon defineerib eseme algse olemuse ning annab eseme olemasolule eesmärgi – ese on valmistatud selleks, et täita mingit funktsiooni.

Selle jaoks, et analüüsida esemeid on kõigepealt oluline piiritleda see, mida mõistetakse esemete ja mida artefaktide all. Kuna 'artefakt' on arheoloogidele lai mõiste, hõlmates praktiliselt kõike, mis on inimeste poolt loodud, siis pean oluliseks piiritleda seda terminit oma töös esemetega, millele on loomise hetkel antud funktsioon ning mis pole inimtegevuse kõrvalproduktid – näiteks esemete katked või esemetootmise jäägid.

³ On oluline märkida, et antud kontekstis pole esemete funktsiooni mõiste analüüs seotud funktsionalismi filosoofilise doktriiniga. Funktsionalism filosoofias on vaimufilosoofia teooria vaimuseisunditest, mis seob mõtteid, soove, valuaistingut jne rolliga, mida need mängivad inimese kognitiivses süsteemis. Töö on teadusfilosoofiline ning eesmärk on siduda 'funktsiooni' mõiste esemete struktuuri, kasutuse ja tähenduse analüüsiga.

Seejärel teoretiseerin selle üle, mis üldse on see, mida nimetatakse eseme funktsiooniks. Kuna funktsioon on eseme tähenduse mõistmiseks esmane ja kõige olulisem aspekt, on vajalik käsitleda funktsiooni olemust süvitsi, et piiritleda selle kontseptsiooni sisu ning see, kuidas funktsioon on seotud eseme struktuuriga ning eseme tähendusega.

Järgnevalt toon peatükis põhjalikumalt välja Prestoni (2000; 2013) käsitluse esemete funktsiooni kahetisest olemusest. Esmane ja algne eseme funktsioon on selle 'pärisfunktsioon'. Eseme kasutusala on selle pärisfunktsiooniks, kui seda eset toodetakse ja kopeeritakse esivanematelt selleks, et samasugust eset rakendada edasi sama funktsiooni täitmise eesmärgil. Ese on ajaloos säilinud ja arenenud seetõttu, et tema pärisfunktsioon on olnud tema olemasolu põhjuseks. Esemel on aga ka 'süsteemifunktsioone'. See on eseme võime mängida mingit rolli teatud süsteemi kontekstis – mingis kindlas situatsioonis. Eset saab kasutada eesmärkide täitmiseks, mille jaoks ese tegelikult valmistatud ei ole.

Peatüki edasise analüüsi eesmärk on vaadelda, kuidas funktsiooni kahetine olemus – pärisfunktsioon ja süsteemifunktsioon – annab arheoloogidele teoreetilise lähtekoha, mille põhjal interpreteerida esemeid ning võimalikke mineviku sündmusi, millest esemed maapinda jäid. Lisaks peatun sellel, kuidas analüüsida funktsioone peale üldise taseme ka sisuliselt – esemel saab olla nii tehno-, sotsio- kui ka ideofunktsioone, millest igaüks võib olla päris- või süsteemifunktsioon.

Lisaks uurin, miks ei saa eseme funktsiooni puhtalt eseme kuju vaadates tuvastada. Nimelt saadakse eseme funktsioon teada läbi õppimise. Inimesed sünnivad oma sotsiaalsesse keskkonda ilma, et nad oskaks esemeid kasutada. Õpetades neile aga esemete õiget kasutust, vormitakse nad ühiskonna liikmeteks.

Esemete funktsiooni õpituse aspekt toob välja arheoloogiateaduse ühe raskuspunkti – kui eseme funktsioon pole ajas säilinud, seda ei teata, siis puhtalt eset vaadates on seda raske kindlaks teha. Seetõttu tuleb appi võtta analoogia sarnaste esemetega, uurida kasutusjälgi või läbi viia eksperimente, et tuvastada tundmatu eseme võimalikke funktsioone.

Teise peatüki eesmärk on vaadelda esemete sotsiaalset tähendust. Esemete sotsiaalne analüüs avab eseme tähenduse selle aspekti, mis on kaudselt või tihti polegi üldse seotud eseme funktsiooniga. Esemete sotsiaalne tähendus lähtub kultuurilistest, religioossetest, esteetilistest, ideoloogilistest väärtustest ja eesmärkidest ning määrab ära selle, kuidas esemeid hõlmatakse sotsiaalsesse suhetesse. Peatükis kasutan sotsioloogilisi ja antropoloogilisi esemekäsitlusi – milline on eseme tähendus inimese jaoks, esemete seotus inimese füüsilise kehaga⁴ ja tema sotsiaalse maailmaga.

See, kuidas inimesed hõlmavad esemeid enda maailma ning kuidas esemed väljendavad sotsiaalses ja kultuurilises kontekstis kehtivaid väärtusi, on lisaks esemete funktsionaalsele tähendusele teine väga oluline teoreetiline lähtepind, millele esemete interpretatsiooni rajada.

Teises peatükis käsitlen esiteks seda, kuidas on esemete valmistamine seotud sotsiaalse kontekstiga – inimesed valmistavad esemeid vastavalt oma spetsiifilisele ajaloolisele lokaalsele sotsiaalsele olekule. Kuid samas leiän, et esemete valmistamine on muutunud aja jooksul väga palju. Kui minevikus oli esemete valmistamine ja kasutamine otseselt seotud vastava sotsiaalse kontekstiga, siis tänapäeval on esemete kasutamise sotsiaalne kontekst valmistamise kontekstist tihti lahutatud.

Seejärel vaatlen, kuidas esemete kasutamine pole ainult eseme funktsiooni rakendamine, vaid samaaegselt ka tähenduse loomine. Ese saab inimese jaoks tähenduse läbi selle kasutamise. Selle seisukoha analüüsimiseks võtan aluseks relatsioonilise ontoloogia. Relatsiooniline ontoloogia on filosoofiline positsioon, mis eitab traditsioonilist kartesiaanlikku objekt-subjekti dualismi ning käsitleb esemete-inimeste suhet kontekstuaalsena – see on pidevalt loomises, mitte fikseeritud esemete ja inimeste olemasolevate ning muutumatute omaduste kaudu.

⁴ Antud juhul ei kasuta ma fenomenoloogilist käsitlust sellest, kuidas inimene kogeb eset olles ihuliselt maailmas, vaid võtan vaatluse alla otseselt eseme füüsilise kasutuse.

Kolmandaks analüüsin esemete tähenduse ja funktsiooni seost sotsiaalse kontekstiga: väidan, et esemete funktsionaalne kasutus on tihedalt seotud kasutamise sotsiaalse kontekstiga. Seega on esemete funktsiooni tundmine oluline selleks, et jõuda mineviku ühiskondadeni, inimeste eesmärkideni ja sotsiaalse korralduseni. Eesmärk on näidata, et esemed on ühiskonna produktid ning väljendavad kindla kultuurikonteksti väärtusi, vajadusi, tõekspidamisi. Sellega seoses analüüsin kollektiivse intentsiooni⁵ rolli esemete funktsiooni ja tähenduse kehtestamisel ning alal hoidmisel. Kui esimeses peatükis analüüsin kultuuriliste süsteemifunktsioonide olemust, siis nüüd toon välja, et kultuuriline süsteemifunktsioon saab tekkida ja püsida vaid läbi kollektiivse intentsiooni.

Funktsiooni ja esemete tähenduse kollektiivne tunnustamine ilmneb selgelt esemete maagilises tähenduses ning kasutuses – kuidas esemetele omistatakse võimeid, mida neil tänapäevases mõttes pole, kuidas neid samastatakse inimestega või tõstetakse isegi kõrgemale inimestest.

Esemete tähenduse analüüsi aspekte on mitmeid ning esemeid võib käsitleda lähtudes erinevatest seisukohtadest. Käesoleva töö eesmärk on välja töötada üldine käsitlus esiteks esemete funktsionaalsest tähendusest esimeses peatükis ning teiseks esemete-inimese sotsiaalsest suhtest teises peatükis. Lähtun eelkõige teadusfilosoofilistest vaadetest esimeses peatükis ning sotsioloogilis-antropoloogilistest seisukohtadest teises peatükis. Seetõttu jätan teadlikult oma tööst välja mitmed muud arheoloogidele üldiselt olulised esemekäsitluse aspektid.

Näiteks ei käsitle ma töös esemete eluloo teemat. See on spetsiifiline konkreetse eseme tähenduse analüüs ega anna materjali üldisele esemete funktsiooni ja

⁵ Kollektiivne intentsionaalsus on vaimude jõud (ing k *the power of minds*), mis on koos suunatud mingile objektile, faktile, eesmärgile või väärtusele. Kollektiivne intentsionaalsus võib ilmuda erinevatel viisidel, hõlmates jagatud kavatsusi, ühist tähelepanu, kollektiivset tunnustust ning kollektiivseid emotsioone. Need hoiakud on olulised filosoofidele, sotsiaalteadlastele, antropoloogidele, sest neil on oluline roll sotsiaalse maailma moodustumisel. Jagatud intentsioonid võimaldavad inimestel tegutseda maailmas koos intentsionaalselt, koordineeritult ja koostöötavalt ning saavutada kollektiivseid eesmärke. (Schweikard 2013)

tähenduse käsitlusele. Lisaks olen tööst teadlikult välja jätnud esemete kui sümbolite temaatika. Sellest on arheoloogias juba varem palju kirjutatud. Esemete kui sümbolite teema on seotud semiootikaga. Semiootilise uurimise taga on eraldiseisev teoreetiline lähenemine oma teooriate ja meetoditega. Antud töö eesmärk pole neid teooriaid ning meetodeid käsitleda. Keskendun teadusfilosoofilisele esemete funktsiooni käsitlusele ning seetõttu pole ma töösse toonud ka fenomenoloogilist eseme-käsitlust, kuigi just fenomenoloogiline lähenemine esemete tõlgendamisel on arheoloogias levinud.

Antud töö olulisus seisneb sügavuti esemete funktsionaalsete ja sotsiaalsete tähenduste aspektide käsitlemises, mis annab aluse nende olemuse ja tähenduse mõistmiseks. Esemete funktsiooni olemust pole arheoloogias sellisel moel veel käsitletud. Samuti pole esemete-inimeste suhte analüüs arheoloogias veel laialt levinud. Töö teema on oluline mitte ainult Eesti arheoloogiateaduse kontekstis, vaid ka laiemalt. Teemad, millega oma töös tegelen, on käsitlemata mitte ainult Eestis, vaid ka Lääne arheoloogiateooria kontekstis. Seega leian, et käesolev töö täidab olulise lünga arheoloogiliste esemete interpretatsioonilise meetodi välja töötamisel.

1. Esemete funktsionaalse tähenduse analüüs

Antud peatükis analüüsin esemete funktsionaalsuse kontseptsiooni: funktsioon on aluseks eseme valmistamisele, annab esemele tähenduse ning kasutuseesmärgi. Kuna funktsioon on eseme tähenduse mõistmiseks esmane ja kõige olulisem aspekt, pean oluliseks piiritleda selle kontseptsiooni sisu ning seda, kuidas funktsioon on seotud eseme struktuuriga ning eseme tähendusega. Välja toodud seisukohti seon arheoloogilise interpretatsiooniga ning näitan, kuidas funktsiooni olemuse määratlemine annab baasi, mille alusel arheoloogilisi esemeid interpreteerida.

1.1. Esemed arheoloogide uurimisallikana

Arheoloogide üheks põhiliseks uurimisobjektiks on minevikust pärit esemed ja nende jäänused. Arheoloogias kasutatakse materiaalse kultuuri kirjeldamisel mõistet 'artefakt' ning selle mõiste alla hõlmatakse tihti kõik, mis on inimtekkeline. Risto Hilpinen (2011) väidab, et arheoloogias on artefaktideks kõik objektid ja nähtused, mis on arheoloogidele mineviku kultuuride kohta informatsiooni hankimisel olulisteks allikateks. Artefaktide kaudu üritatakse jõuda minevikus elanud inimesteni ning nende ühiskonna mõistmiseni.

'Artefakti' mõiste määratlemisel on oluline välja tuua erinevus inimese poolt loodud esemete ja looduslikult olevate asjade, ökofaktide, vahel. Eric Katz (1993: 223–225) on käsitlenud artefaktide ja looduslike asjade erinevust ning leidnud, et artefakti tekke vajalikuks tingimuseks on inimeesmärkide ja kavatsuste olemasolu. Looduslikud objektid eksisteerivad Katzi sõnul aga sõltumatult inimestest, nende eesmärkidest või kavandamisest. Nad on „seesmiselt funktsioonitud”. Looduslikel asjadel pole Katzi järgi kindlat olemasolu põhjust, kujundust ega plaani; neil pole

kasutusviisi ega rolli, mida mängida looduslikus ökosüsteemis. Katz lisab, et looduslikud objektid pole instrumendid, kuigi inimesed võivad neid vahendina kasutada. Kui me neid vahendina kasutame, poogime me oma kavandeid objektile, mis ise on loomupäraselt funktsioonitu (*ibid.*). Lynne Rudder Baker (2006: 132) rõhutab lisaks, et artefakte eristab looduslikest asjadest mitte ainult funktsionaalne olemus, vaid see, et nende funktsioon on ära määratud eseme valmistaja eesmärkide poolt.

Looduslikke asju ja artefakte eristab järelikult tekkimise viis. Näiteks leian, et teravaservalisel kivitükil pole eesmärki, mille jaoks see on tekkinud. Terava serva moodustumine on olnud loodusprotsesside tagajärg (nt külmumisest ja sulamisest põhjustatud mineraalide paisumise ja kokkutõmbumise pragunemine). Kuid inimene saab kasutada seda teravat serva kivitükil millegi jaoks. Kui inimene seda kivi kasutab, annab ta kivile tol rakendushetkel funktsiooni – ta saab täita selle kiviga mingit ülesannet. Oma vaimus loodud funktsiooni omistab inimene kasutamise käigus kivile, ilma et see funktsioon kivil tegelikult oleks.

Ökofaktid erinevad artefaktidest seega kindlate tunnuste alusel. Kõige lihtsam on määratleda 'artefakte' kui inimese poolt valmistatud asju. Hilpinen (1993: 156–157) sõnastab tingimuse, et artefakt on ese, millel on looja: „ese on artefakt siis ja ainult siis, kui sellel on autor”. Hilpinen eristab intentsionaalseid ja mitteintentsionaalseid esemeid. Intentsionaalsete esemete puhul on tema järgi eseme loomise aluseks autori eesmärk luua asi millegi tarvis. Mitteintentsionaalsed esemed on näiteks intentsionaalse eseme valmistamise kõrvalproduktid. Artefaktid saavad olla ainult intentsionaalsed esemed.

Toon siin näiteks tulekivist eseme valmistamise. See on intentsionaalne tegevus ning valminud ese on artefakt. Kuid eseme valmistamise kõrvalsaadusena tekkinud kivikillud artefaktid ei ole, kui neid millekski kasutada ei saa. Need on küll ka inimese poolt tehtud, kuid selles tegevuses puudus eesmärk.

Inimene on artefaktilise eseme olemasolu põhjuseks. Kui poleks inimest, poleks ka artefakte. Hilpinen (1993: 159) lisab juurde, et kui inimene teeb artefakti, siis ta

mitte ainult ei põhjusta selle olemasolu, vaid ka vormib selle tunnuseid. See, milliseks inimene eseme teeb, sõltub sellest, mille jaoks ta eset kasutama tahab hakata. Funktsioon on antud esemele tegija soovide ja uskumuste poolt: kui pole tegijat, pole eesmärki, pole funktsiooni (Preston 2013: 199).

Nagu eespool mainisin, on arheoloogias artefaktide käsitus tavaliselt laiem, hõlmates mitte ainult intentsionaalseid ja mitte-intentsionaalseid esemeid, vaid ka esemete katkeid ning muid esemelisi inimtegevuse objekte. Arheoloogidele on oluliseks infoallikaks lisaks esemetele ka näiteks toidujäätmed, savinõukillud, lagunened hooned jne. Need on fenomenid, mille loomine pole minu arvates alati olnud intentsionaalne ning neile on sellisel kujul raske leida funktsiooni. Toidujäätmete, savinõukildude ja hoonevarede tekkimine pole intentsionaalne, sest nad kõik on moodustunud muu tegevuse tõttu.⁶

Seetõttu ei hõlma minu käsitus inimtegevuse kõrvalprodukte ja muid elutegevusjäänuseid, millel on tänapäeval arheoloogidele küll informatsiooni edasi andmise funktsioon, kuid millel endal pole funktsionaalset olemust. Samuti jätan ma vaatluse alt välja purunenud esemete tükid. Näiteks, kuigi savinõu kildudel on arheoloogidele küll oluline funktsioon anda aimu ajaperioodist, kaubandussidemetest ning valmistusstiilist, pole sellistel kildudel enamasti siiski iseseisvana funktsiooni, mille jaoks need on mõeldud. Esemete katkendid on ise kaotanud oma funktsionaalse tähenduse, kuid kaudselt esindavad terve eseme funktsiooni.

Kuna arheoloogidele tähendab 'artefakt' inimese poolt loodud esemeid ja objekte üldiselt – nii intentsionaalseid esemeid kui ka inimtegevuse kõrvalprodukte, siis selleks, et vältida arusaamatusi, ma oma töös mõistetan 'artefakt' ei kasuta. Selle

⁶ Eraldi tuleb käsitleda esemekatkeid, millele on antud uus funktsioon – need on võetud kasutusele millegi uue jaoks. Katki läinud esemete tükke võidi edasi kasutada mõnes varasemast erinevas funktsioonis. Vahel on esemeid ka purustatud tahtlikult. Näiteks on matustes tahtlikult purustatud esemete katkeid, nn rituaalselt surmatud esemeid. Samuti oli eraldi eesmärk mõisaaedadesse tahtlikult ehitatud varemetel.

asemel kasutan mõistet 'ese' ning mõtlen selle all inimese poolt intentsionaalselt loodud asju, millele on loomise käigus antud funktsioon.

1.2. Esemete funktsiooni seotus esemete struktuuriga

Eelnevalt tõin välja, et inimene on eseme olemasolu põhjuseks ning luues eset, ta ka vormib selle tunnuseid. Nõnda sõltub eseme struktuur ja funktsioon⁷ sellest, mille jaoks inimene eset kasutama tahab hakata.

Arheoloogias on eseme funktsiooni kindlaks tegemine oluline, sest suur osa eseme tähendusest avaneb läbi funktsiooni tuvastamise. Eseme funktsionaalse tähenduse tundmine aitab interpreteerida arheoloogilisi kontekste ning saada aimu sellest mineviku ühiskonnast, kus eset kasutati.

Antud alapeatüki eesmärk on piiritleda, kuidas eseme struktuur – tema väline kuju, vorm ning materjal – on ühest küljest ära määratud funktsiooni poolt, kuid teisest küljest võimaldab eseme struktuur kasutada eset tihti ka muudeks eesmärkideks, kui see valmistatud on.

Esemel on Prestoni (2000: 22; 2013: 136) järgi kaks aspekti. Esiteks on esemel struktuur – väline kuju ja materjal. Teiseks on esemel funktsioon: ese on tehtud teatud kasutust silmas pidades. Suhe eseme struktuuri ja funktsiooni vahel pole Prestoni sõnul kindel ja ühene, vaid suhteid on palju. Ühte ja sama funktsiooni võivad täita erineva struktuuriga esemed, samuti võib ühel kindla struktuuriga esemel olla erinevaid funktsioone.

⁷ Mõiste 'funktsioon' tuleneb 16. sajandi kesk-prantsuse keelsest sõnast *fonction*, mis tähendab „õiget tööd või eesmärki“ (ing k *proper work or purpose*). Kesk-Prantsuse keelne sõna tuleneb otseselt ladina keelsest sõnast *functionem* (nimetavas *functio*), mis tähendab „sooritust, kasutust, toimimist“ (ing k *performance, execution*). See on teonimi ladina keelsest sõnast *functus*, mis on mineviku kesksõna *fungi*'st, mis tähendab „tegema, teostama, täitma“. (Harper 2010) Tänapäeval kasutatakse mõistet 'funktsioon' üldiselt siis, kui viidatakse eseme või isiku loomulikule tegevusele või kavatsatud eesmärgile mingis rollis. (Collins English Dictionary)

Struktuuri ja funktsiooni suhte peamine tunnus materiaalses kultuuris on Prestoni (2000: 22; 2013: 136) sõnul funktsiooni mitmene teostatavus (ing k *multiple realization of function*). Nimelt saab igat funktsiooni täita erinevates materjalides ja vormides. Preston toob näitena lusika: see võib olla valmistatud puidust, sarvest, luust, savist, portselanist, metallist jne. Iga materjal lusika valmistamiseks jällegi ei sobi (näiteks riie). Samuti võib lusika kuju varieeruda, kuid jällegi iga kuju ei sobi. Sellest järeldeb Preston, et funktsioon küll ei piira kuid määrab struktuuri.

Teine struktuuri ja funktsiooni suhte keskne tunnus on Prestoni (2013: 136) sõnul eseme kuju mitmene rakendatavus (ing k *multiple utilizability of structure*). Igat materiaalse kultuuri eset saab Prestoni arvates kasutada erinevateks funktsioonideks, s.t funktsioonideks, mille jaoks see pole algselt valmistatud. Näiteks saab lusikat kasutada muusika tegemiseks, plekkpurgi kaane avamiseks, paberiraskuseks jne. Ka siin on Prestoni järgi näha, kuidas struktuur piirab eseme võimalikke rakendusi. Lusikat saab kasutada struktuuri võimaluste piires.

Funktsioon on Prestoni (2013: 136) meelest struktuuri poolt alamääratud (ing k *underdetermine*). Eseme vorm, kuju ja materjal ning eseme funktsioon pole üksüheselt fikseeritud. Nõnda saab materiaalse kultuuri ühte eset kasutada paljude eesmärkide jaoks. Funktsiooni mitmene teostatavus tähendab seda, et ühte funktsiooni võivad täita erinevat tüüpi esemed (ing k *different types of things*). Lisaks tähendab eseme mitmene kasutatavus Prestoni põhjal seda, et materiaalse kultuuri esemed on tihti valmistatud nõnda, et neil oleks mitu funktsiooni.

Eelnevast järeldeb, et eseme struktuur ja funktsioon on mõlemad vastastikku alamääratud. Puhtalt eseme struktuuri vaadates on võimatu tuletada eseme funktsiooni. Eseme funktsioon pole seotud eseme struktuuriga nii tihedalt, et ühte vaadates ilmneks kohe teine. Sellest tulenevalt on arheoloogidel vahel keeruline esemeid analüüsida, sest kui eseme funktsiooni ei teata eelnevalt, siis pole seda võimalik ka puhtalt eseme vaatluse kaudu tuvastada.

Preston ei selgita lähemalt väidet, et sama funktsiooni võivad täita erinevat tüüpi esemed. Millises mõttes erinevat tüüpi? Kuidas saab näiteks lusika funktsiooni täita

erinevat tüüpi ese? Olen seisukohal, et esemed on suures osas ära määratud oma funktsiooni poolt – eseme kuju määratleb teatud funktsioon; ese vastab funktsioonile. Olen küll nõus Prestoni väitega, et eseme kuju on mitmeti rakendatav, kuid arvan, et eseme kuju mitmene rakendatavus ei tähenda seda, et esemel endal oleks palju funktsioone. Ese on loodud kindlat funktsiooni silmas pidades, kuid kasutada saab seda eset eesmärkideks, mille tarvis see tegelikult mõeldud pole. Näiteks lusikas pole mõeldud plekkpurgi kaane avamiseks. Seda ei valmistata selle eesmärgiga, ometi saab lusikat kaane avamiseks kasutada.

Just see problemaatika tõstatabki küsimuse, mida Preston järgnevalt käsitleb – mis on eseme õige funktsioon ning mis on juhuslikud kõrvalkasutused.

1.3. Beth Prestoni käsitus esemete funktsiooni kahetisest olemusest: pärisfunktsioon ja süsteemifunktsioon

Kui arheoloog leiab maapinnast eseme, siis eset analüüsid on üks tema esimesi mõtteid: milleks võidi seda eset kasutada, mis on selle funktsioon? Esemete tähenduse interpreteerimise lihtsustamiseks ja piiritlemiseks on oluline tuua välja üldised teoreetilised lähtekohad, mis avavad esemete funktsionaalse tähenduse olemuse.

Selleks toetun vaimu- ja teadusfilosoof Beth Prestonile (2000; 2013), kes on analüüsinud esemete funktsiooni olemust abstraktsel tasemel – mis on üldse eseme funktsioon, millistele tingimustele peab funktsioon vastama ning kuidas esemed saavad funktsiooni. Preston käsitleb mõistet 'funktsioon' üldisel tasemel sõltumatult eseme kasutuse sisust.

Teoreetilise analüüsi üks peamisi eesmärke on Prestoni (2000: 24) sõnul eristada eseme funktsiooni määravat kasutust juhuslikest või kõrvalistest rakendustest. Preston toob näitena lusika – mõeldud on see toidu segamiseks ning tõstmiseks, kuid

selle abil saab teha ka heli, kui lusikaid üksteise vastu lüüa⁸. Funktsiooni mõiste peaks Prestoni sõnul eristama käibiva funktsiooni mürast, mis on nn „juhuslik kõrval-saadus“.

Preston (2013) kasutab oma analüüsis põhiliselt kahte autorit, Robert Cumminsi ja Ruth Millikani, kes arutlevad esemete funktsiooni, selle tekke ja olemus üle erinevalt. Analüüsides neid autoreid esitab Preston oma käsitluse esemete funktsiooni olemusest. Minu eesmärk antud peatükis on tuua välja Prestoni käsitlus esemete funktsiooni olemusest üldiselt ning seejärel vaadelda, kuidas nende seisukohtade põhjal analüüsida arheoloogiliste esemete kasutust ja tähendust.

Preston (2013: 139) sõnab, et funktsiooniteooria (ing k *function theory*) algne probleem on see, et ühte eset saab rakendada igasugustesse kasutustesse, millest paljud pole seotud selle eseme funktsiooniga.

Robert Cummins (1975: 752, 757, 762–764) on esemete funktsiooni analüüsides välja pakkunud ‘süsteemi-funktsionaalsuse’ (ing k *system function*) kontseptsiooni. Selle käsitluse järgi tuleb eseme funktsiooni all mõista eseme võimet mängida mingit rolli teatud süsteemis – mingis kindlas situatsioonis. Süsteemi all mõistab Cummins kindlal viisil vastastikmõjus olevate komponentide paigutust – see tähendab eseme kasutamise konteksti. Kogu süsteemi toimimist saab mõista ja seletada komponentide toimimise põhjal. Esemele funktsiooni omistamiseks vaadatakse selle praegust toimimist oma süsteemis.

Cumminsi seisukohtadest ilmneb, et süsteemiks saab nimetada mingit kindlat eseme kasutamise situatsiooni. Vastastikmõjus olevate komponentide paigutus on kontekst, milles eset antud funktsiooni järgi kasutatakse.

⁸ Paljude maade rahvastel (Venemaal, Kanadas, Kreekas jne.) on lusikas eraldi muusikainstrument ning need lusikad on otseselt valmistatud selleks, et nendega muusikat teha. Ilmselt Preston, käsitledes lusikate funktsiooni toidu tõstmisena ning lisakasutust muusika tegemiseks, on vaatluse alla võtnud söögiriistad ning pole käsitluse hõlmanud lusikaid, mis ongi otseselt valmistatud muusikariistadena.

Preston (2013: 140) järeldab, et Cumminsi funktsiooni seletus pole kausaal-ajalooline seletus, vaid pigem kogu süsteemi praeguste võimete seletus selle komponentide võimete põhjal. Süsteemi osade võimeid nimetatakse komponentide funktsioonideks – funktsionaalsed rollid, mida nad mängivad süsteemis kui tervikus.

Leian, et arheoloogias võiks süsteemi nimetada kontekstiks. Cumminsi välja pakutud süsteemifunktsionaalne eseme analüüs on väga sarnane Hodderi esitatud kontekstuaalse arheoloogia programmile (vt [alapeatükk 2.3.](#)) . Mõlemas on eseme funktsiooni tuletamise puhul kõige olulisem eseme kasutamise situatsioon.

Piiritletud süsteemi üheks näiteks võib pidada matust. Seal on iga komponent vastastikmõjus ja asub süsteemis kindla eesmärgiga olla osa matmiskommetest. Matuse kõikidel komponentidel – surnukehal, hauapanustel, haualohul jne – on funktsioon selles süsteemis. Kõikide komponentide tähendus on ära määratud süsteemi teatud funktsiooni poolt. Kui matuse süsteemist leitakse mõõk – näiteks Kukruse 12.–13. sajandi kalmistu matuse nr XII paremale küljele oli asetatud mõõk (Lõhmus, Jonuks, Malve 2010: 109) – siis ei ole nimetatud süsteemis oluline mõõga algne funktsioon; antud süsteemis on mõõga ainus funktsioon olla hauapanuseks.

Kuid Prestoni (2013: 141) arvates Cumminsi seletus ei võimalda eristada kõiki asjade juhuslikke ja lühiajalisi rakendusi nende „tõeliste“ funktsioonide põhimest kasutustest. Cumminsi seletus ei tee Prestoni sõnul võimalikuks eristada juhuslikke ja tõeliseid funktsioone, sest süsteemi mõiste on avatud, hõlmates peaaegu kõiki koostoimes olevaid asju.

Nõnda on näiteks matusesüsteemi põhjal raske kindlaks teha, mille jaoks kasutati esemeid tavaelus. Kui Kukruse kalmistu hauda nr XII kaasa pandud mõõga ülesanne on selles süsteemis olla hauapanus, mida surnud näiteks saaks kasutada surmajärgses elus, siis ei viita see kontekst minu arvates sellele, kas mõõk oli ka tegelikult ainult sellise eesmärgi jaoks valmistatud.

Preston (2000: 26) leiab, et funktsioon on normatiivne kontseptsioon. Tihti räägime esemete toimimisvigadest (ing k *malfunction*) ning meil on kindlad arusaamad, kuidas peaksid esemed suutma toimida olukordades, mil nad seda

ilmselt ei suuda. Kuid Prestoni arvates ei saa Cumminsi kontseptsiooni põhjal analüüsida esemete toimimisviisi. See ei paku mehhanismi, kuidas eristada eeldatud toimimist tegelikust sooritusest.

Matuse konteksti puhul tekib näiteks küsimus, kuidas aru saada, kas Kukruse matuse nr XII mõõdal on peale hauapanuse funktsiooni ka muid funktsioone. Cumminsi seisukoha järgi sobivad mõõga funktsiooniks kõik võimalikud rakendused. Mõõk võib olla hauapanuse, sõjariista või staatuseeseme funktsioonis. Samuti sobib hauapanuseks näiteks katkine mõõk. Kuidas teha kõige selle põhjal kindlaks, milline neist funktsioonidest oli see, mida pidas silmas mõõga valmistaja? Nagu eelnevalt mainitud, valmistatakse esemeid alati eesmärgipäraselt ning autor annab esemele funktsiooni, pidades silmas just neid eesmärke, mille tarvis ta eseme loob. Kuidas saab sellest loomiseaegsest eesmärgist aimu puhtalt eseme hilisema asukoha kaudu? Veelgi enam, kuidas saab eseme loomiseaegsest funktsioonist aimu, kui Cumminsi arvates sobivad kõik rakendused eseme funktsiooniks?

Esile kerkinud küsimustele on võimalik leida vastust Ruth Millikani (1984) esitatud eseme „päris“ funktsiooni (ing k *proper function*) kontseptsiooni abil. Millikani (1984: pt. 1, eriti lk. 17–19; 26–28) järgi peab olema funktsiooni seletus kausaal-ajalooline. Mingi eseme pärisfunktsiooniks on Millikani arvates selle kasutaja või kasutajate kogukonna teadvusliku valiku ajalugu. Seega on tema järgi eseme kasutusala eseme pärisfunktsiooniks, kui seda eset toodetakse ja kopeeritakse esivanematelt selleks, et samasugust eset kasutada edasi sama funktsiooni täitmise eesmärgil. Ese on ajaloos säilinud ja arenenud seetõttu, et tema pärisfunktsioon on olnud selle olemasolu põhjuseks.

Nii ei saa Kukruse matuse nr XII mõõga pärisfunktsiooniks olla selle kasutus hauapanusena, vaid rakendus sõjariistana, sest see on põhjus, miks on mõõku sajandite jooksul valmistatud. Sõjariista valmistamine on olnud mõõga tegija eesmärk ning koos sellega on ta andnud ka mõõgale pärisfunktsiooni olla sõjariist. Seda saame minu arvates aga öelda vaid sellepärast, et meil on eelnevalt, enne

mõõga leidmist hauast, teada mõõga üldine pärisfunktsioon. Selle põhjal on lihtne öelda, et hauapanusena kasutamine pole olnud mõõga valmistamise eesmärk.

Millikani (1984: 26–27) arvates on eseme hetkelised või lühiajalised kasutusvõimalused ebavajalikud eseme funktsiooni kindlaks tegemiseks. Vajalikud on vaid eseme mineviku kasutusvõimalused, mida on rakendanud esivanemad. Nõnda jätab Prestoni (2000: 27) arvates Millikan sisse valesitoimimise tuvastamise võimaluse. Eseme pärisfunktsioon on see, mida ese peaks tegema, vastavalt sellele, mida tegid need varasemad esemed, mille järgi uus ese on valmistatud. Kui ese pole võimeline tegema seda [mõõk on näiteks katki või nüri] siis toimib see valesti või halvasti. Ese peaks toimima asjakohasel moel, sest see on „pärinud“ pärisfunktsiooni oma esivanematelt, ka siis, kui see pole võimeline tegevust teostama või kunagi ei teosta seda.

Jätkates mõõga näitega, võib öelda, et me teame üldjoontes, mis on mõõga funktsioon, sest meil on tänapäevani säilinud teadmine mõõgast, selle valmistamise „sugupuust“ ning seeläbi ka selle funktsioonist. Me saame minna „sugupuud“ mööda tagasi ajas, sest meil on lähtekoht, mille põhjalt liikuda.

Sellest lähtudes väidab Preston (2000: 27), et Millikani ‘pärisfunktsioon’ on normatiivne. See esitab toimimisstandardid, millele kõik sarnaste esemete rühma liikmed peavad vastama selleks, et kuuluda sellesse rühma. Kõik teised toimimised, mida esemed võivad teostada, on Prestoni sõnul kas ebaolulised või valesti toimimised, kui need asendavad või segavad pärisfunktsiooni. Pärisfunktsiooni kontseptsioon on tema arvates mõeldud selleks, et mõista norme, mis juhivad esemete toimimist ning seega ignoreerib individuaalsete esemete kõrvalomadusi ja idiosünkraatilisi kasutusi.

Cumminsi arusaam süsteemifunktsioonist aga pole Prestoni (2000: 27) sõnul normatiivne, sest keskendub sellele, mida asi tegelikult teeb või mida see on määratud tegema oma praeguses süsteemi kontekstis. Kui esemel pole funktsionaalset rolli oma praeguses kontekstis, siis sel Prestoni järgi lihtsalt pole süsteemifunktsiooni selle kontekstiga seoses – see pole osa sellest süsteemist. Aga

kui sel on roll süsteemis, siis on see tema arvates süsteemifunktsioon, pole tähtis kui põgus või üürige see roll võib olla ja pole tähtis, kas ükski asi on kunagi varem seda rolli täitnud. Süsteemifunktsioon aitab Prestoni järgi mõista individuaalsete esemete kindlaid võimeid ja tegelikke toimimisi ning ignoreerib nende ajaloolise kasutuse esemerühma kuuluvust.

Arvan, et on oluline rõhutada pärisfunktsiooni ning süsteemifunktsiooni olemuse erinevust veelgi täpsemalt, kui Preston seda teeb. Nimelt eseme pärisfunktsiooni üks põhilisi tingimusi on minu arvates see, et see funktsioon antakse esemele valmistamise käigus. See on funktsioon, mille põhjal antakse esemele vorm ning mis määrab ära selle hilisema kasutuse. Kõik funktsioonid, mis on esemele antud hiljem lisaks, pärast eseme valmimist, on süsteemifunktsioonid.

Nõnda järeldub ülal toodud analüüsist, et eseme funktsiooni järjepidev terviklik kontseptsioon peab kas loobuma ajaloolisest tähendusest ning põhinema täielikult praegusele võimele või loomusele (süsteemifunktsioon) või see peab loobuma eseme praeguse kasutusvõime arvestamisest ning sõltuma täielikult ajaloolisest valikust (pärisfunktsioon). Kuid mõlemad valikud lähevad Prestoni (2000: 28) järgi funktsiooni mingite aspektidega vastuollu. Süsteemifunktsioon ei luba valestitoimimise mõistet, kuigi funktsioon tundub olevat normatiivne. Pärisfunktsioon ei luba esemete uusi kasutusi pidada eseme funktsiooniks, kuigi tundub, et esemetel võib olla palju püsivaid või põgusaid funktsioonimuutusi.

Analüüsist selgub, et eseme funktsiooni mõiste ei ole selge ega ühtne. Esemete funktsioonil on kahetine olemus – pärisfunktsioon ja süsteemifunktsioon. Eseme pärisfunktsioon on kasutus, mille jaoks ese on valmistatud ja mis on aluseks sellele, et esemeliik on ajaloos püsinud. Lisaks võib samal esemel olla ka mitmeid lisanduvaid süsteemifunktsioone, mis tekivad vastavalt rakenduskontekstidele, kuid mis ei saa eseme valmistamise põhjuseks.

1.3.1. Pärifunktsiooni ja süsteemifunktsiooni kontseptsioonide rakendamise võimalused arheoloogias

Kuidas ülal toodud käsitluse tulemusi funktsiooni kahetisest olemusest ära kasutada arheoloogilises interpretatsioonis? Kuidas tõlgendada esemeid ning leiukontekste lähtudes positsioonist, et esemel on nii pärifunktsioon kui ka süsteemifunktsioonid?

Leian, et need mõisted aitavad arheoloogilises interpretatsioonis vastata erinevatele küsimustele esemete kasutuse ning minevikus toimunud sündmuste kohta. Esemepärifunktsioon pole oluline mitte niivõrd individuaalse esemepärifunktsiooni analüüsis, vaid üldiste, laialt levinud käitumismustrite tuvastamiseks. Süsteemifunktsioon annab aimu aga individuaalsest ja/või kultuurikonteksti põhiseisust käitumisest. Väidan, et funktsiooni kahetine olemus annab lähtekoha, mille põhjal analüüsida inimkäitumise üldist ja kestvat (pärifunktsioon) ning ajutist (süsteemifunktsioon) iseloomu. Järgnevalt selgitan oma seisukohta lähemalt.

Preston (2000: 34) on arutlenud põgusalt selle üle, kuidas esemete funktsiooni käsitlust ära kasutada arheoloogiliste esemete analüüsis. Kuna eseme struktuuri ja funktsiooni vahel pole otsest ja kindlat seost, ei saa puhtalt vormi kaudu öelda, mis võis olla eseme funktsioon. Funktsiooni üritatakse seetõttu tuletada eseme leiukonteksti abil, kasutusjälgede analüüsi kaudu, sarnaste esemetega paralleelse tuues, eksperimentide kaudu jne (vt [alapeatükk 1.5.](#)). Kuid need ei pruugi alati anda õiget infot eseme kunagisest funktsioonist.

Arheoloogidele on Prestoni (2000: 34) sõnul oluline eseme pärifunktsiooni tuvastamine – mille jaoks on ese kunagi loodud. Leiukontekst ei pruugi tema järgi aga anda infot eseme pärifunktsiooni kohta, sest kontekst võib peegeldada eseme süstemaatilist rakendust millekski muuks kui pärifunktsiooniks. Ta lisab, et valele muljele võivad kinnitust anda ka kasutusjäljed – süstemaatilisest süsteemifunktsionaalsest rakendusest jäänud jäljed. Kui seda tüüpi ese pole enam kasutuses üheski tänapäevases kultuuris, ei saagi tema sõnul ekslikult tekkinud arusaama eseme pärifunktsioonist kergesti kummutada.

Kuidas oleks siis võimalik eseme pärisfunktsiooni kindlaks teha? Preston (2000: 35) pakub välja, et pärisfunktsiooni tuvastamiseks on vaja võrrelda ühte sorti esemete tüüpilisi leiukontekste ning kasutusjälgi. Kuna pärisfunktsioon tekib esemele pika aja jooksul eseme sugupuus, siis sarnased leiukontekstid ning kasutusjäljed võivad viidata eseme pärisfunktsioonilisele rakendusele. Kuid ta lisab, et arheoloogidel pole tihti võimalik tuvastada esemete sugupuud, vaid nad töötavad isoleeritud esemetega. Sel juhul on üsna raske kindlaks teha, kas ese on „anomaalses“ süsteemifunktsionaalses situatsioonis või peegeldab kontekst tema pärisfunktsiooni.

Siiski leian, et vahel ei pruugi ühte sorti esemete sarnane leiukontekst anda selget aimu esemete pärisfunktsioonist. Näiteks Karin Beckman-Thoor (2005: 48) ja Ørjan Engedal (2010: 218) on analüüsinud Skandinaaviast leitud pronksiaegseid kirveid ning näidanud, et suuri ja ornamendiga kaunistatud, vahel isegi kuldplekiga kaetud pronksist kirveid on leitud tihti raskesti ligipääsetavatest ja niisketest paikadest. Seda sorti kirveid leitakse enamasti niisketelt aladelt, kus kunagi on olnud järv, soo, oja või allikas. Näiteks Skogstorpi kirved tulid välja kohast, mis pronksiajal oli olnud kas vee all või kitsas maariba veesüsteemide vahel.

Kristian Kristiansen ja Thomas Larsson (2005: 128) on uurinud Skogstorpi kirveid ning leidnud, et need olid valmistatud sellisest materjalist (savist südamikuga ja pealt kaetud kuldplekiga), mis välistab nende kasutamise töö tegemiseks. Samuti viitab sellele fakt, et leitud kirvestel puuduvad kasutamisele viitavad kulumisjäljed. Töös või lahingutes ei saanud neid kasutada ka seetõttu, et Skogstorpi kirveste savist südamik muutis esemed liiga hapraks, et need löökidele vastu peaks.

Kuna meil on tänapäevani säilinud teadmine sellest, enam-vähem milline on minevikus olnud ning ka suures osas tänapäevalgi on kirve pärisfunktsioon, siis sellest teadmisest lähtudes saab öelda, et vesiselt alalt leidmine ei vasta kirve üldisele pärisfunktsioonile. Kuna selliseid kirveid on leitud mitmeid sarnastest kontekstidest, ei saa olla tegu ka kirve juhusliku ära kaotamisega. Kirveste tavapärasele kasutamisele kõneleb eriti vastu asjaolu, et kirved on valmistatud sellisest materjalist,

et neid ei olekski saanud kasutada nõnda, nagu üldiselt levinud teadmine kirve pärisfunktsioonist ette näeb.

Kirveste materjali valiku ning kulumisjälgede analüüsi põhjal on minu arvates selge, et nende kirveste valmistamise eesmärk polnud sama, mida me tavaliste kirveste puhul teame. Ilmselt nende kirveste tegeliku pärisfunktsiooni kindlaks tegemine polegi tänapäeval enam võimalik. Selle jaoks oleks vaja teada tollel ajaperioodil kehtinud ideoloogilist tausta, kuid see pole säilinud. Jääbki üle välja pakkuda vaid hüpoteese. Näiteks materjali (kuld) ja konteksti (vesine keskkond) põhjal võib pakkuda, et tegemist on jumalatele valmistatud ja ohverdatud esemetega. Kas sel juhul tulebki pidada esemete pärisfunktsiooniks nende ohverdamist vette?

Nagu eespool välja tõin pole eseme pärisfunktsioon seotud mitte ainult eseme tegeliku kasutusega, vaid ka eseme loomisega. Pärisfunktsioon on see, mille alusel on ese valmistatud. Ülal kirjeldatud Skandinaaviast leitud kirveste puhul tekib siiski kahtlus, kas tüüpiline leiukontekst, nagu Preston välja pakkus, on see, mille alusel kindlaks teha seda, mis võis olla nende kirveste pärisfunktsioon. Pigem võis nende valmistamise eesmärk seisneda mingis muus (rituaalses) toimingus ning kirveste vette asetamine võis olla kas osa pärisfunktsioonist või süsteemifunktsioon, mis neile anti hiljem.

Arheoloogilises interpretatsioonis aitab eseme pärisfunktsioonilise tähenduse analüüs leida seega vastuse küsimusele, miks ese üldse on loodud, mis kasutuse tarvis see on valmistatud. Väidan, et pärisfunktsiooniline analüüs annab vastuse otseselt mitte konkreetse mineviku situatsiooni, vaid laiemalt mingil ajaperioodil kehtinud kultuuritendentside kohta.

Süsteemifunktsioonilise tähenduse alusel saab minu arvates vastata küsimusele, mida mingi konkreetse esemega võidi selles konkreetsetes kontekstis teha, kus ese maapinda jäi ning kust arheoloogid selle hiljem välja kaevasid. Samas leian, et süsteemifunktsiooniline analüüs kattub eseme pärisfunktsioonilise käsitlusega, kui eset kasutatakse konkreetsetes situatsioonides pärisfunktsiooniliselt.

Pärisfunktsioon on eset defineeriv mõiste. Esemekohta teatakse, mis see on siis, kui teatakse, mis on selle pärisfunktsioon. Süsteemifunktsioon on kas juhuslik, hetkelisest vajadusest tulenev või kultuuriline kõrvalkasutus ja seda võetaksegi nõnda, teades samal ajal, et see pole eseme päris funktsioon. Leian, et süsteemifunktsionaalne rakendus ei kaota ära eseme pärisfunktsiooni eseme kasutaja jaoks.

Eelmises alapeatükis tõin näitena mõõga. Selle pärisfunktsioon on olla sõjariist. Kõik süsteemid, kus kasutatakse mõõka sõjariistana, lähtuvad tavapärasest pärisfunktsiooniga kooskõlas olevast käitumisest. Aga kui mõõk pannakse näiteks surnule hauda kaasa, nagu Kukrusel, on hauda kaasa panemise põhjus hoopis midagi muud, kui põhjus, miks mõõk loodi. Nüüd on tegu süsteemiga, mille tekke põhjuseid tuleb otsida kultuurist ja/või religioonist.

Eespool väitis Preston, et arheoloogidele on oluline kindlaks teha esemete pärisfunktsioon. Kuigi pärisfunktsiooni kindlaks tegemine on oluline, olen seisukohal, et samavõrd tähtis on ka süsteemifunktsiooni kindlaks tegemine, eriti kui tegu on süstemaatilise süsteemifunktsiooniga. Kui süsteemifunktsioon on nii laialt levinud, et see ilmneb juba süstemaatiliselt, näitab see minu arvates midagi kultuurikonteksti kohta ning annab vahest isegi olulisemat informatsiooni, kui ainult eseme pärisfunktsiooni tuvastamine annaks. Kui eset kasutatakse järjekindlalt mingi süsteemifunktsiooni tarvis, siis näitab see antud kultuurikonteksti väärtusi ja käitumismustreid, mis on arheoloogilises interpretatsioonis sama olulised kui ühiskonna interpreteerimine eseme pärisfunktsiooni alusel.

Kuigi Preston seda otseselt ei tee, leian, et süsteemifunktsioone saab jagada hetkesituatsioonilisteks süsteemifunktsioonideks ja üldisteks kultuurilisteks süsteemifunktsioonideks. Hetkesituatsioonilised süsteemifunktsioonid on minu arvates eseme kasutused konkreetsetes lühiajalistes süsteemides, näiteks üks kindel lahing sõjas või üks matus kalmistul. See on üks konkreetne sündmus minevikus, millest jäi järele jälg, mida arheoloogid kaasajal analüüsivad. Leian, et sellise hetkesituatsioonilise süsteemifunktsiooni mõiste on oluline arheoloogilises

kontekstis selleks, et konkreetset arheoloogilist jäädvustust analüüsida ja konkreetseid mineviku sündmusi taastada.

Kultuuriliste süsteemifunktsioonidena eristan esemete rakendusi, mis on sõltuvad konkreetse kultuurisüsteemi tõekspidamistest ja tavadest. Kultuuriline süsteemifunktsioon on pärisfunktsioonilise eseme süstemaatiline kasutus millekski muuks, kui selle pärisfunktsioon ette näeb – näiteks mõõga kasutamine hauapanusena. Lisaks on esemeid, mille pärisfunktsioon on kadunud, kuid edasi on elanud eseme kultuuriline süsteemifunktsioon. Näiteks eesti pulmas on traditsiooniliselt kasutatud mõõka, mis võis olla kunagine päris sõjarelv, nt. Vajangu pronksmõök (Jonuks, Lang 2001).

Olen seisukohal, et läbi kultuuriliste süsteemifunktsioonide saab tuvastada käitumismustreid, mis on olulised selleks, et analüüsida mingi ajaperioodi kultuurilist iseloomu. Kultuurilisi süsteemifunktsioone on võimalik tuvastada siis, kui eseme pärisfunktsioon on teada, näiteks eseme „sugupuu“ on välja jõudnud lähiminevikku või tänapäeva. Kui pärisfunktsiooniliselt tuntud eseme leiukontekstides ilmneb, et seda eset on kasutatud läbivalt mingiks muuks eesmärgiks, kui süsteemifunktsioonid korduvad ja sarnaseid arheoloogilisi jäädvustusi on leitud mitmeid, siis saab sellest teha järelduse, et vastav süsteemifunktsiooniline kasutus on antud kultuurikontekstis laiemalt tunnustatud ning see kannab omaette väärtust ja eesmärki.

Kui aga eseme pärisfunktsiooni ei teata, tekib küsimus, kuidas eristada seda, kas leiukontekst näitab kultuurilist süsteemifunktsiooni või eseme pärisfunktsiooni. Arvan, et üheks võimaluseks üritada taastada pärisfunktsiooni, on analüüsida sarnaseid leiusituatsioone ning leiukontekstide enda olemust – kas need on seotud argipäevaga või on usundilise, rituaalse, kultuurilise sisuga. Kui näiteks ühte tüüpi esemeid leitakse pidevalt asulakontekstist, väidan, et siis võiks teha järelduse eseme pärisfunktsiooni kohta. Kui aga leitakse mingit tüüpi eset nii asulakontekstist kui ka matuse kontekstist, siis asula kontekst võiks viidata pärisfunktsioonile, matuse kontekst aga kultuurilisele süsteemifunktsioonile.

Kuna asulakontekst on seotud inimeste igapäevaeluga ning igapäevaelus kasutatakse esemeid üldjoontes pärisfunktsiooniliselt (vt [alapeatükk 2.3.](#)), siis arvan, et asulakonteksti alusel on põhjendatud teha järeldus pärisfunktsioonilise rakenduse kohta. Matusekontekst on aga juba oma põhiolemuselt kultuuritraditsioonidest lähtuv ning seotud konkreetse kultuurikontekstiga, mis annab aluse eelduseks, et eseme kasutus ei pruugi olla pärisfunktsiooniline, vaid süsteemifunktsiooniline – vastab hetkelisele kultuurisüsteemile.

Esemete pärisfunktsioon on paljude esemeliikide puhul suures osas ülekultuuriline nähtus. Esemeliik püsib läbi erinevate kultuuride, kui püsib funktsioon, mille jaoks see on loodud. Väidan seega, et pärisfunktsiooniga pole alati otseselt seotud konkreetne kultuuriline käitumine, vaid üldine igapäevaelu.

Seda ilmingut saab minu arvates kõige paremini näha argipäevaste nähtavate füüsilist funktsiooni täitvate esemete puhul, mille kasutamine ja tööpõhimõtted ei ole tugevasti seotud kultuurikontekstiga. Näiteks noa lõikamise füüsiline funktsioon on argine ja püsiv. Sõltumata kultuurisüsteemist saavad nuga lõikamiseks rakendada kõik inimesed, ilma et neil oleks vaja seda tegevust siduda kindla tähendusega. See funktsioon on lähtunud praktilisest vajadusest, mitte kultuurilisest tähendusest. Nõnda on nuga säilinud kasutusel erinevatest geograafilistes piirkondades läbi aegade, sest selle tekke aluseks pole otseselt olnud mingi kindel kultuurikontekst, vaid praktiline vajadus.

Leian, et mineviku ühiskonna konkreetsest kultuurilise konteksti eripärasest olemusest annab aimu just see, kuidas läbi aegade pärisfunktsioonilisena püsivat eset erinevates ühiskonna kontekstides kasutatakse süsteemifunktsionaalselt. Näiteks, kui nuga on püsinud suhteliselt muutumatuna viimased paartuhat aastat, siis on tema pärisfunktsioonilise rakenduse põhjal raske ütelda midagi konkreetset viimase kahetuhanda aasta erinevate sotsiaalsete kontekstide kohta. Pärisfunktsioon on püsinud samana ning info, mida selle funktsiooni põhjal ühiskondade kohta saab, on sama – nuga kasutati selleks, et midagi lõigata. Kuid noa süsteemifunktsioonilise rakenduse põhjal on võimalik erinevate sotsiaalsete kontekstide põhjal tuua välja

inimeste eriomaseid käitumisviise ning üritada teha muu hulgas järeltõlki mingil ajal levinud kommete ja uskumuste kohta. Näiteks süsteemifunktsionaalne noa kasutus hauapanusena [nt. Kukrusel IX matusele oli kaasa pandud nahktupes nuga (Lõhmus, Jonuks, Malve 2010: 105)] annab aimu sellest, et muinasajal oli inimestel uskumusi, mis sidus nuga ka millegi muuga kui ainult löikamise funktsiooniga.

Muidugi annab olulist infot ka pärisfunktsiooniliste esemekasutuste uurimine. Esemete pärisfunktsiooniline analüüs annab informatsiooni ühiskonna laiemasotsiaalse ja kultuurilise konteksti kohta, tehnoloogilise arengu ja igapäevaelu kohta. Pärisfunktsioon on see, mille põhjal näha ühiskonna laiemaid arengutendentse ning püsivamaid käitumismudeleid.

Kultuurilise süsteemifunktsiooni ja eseme pärisfunktsiooni erinevus seisneb minu arvates selles, et kultuuriline süsteemifunktsioon kaob, kui kaob kultuuriline vajadus selle funktsiooni järele – süsteem kaob või muutub. Kuid ese võib püsida ühiskonnas alles, sest tema pärisfunktsioon on see, mille jaoks ese on loodud. Kui ühiskond muutub nii palju, et lisaks süsteemifunktsiooni kadumisele, lakkab vajadus ka eseme pärisfunktsiooni järele, siis kaob ese kasutuselt. Näiteks on kadunud kasutuselt koot. Vilja ei peksta enam käsitsi koodiga, vaid seda teeb kombain viljakoristuse käigus. Muutus ühiskonnas ja kultuuris on olnud nii suur, et see laienes ka igapäevasele elule.

Nõnda saab väita, et pärisfunktsioon, mis enamasti väljendub esemete praktilises rakenduses, on aluseks, mille põhjal interpreteerida püsivaid käitumismustreid, igapäeva elu ja ühiskonna üldist arengut. Kuid süsteemifunktsiooni mõiste alusel on võimalik luua interpretatsioone kultuuriliste, religioossete, ideoloogiliste käitumismustrite kohta, milles on ära kasutatud argipäeva esemeid.

Eraldi analüüsimist väärivad esemed, mille pärisfunktsioon on seotud kultuurikontekstiga. Selliseks näiteks ilmselt ongi ülal kirjeldatud Skandinaaviast leitud kirved ning muud kultuurilised esemed. Need esemed püsivad kasutusel niikaua, kuni püsib traditsioon, mille raames neil esemetel on funktsioon (vt lähemalt [alapeatükk 1.4.](#)).

Niisiis leian, et kui arheoloogid uurivad esemete funktsioone, siis pärisfunktsioon on see, mis annab aimu laiematest ühiskondlikest tavadest ja protsessidest. Esemepärisfunktsioon pole oluline niivõrd individuaalse eseme rakenduse analüüsis, vaid üldiste, laialt levinud ja kestvate käitumismustrite tuvastamiseks. Süsteemifunktsioon annab aimu aga individuaalsest, ajutisest ja/või kultuurikonteksti põhise käitumisest. Pärisfunktsiooni ja süsteemifunktsiooni mõistete abil saab arheoloogilises interpretatsioonis vastata eri tasandi küsimustele. Need kaks ei konkureeri, vaid täiendavad teineteist.

1.4. Esemete funktsioonide eristus sisulisel tasemel: tehno-, sotsio- ja ideofunktsioonid

Eelnevalt tõin välja Prestoni analüüsi funktsioonide kahetisest olemusest – esemetel on ajutised süsteemifunktsioonid ning püsivad pärisfunktsioonid. Kuid lisaks funktsioonide abstraktssele jaotusele, saab esemete funktsioone liigitada veel ka nende sisulise rakendamise alusel – kas tegu on praktilise/tehnilise, sotsiaalse või ideoloogilise kasutuseesmärgiga. Alljärgnevalt toon välja esemekasutuse eristuse funktsioonide sisulisel tasemel ning seejärel vaatlen, kuidas selline eristus aitab siduda ühe esemeliigi esemeid erinevate kasutusaspektidega.

Preston (2000: 29; 2013: 183), toetudes Michael Schifferile, väidab, et esemetel võib olla erinevat tüüpi funktsioone. Schiffer (Schiffer, Skibo 2008: 110) on eristanud materiaalse kultuuri juures kolme funktsiooni tüüpi: tehnofunktsioon, sotsiofunktsioon ja ideofunktsioon. Tehnofunktsioon on eseme praktiline funktsioon. Sotsiofunktsioon hõlmab suhtlust ja sotsiaalsete fenomenide manifestatsiooni. Esemefunktsioon sümboliseerib abstraktseid ideid, väärtusi, uskumusi.

Preston (2000: 29; 2013: 183) järeldeb, et Schiffer eristab funktsioone esemete sisu konkreetsete aspektide põhjal – selle põhjal, mis sorti eesmärk esemetel on. Näiteks troonil on tema sõnul nii tehnofunktsioon istumise alusena, kuid sellel on ka ideofunktsioon esindada kuningavõimu. Kihlasõrmusel pole tehnofunktsiooni, kuid

sel on sotsiofunktsioon näidata, et sõrmuse kandja on kihlatud. Need tehno-, sotsio-, ja ideofunktsioonid võivad olla nii päris- kui ka süsteemifunktsioonid.

Kuidas suhestuvad omavahel Prestoni funktsiooni abstraktne jaotus ning Schifferi pakutud sisuline eristus? Preston (2000: 29) sõnab, et funktsiooni liigitus pärisfunktsiooniks ja süsteemifunktsiooniks pole mõeldud asendada Schifferi klassifikatsiooni. Pigem on see esemete funktsiooni ristuv klassifitseerimine algsemal, abstraktsemal astmel – seotud funktsiooni ontoloogilise kujuga. Prestoni järgi on funktsioonid eristatavad päris- ja süsteemifunktsioonideks nende struktuursete tingimuste põhjal, mis funktsioone sätestavad. Struktuurilised tingimused on sõltumatud funktsiooni spetsiifilisest sisust. Preston toob näiteks tooli: kuigi toolil on tehno-pärisfunktsioon toetada istuvat inimest, on sel tihti ka tehno-süsteemifunktsioon toetada seisvat inimest, kes peab vahetama lambipirni või võtma midagi kõrgelt riulilt. Sellest järeldeb Preston, et päris- või süsteemifunktsioonid võivad olla kas tehno-, sotsio- või ideofunktsioonid. Eristus päris- ja süsteemifunktsiooni vahel on Prestoni arvates sõltumatu sisu põhjal tehtud funktsiooni klassifikatsioonist.

Preston (2000: 30–31) lisab, et pigem on erand see, kui esemel on ainult üks kindel funktsioon, kuid ühe eseme erinevad funktsioonid võivad langeda samasse kategooriasse. Lisaks on võimalik, et esemel on mitu funktsiooni igas või kõigis kategooriates korraga. Nõnda võib Prestoni järgi esemel olla palju funktsioone igas Schifferi eristatud tüübis. Aga kuna iga Schifferi funktsiooni tüüp võib olla kas süsteemifunktsioon või pärisfunktsioon, siis Prestoni arvates võib esemel olla lõpmatu hulk funktsioonikombinatsioone – ka ristklassifikatsioonid (ing k *crossclassification*) (vt ka Joonis 1, lk 37).

Nathan Crilly (2010: 311) on analüüsinud Prestoni seisukohti funktsiooni sisulise taseme eristusest konkreetse näite varal. Crilly mainib, et funktsiooni mõistet enamasti kasutatakse ja defineeritakse viisil, mis seostub esemete kasutamisega praktilistel/tehnilistel eesmärkidel (ing k *physical goals*). Kuid Crilly (2010: 312; 316–317) arvab, et funktsiooni kontseptsiooni alla võib hõlmata kõiki eseme

rakendusi. Inimesed kasutavad esemeid, esemed teostavad funktsioone. Funktsioonid on lihtsalt erinevad. Ta toob näitena auto. Auto kasutamine transpordiks on auto tehnilise funktsiooni rakendamine – s.o. eseme füüsiline kasutus. Kui kasutada autot oma isiklike väärtuste väljendamiseks, rakendatakse tema arvates autot sotsiaalseks funktsiooniks.

Lisaks väidab Crilly (2010: 334), et eseme tüüp ei määra ära eseme kasutust ning seega võib tehnilisi esemeid kasutada ka mitte-tehnilisteks funktsioonideks. Crilly (2010: 327–328) jätkab funktsiooni analüüsi auto-näite abil. Auto on ese, mis teostab erinevat sorti funktsioone ning teostab neid funktsioone erineval viisil. Tehnopärisfunktsioon (ing k *technical-proper function*) võib olla inimeste transportimine. Üldiselt toodetakse autosid, et seda transportimise funktsiooni teostada ning seetõttu on see auto pärisfunktsioon.

Crilly (2010: 328) lisab, et tema arvates on autodel ka mitte-tehnilised funktsioonid – sotsiaalsed ja ka näiteks esteetilised funktsioonid. Neid funktsioone ei saa tema sõnul täielikult ära seletada vaid viitega auto füüsikalistele omadustele. Auto sotsiaalsed funktsioonid võivad Crilly järgi hõlmata kasutaja identiteedi, rühmakuuluvuse ja kultuuriliste väärtuste väljendamist. Need sotsiaalsed funktsioonid sõltuvad tema arvates mingi kogukonna liikmete kollektiivsest arusaamisest ja nõustumisest (vt lisaks [alapeatükk 2.4.](#)). Auto esteetiline funktsioon on kehastada ja toetada (ing k *sustain*) meelelisi (ing k *sensory*) kvaliteete⁹.

Seega ei pruugi Crilly (2010: 328) järgi esemel olla ainult üks pärisfunktsioon ja pärisfunktsioon ei pea olema tehniline. Kui sotsiaalsed ja esteetilised funktsioonid on osa põhjusest, miks autosid toodetakse, siis on need Crilly meelest sotsiaalsed ja esteetilised pärisfunktsioonid.

⁹ Oma töös ma esteetilisi funktsioone süvitsi ei käsitle, sest leian, et need on seotud inimese isikliku maitse-eelistusega, mida ei saa laiendada ühiskonnas laiemalt kehtivatele tendentsidele. Seega pole esteetilised funktsioonid antud juhul arheoloogilise interpretatsiooni analüüsis olulised.

Nõnda ilmneb, et esemete funktsioone saab jaotada lisaks pärisfunktsiooni ja süsteemifunktsiooni abstraktsele tasandile ka sisulisel tasemel tehno-, sotsio- ja ideofunktsiooniks. Kuigi Preston väidab, et eristus pärisfunktsiooni ja süsteemifunktsiooni vahel on sõltumatu funktsiooni sisu põhjal tehtud klassifikatsioonist, tundub mulle, et sisu põhjal tehtud eristustel on teatud hierarhia.

Nagu välja tõin, on pärisfunktsiooniline tehnofunktsioon – eseme igapäevane rakendus – ajas kõige püsivam. Leian, et tehnofunktsioon on ajas püsiv, sest see on eset defineeriv funktsioon. See funktsioon on enamiku igapäeva esemete struktuuri aluseks ja olemasolu põhjuseks. Ese püsib kasutusel, kui püsib selle tehnofunktsiooniline vajadus. Näiteks noa lõikamise funktsioon on selle eseme olemuse aluseks – nuga valmistatakse silmas pidades selle tehnofunktsiooni lõigata erinevaid materjale. Seega tehno-pärisfunktsioon on esemele olemuslik ning kõige olulisem funktsioon, et ese saaks olemas olla.

Samal ajal võivad sellele esemele kinnituda külge kultuurilised sotsio- ja ideofunktsioonid süsteemifunktsioonidena, mis tekivad või kaovad vastavalt kultuurisüsteemidele, kuid esemeliik ei kao, kui selle tehnofunktsioon säilib. Lisaks saab kasutada eset tehno-süsteemifunktsiooniliselt, ilma et see mõjutaks eseme valmistamise eesmärke. Näiteks mõõga tehno-pärisfunktsioon on selle rakendus sõjariistana, kuid mõõga funktsioon hauapanusena on mõõga sotsio- ja ideo-süsteemifunktsiooniline kasutus.

Kuna pärisfunktsioonilise tehnofunktsiooniga esemete süsteemifunktsioonilised sotsio- ja ideofunktsioonid pole mitte niivõrd ära määratud eseme kuju ja füüsikaliste omaduste poolt leian, et sama tehnofunktsiooniga esemel võib olla erinevates sotsiaalsetes kontekstides erinevad sotsio- ja ideo-süsteemifunktsioonid.

Kuidas analüüsida aga esemeid, mille loomise eesmärgiks ja olemasolu aluseks on sotsio- ja/või ideofunktsioonid; mille pärisfunktsiooniks on kultuuriline kasutus, mitte tehniline rakendus? Leian, et sellised pärisfunktsioonilised sotsio- ja ideofunktsioonid on sarnased kultuurilistele süsteemifunktsioonidele – nad on otseses sõltuvuses kultuurisüsteemist, kus neil on funktsioon. Selliste esemete tekkimisele annab aluse

kultuurikontekst ning kui kontekst muutub ning funktsioon kaob, kaob kasutuselt ka ese, sest eseme kasutamise aluseks pole mitte ajas püsivam tehnofunktsioon, vaid kultuurist sõltuv sotsio- ja/või ideofunktsioon.

Näiteks tanu kandmine abielustaatusena on tänapäeval kadunud, sest muutnud on kultuurisüsteem. Tanul pole enam sotsiaalset funktsiooni ning kuna tal puudub ka tehnofunktsioon, siis on ese tervikuna tavakasutuselt kõrvale jäänud ning kasutatakse vaid erandkordadel, näiteks tantsupidudel rahvarõivakomplekti osana.

Seega leian, et sotsio-ja ideo-pärisfunktsiooniga esemed on väga tugevalt seotud kultuurikontekstiga, kus neid valmistatakse ja kasutatakse. Seetõttu nad ka püsivad kasutusel ainult niikaua, kuni püsib vastav kultuurikontekst. Tehno-pärisfunktsiooniga esemed võivad aga liikuda ühest kultuurikontekstist teise, sest tehnofunktsioon ei ole niivõrd seotud kindla ajaperioodi kultuuriilmingutega, vaid laiema ühiskonnakorraldusega tervikuna. Nõnda pole tehno-,sotsio- ja ideofunktsioonid erinevad mitte ainult tähenduslikult, vaid ka olemuslikult, kuidas nad on seotud kultuurikontekstidega, kus neid luuakse ja rakendatakse.

Eraldi tekib küsimus, kuidas saab esemel olla mitu pärisfunktsiooni, nagu Preston ja Crilly ülal pool väitsid? Kuidas valmistada eset korraga nii tehno-päris- kui ka sotsio-pärisfunktsiooniga? Kui valmistatakse näiteks auto, siis selle tehno-pärisfunktsioon on olla liikumisvahend. See funktsioon määrab ära auto üldise kuju ja ülesehituse. Kui autole antakse spetsiifilisemalt sportauto kuju, siis on see kuju sotsiaalselt laetud tähendusega – sportauto on kallis ning seda suudavad endale soetada vaid teatud sotsiaalse staatusega inimesed. Kas sportauto sotsiaalne tähendus on osa sportauto pärisfunktsioonist?

Pärisfunktsioon on aluseks eseme valmistamisele ning kui eseme valmistamise aluseks on sotsiofunktsioonilised eesmärgid, on see sotsiofunktsioon eseme üheks pärisfunktsiooniks. Kui auto tehno-pärisfunktsioon on olla liiklusvahend, siis erineva sotsiaalse kasutusega autodel on erinevad sotsio-pärisfunktsioonid, mille alusel antakse autole spetsiifiline kuju ja suurus ning mis näiteks määravad auto sõiduomadusi.

Oluline aspekt, mida Crilly ega Preston pole välja toonud on see, et tehno- ja sotsio-pärisfunktsioonid on esemel erineva taseme pärisfunktsioonid. Nagu eelnevalt osutasin, on tehnofunktsioon eset defineeriv funktsioon; see on algse taseme pärisfunktsioon, mis määrab ära esemeliigi, nt. auto olemuse – selle üldise kuju ja tööpõhimõtted. Kuid leian, et sotsiofunktsioon on järgmise taseme pärisfunktsioon, mis defineerib auto sotsiaalse kasutuse ning selle alusel vormitakse ese kindlakujulisena ja antakse talle sotsiaalsele rakendusele vastavad omadused.

Kuna tehno-pärisfunktsioon on olemuslikult algne ja tähtsam funktsioon kui sotsio-pärisfunktsioon, jääb auto esemena alles ka siis, kui sotsiaalsed pärisfunktsioonid minetavad oma tähenduse. Auto kui esemeliigi olemasolu on määratud ära mitte sotsiaalsete pärisfunktsioonide põhjal, vaid selle tehnoloogilise pärisfunktsiooni alusel.

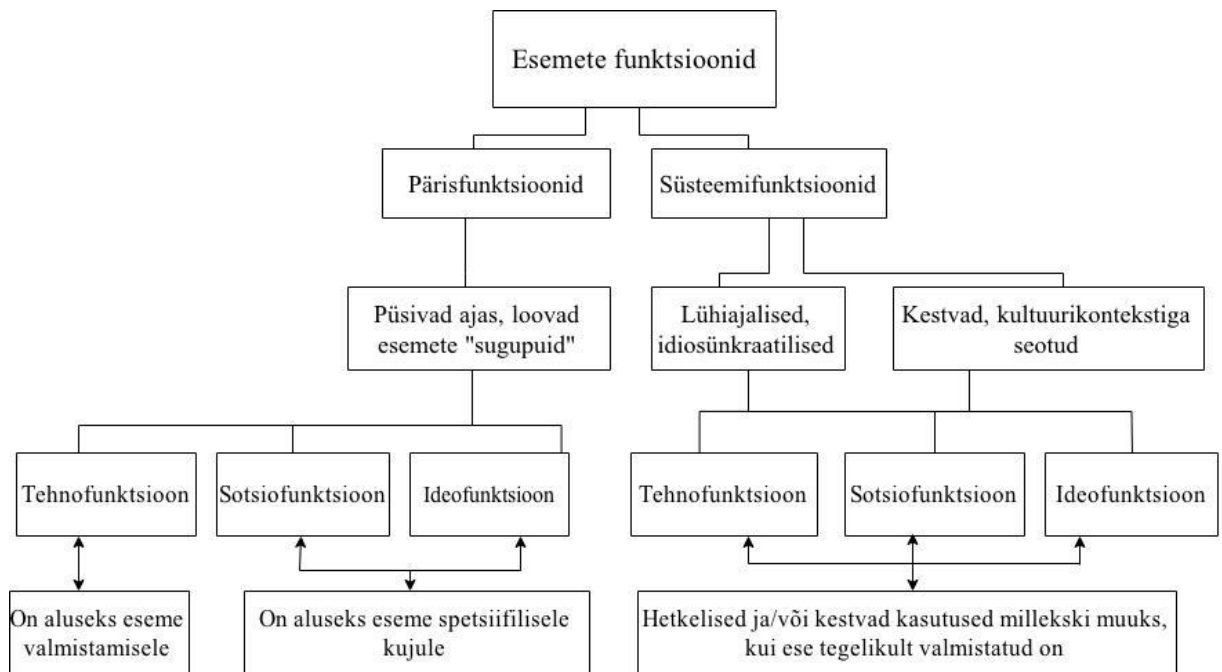
Kuigi tehno-pärisfunktsioon on see, mis määrab ära eseme olemuse, on ka sotsio- ja ideofunktsioonid käsitletavad pärisfunktsioonina, sest neid funktsioone arvestatakse eseme loomise käigus – nt. sportauto luuakse pidades silmas kindlat rakendust. Sotsiofunktsiooni ei saa sel juhul nimetada auto süsteemifunktsiooniks, sest see funktsioon on antud esemele valmistamise käigus, mitte pole juba valmis esemele väljast poolt kasutamise käigus juurde lisatud. Kui sportauto sotsiofunktsioon oleks süsteemifunktsioon, siis oleks see funktsioon autole antud rakenduse käigus vastavalt kasutussüsteemi vajadustele, kuid sportauto on juba loodud vastavalt sellele kindlale sotsiaalsele funktsioonile.

Samuti on oluline lisada, et ühe tehno-pärisfunktsiooniga esemeliigi esemetel võib olla erinevaid sotsio-pärisfunktsioone. Auto tehno-pärisfunktsioon on ajas ja erinevates kultuurikontekstides püsiv ja muutumatu, sest see defineerib auto autona, kuid erinevatel autodel on erinevad sotsio-pärisfunktsioonid vastavalt sellele, millisele inimrühmale need toodetakse.

Nõnda annab esemetele nende spetsiifilise kuju mitte alati ainult praktilise kasutuse eesmärk, vaid ka sotsiaalsed ja/või ideoloogilised eesmärgid. Need on aga

erinevatel ajaperioodidel erinevates kultuurikontekstides erinevad, mis on ka põhjus, miks ühe ja sama esemeliigi esemetel võib olla palju erinevaid vorme.

Kogu eelnevat funktsiooni olemuse analüüsi saab kokku võtta skeemina, mis on toodud Joonisel 1. Skeemil on näha, kuidas funktsioonid liigituvad päris- ja süsteemifunktsioonideks, mis kumbki omakorda võivad jaguneda veel tehno-, sotsio- ja ideofunktsioonideks.

Joonis 1. Esemefunktsiooni olemuse jaotus.

Kuidas seda analüüsi ära kasutada arheoloogilises esemeinterpretatsioonis? Toon olulise aspektina esile, et erinevus sotsio- ja ideo-pärisfunktsioonide ning sotsio- ja ideo-süsteemifunktsioonide vahel seisneb selles, et üks neist väljendub lisaks kasutusele ka eseme vormis, teine ainult eseme rakenduses. Nii saab arheoloogilises tõlgenduses eseme sotsiaalsest pärisfunktsioonist aimu siis, kui analüüsida eseme vormi ja materjali – kas see on peene töötlemisega ja kallist materjalist (nt kuld või hõbe) või on rohmaka töötlemisega ja odavast materjalist. Võib-olla on esemel kujutisi, mis annavad aimu ideoloogiast (nt kristlikku sümbolikat või muid usundiga või kuningavõimuga seotud märke).

Esemete sotsio- ja ideo-süsteemifunktsioonidest on võimalik aga ettekujutust saada vaid arheoloogiliste leiukontekstide analüüsi kaudu, sest need süsteemifunktsioonid ei kajastu eseme struktuuris. Need funktsioonid on esemetele juurde antud vastavalt konkreetsele vajadusele või kultuuritraditsioonile.

Näiteks mõõga tehno-pärisfunktsioon on olla sõjariist – see on ka tema olemasolu ja ajaloolise alal püsimise põhjus. Kuid sel on lisaks ka sotsio-pärisfunktsioon näidata staatust ning näiteks ka ideo-pärisfunktsioon esindada võimu. Mõõga, kui sõjariista pärisfunktsioon on püsinud, kuid sotsio- ja ideo-pärisfunktsioonid võivad muutuda või erineda vastavalt kultuurikontekstile. Näiteks on erinevad sotsio- ja ideo-pärisfunktsioonid viikingi mõõgal ja ristirüütli mõõgal.

Samal ajal on erinevatel aegadel olnud mõõkadel ka erinevad sotsio-ja ideo-süsteemifunktsioonid – funktsioon hauapanusena, funktsioon rituaalides.

Eelnevast analüüsist selgub, et esemete funktsiooni mõiste pole selge ja ühene, vaid funktsioonil on kahetine olemus – pärisfunktsioon ja süsteemifunktsioon. See abstraktse tasandi jaotus jaguneb funktsiooni sisulisel tasandil omakorda veel tehno-, sotsio- ja ideofunktsioonideks, millest igaüks saavad olla päris- ja süsteemifunktsioonid. Need kõik funktsiooni olemuse tahud avavad eseme erinevaid tähenduse tahke ning nende läbi on võimalik saada minevikust pärit esemete ning mineviku sündmuste kohta erinevat informatsiooni.

1.5. Esemete struktuuri ja esemete funktsiooni seose õpitus

Peatüki alguses ([alapeatükk 1.2.](#)) käsitlesin seda, kuidas eseme struktuuri kaudu ei saa otseselt aimu eseme funktsioonist. Esemete struktuur pole tingimata paratamatult seotud tema funktsiooniga ning ka vastupidi. Preston (2013: 196) rõhutab, et eseme pärisfunktsiooni ei saa „välja lugeda” eseme struktuurist, sest paljud olulised tingimused pärisfunktsiooniga esemete reprodutseerimiseks on ajaloolised, mitte struktuurilised. Kuigi tihti näib võimalikuna määratleda eseme pärisfunktsiooni selle struktuuri alusel, on Prestoni sõnul enamasti põhjuseks see, et meid on õpetatud kasutama seda tüüpi esemeid õigel viisil ning osa õpetamisest on harjutus seostada

eseme vaadeldavat struktuuri nende vaadeldamatu pärisfunktsiooniga. Või oleme piisavalt vaadelnud väljaõppinud inimesi kasutamas mingit tüüpi esemeid, et tekib seos struktuuri ja pärisfunktsiooni vahel. Näiteks noa lõikamise funktsioon ei ole ilmne ilma, et oleksime õppinud seostama teravat serva teiste materjalide lõikamisega.

Nõnda lähtub eseme funktsiooni tundmine oskusest seostada mingi eseme kindlat struktuuri teatud liiki tegevusega. Wybo Houkes (2006: 102–103) rõhutab, et teadmine eseme võimalike funktsioonide kohta pole antud üksnes läbi uskumuste esemete füüsikaliste omaduste kohta, vaid on põhiliselt antud eseme kasutamise oskusteadmise (ing k *know-how*) kaudu. Ka Houkes kinnitab, et teadmine eseme pärisfunktsiooni kohta põhineb peamiselt teiste inimeste ütlustel (ing k *testimony*) ning töö ühisel jaotusel vastavalt eseme ratsionaalsele kasutusele. Houkesi sõnu on see parim tõend väitele, et eset võib kasutada selleks, et teha F'i või tal on funktsioon teha F'i, kui meil on oskusteadmine – me teame, kuidas eset kasutada, et teha edukalt F'i.

Sellest järeldeb Houkes (2006: 103–104), et oskusteadmine pole lihtsalt eseme füüsikaliste omaduste vaatlemine, sest esemete funktsioonid sõltuvad paljudest omadustest, millest kõik ei pruugi olla arusaadavad lihtsa vaatluse teel. Lisaks pole tema arvates kõik füüsikalised omadused eseme funktsiooni jaoks olulised ning mitte kõik olulised omadused pole füüsikalised omadused.

Eseme kasutuse oskusteadmine koosneb Houkesi (2006: 105–106) alusel kahest komponendist: esiteks on teadmine, et teatud tegevuste järjekord viib eesmärgi saavutamiseni; teiseks on oskused, mida on vaja, et neid tegevusi teostada.

Houkesi ja Prestoni seisukohtadest ilmneb, et esemete pärisfunktsiooni antakse edasi ütluste ja õpetamise kaudu. Lapsi õpetatakse juba varakult esemeid kasutama ning seeläbi õpetatakse neile esemete pärisfunktsiooni. Seega on meile õpetatud arusaam sellest, et noa terav serv on seotud lõikamise funktsiooniga, kruusi õõnsus on seotud vedeliku hoidmisega jne.

Kas sellest tulenevalt saab järeldada, et minevikust pärit esemete pärisfunktsiooni on praktiliselt võimatu kindlaks teha, ilma et juba eelnevalt teaks midagi sarnaste esemete kohta? Funktsiooni tuletamine võib olla näiteks eksperimentaarheoloogia abil võimalik, kui uuritakse eseme välise kuju teatud omadusi mingites katselistes situatsioonides.

Eksperimentaarheoloogia on tundmatute esemete funktsiooni väljaselgitamisel üks olulisemaid abivahendeid. Eksperimentaalne arheoloogia viib läbi tehnoloogilisi katseid – uuritakse, kuidas minevikust pärinevaid esemeid arvatavalt tehti ja kasutati. Samuti uuritakse esemete ladestumise ja säilimise protsesse (Jonuks ja Konsa 2007: 96). Selleks üritatakse näiteks valmistada ise selliseid kildtehnikas ja lihvitud kivitööriistu, nagu leitakse kiviaegsetelt asulakohtadelt. Eksperimentaalsel valmistamisel tekkinud kiviprügi võrreldakse nende kivijäänustega, mis leitakse arheoloogilises jäädvustuses. Samuti võrreldakse mikroskoopilisi kulumisjälgi eelajaloolistel tööriistadel nende tänapäevaste tööriistade kulumisjälgedega, mida kasutati näiteks eksperimendi korras looma tükeldamisel ja naha kraapimisel.

Katse-eksituse meetodiga püütakse kindlaks teha, kas näiteks kiviaegsest asulakohast leitud esemest oleks abi näiteks tulekivi töötlemisel. Võrreldakse esemele jäävaid kasutusjälgi ning seda, kas tekivad samasugused töötlemisjäädgid. Isegi kui ei suudeta täiesti kindlalt tõestada, mis oli eseme otstarve, siis enamasti suudetakse kindlaks teha, milleks ese ei sobinud. Sageli kujuneb arusaam mingi tundmatu eseme omaaegsest funktsioonist ja kasutusvõimalustest mitmete inimeste paljude eksperimentide kaudu.

Vahel võib anda olulist informatsiooni ka ühest kaevamiskontekstist leitud esemete vaatlus ning nn „kokku sobitamine“. Näiteks Viljandis Pikk tn. 4 alal keskaegse pottsepatöökoja kaevamistelt (Tvauri 2000) leiti luust ese (vt Joonis 2), mille kohta peale vaadates on esmapilgul väga raske midagi öelda. Kui aga eseme kuju ning kulumisjälgi uuriti seoses lähedalt leitud keraamiliste pottide kujuga, selgus, et ese oli olnud kasutusel šabloonina keraamiliste pottide võriku ja külje viimistlemisel (Tvauri 2000: 22).

Joonis 2. Luušabloon, mis leiti Viljandist Pikk tn. 4 kaevamistelt. (Tvauri 2013)

Samuti on võimalik tuua paralleele oleviku ja mineviku esemete kujude võimalike sarnasuste vahel. Selliseid sarnasusi oleviku ja mineviku vahel aitab Matthew Johnsoni (2001: 44) järgi tihti leida etnoarheoloogia. Etnoarheoloogia uurib tänapäeva põlisrahvaste tavasid ja kombeid ning kasutab neid andmeid analoogiana, et mineviku arheoloogilist jäädvustust lahti seletada.

Selleks, et eksperimenaalarheoloogia kaudu teada saadud esemete funktsionaalset tähendust ning etnoarheoloogilisi andmeid kasutada minevikust pärit arheoloogiliste esemete interpreteerimiseks, tuleb kasutada keskastme teooriate meetodit ning luua paralleel oleviku ja mineviku vahele.¹⁰

Keskastme teooriad kui analüüsi vahendi tõi arheoloogiasse Lewis Binford. Binfordi (1983: 36; 48; 50; 57–58) järgi peame selleks, et jõuda nüüdisajast olevatelt esemetelt mineviku kohta käivate väideteni, kasutama kausaalset seost või loogilist

¹⁰ Keskastme teooriate meetodi analüüsiga tegelesin süvitsi oma bakalaureusetöös (Kokkov 2011).

lülil, mis ütleb meile, miks on arheoloogiline jäädvustus selline, nagu me seda tänapäeval näeme. Binfordi järgi on selleks kausaalseks seoseks või loogiliseks lüliliks keskastme teooriad – need seovad kaasajas oleva arheoloogilise jäädvustuse põhjal tehtud vaatlused nende mineviku sündmustega, mis tingisid olukorra, et arheoloogiline jäädvustus on selline, nagu see meile näib.

Johnson (2001: 44) leiab, et keskastme teooriad peavad põhinema ühetaolisuse eeldusel. Tema sõnul peame saama eeldada, et tingimused minevikus olid samad mis olevikuski. Kui tingimused minevikus olid erinevad, siis Johnsoni arvates teooria ei toimi; uurimused olevikus ei annaks siis mingit kindlat ettekujutust, mis võis olla juhtunud minevikus. Etnograafiline olevik on keskastme teooriate allikas ning analoogia on põhiline ja fundamentaalne tööriist keskastme uurimuses. Keskastme teooriad üldistavad olevikus kehtivaid seaduspärasusi ka minevikus kehtivateks.

Sellest järeldub, et keskastme teooriate meetod tähendab olemas oleva teadmise rakendamist minevikust pärit esemetele, et nende kohta saada uut teadmist. Analoogia toomine tähendab, et seda, mida me saame väita olevikus leiduvate esemete iseloomu kohta, saame väita ka sarnaste minevikust pärit esemete kohta. Näiteks, kui tänapäeval töödelda tulekivi, siis lõheneb kivi teatud seaduspäraga ning seda seaduspära ära kasutades on võimalik ennustada, milline kild eraldub teatud löögi tagajärjel. See seaduspära tulekivi mineraalide lõhenemise kohta on üldine teooria, mida saab kasutada keskastme teooriana, et analüüsida minevikust pärit tulekivist esemete valmistamise tehnoloogiat.

Samamoodi saab keskastme teooriatena rakendada kasutusjälgede analüüsist saadud informatsiooni selle kohta, millise jälje jätab esemetele üks või teine rakendus. Sellist üldist teooriat saab rakendada üksikutele esemetele ning seeläbi üritada leida neile funktsioone.

Samas on ka esemeid, mille „sugupuu“ pole jõudnud välja olevikku, mille kohta ei teata, mis oli nende funktsioon ning mille tähendust ei saa ka kindlaks teha eksperimentide abil. Paljude esemete puhul ei peegelda ka leiukontekst eseme kasutust. Arvan, et on palju esemeliike, mille funktsioone ei saagi arheoloogilise

leiukonteksti kaudu kindlaks teha, sest nende rakendus on aktiivne, kuid leiukontekst on passiivne. Nõnda jääbki paljude esemete puhul üle pakkuda vaid hüpoteese esemete võimaliku tähenduse ja kasutuse kohta.

Esimeses peatükis näitasin seega, et esemete funktsionaalse tähenduse erinevate aspektide põhjal on võimalik saada minevikust pärit esemete kohta mitmekülgset informatsiooni. Esemete funktsiooni kahetine – päris- ja süsteemifunktsionaalne – olemus annab arheoloogidele võimaluse analüüsida inimkäitumise üldist ja kestvat (pärisfunktsioon) ning ajutist (süsteemifunktsioon) iseloomu. Lisaks saab funktsioone analüüsida peale üldise taseme ka sisuliselt – esemetel saab olla nii tehno-, sotsio- kui ka ideofunktsioone, millest igaüks võib olla päris- või süsteemifunktsioon.

Ühtlasi ilmnas, et eseme funktsiooni ei saa puhtalt eseme kuju vaadates tuvastada, vaid seda saadakse teada läbi õppimise. Esemete funktsiooni õpituse aspekt toob välja arheoloogiateaduse ühe raskuspunkti – kui eseme funktsioon pole ajas säilinud, seda ei teata, siis puhtalt eset vaadates on seda raske kindlaks teha. Seetõttu tuleb kasutada analoogiat sarnaste esemetega, uurida kasutusjälgi või läbi viia eksperimente, et tuvastada tundmatu eseme võimalikke funktsioone.

2. Esemete sotsiaalse tähenduse analüüs

Esimeses peatükis käsitlesin esemete funktsionaalsuse kontseptsiooni: funktsioon on aluseks eseme valmistamisele, annab esemele tähenduse ning kasutuseesmärgi. Esemete tähenduse loomine ja teke inimeste jaoks ei piirdu siiski ainult esemete funktsionaalse kasutusega ning esemete funktsionaalne rakendus on tihti piiratud sotsiaalsete normidega. Esemete sotsiaalne tähendus lähtub kultuurilistest, religioossetest, esteetilisest, ideoloogilistest, isiklikest jm väärtustest ja eesmärkidest. Sotsiaalne tähendus määrab selle, kuidas esemeid hõlmatakse ühiskondlikesse suhetesse, kuidas esemetesse suhtutakse, kuidas nendega käitatakse ning kuidas kasutatakse.

Kuidas inimesed hõlmavad esemeid enda maailma ning kuidas esemed väljendavad sotsiaalses ja kultuurilises kontekstis kehtivaid väärtusi, on eseme funktsionaalse tähenduse kõrval teine väga oluline teoreetiline lähtepind, millele esemete interpretatsiooni rajada.

2.1. Esemete valmistamise seos sotsiaalse kontekstiga

Esemete valmistamine ja kasutamine on lahutamatult seotud sotsiaalse kontekstiga. Prestoni (2013: 206) sõnul on inimeste eesmärgid ja materiaalse kultuuri esemete pärisfunktsioonid lahutamatult seotud kasutusmustrites ja taastootmises. Tema arvates ei saa küsida, kumb oli enne, kas eesmärk või pärisfunktsioon. Mõlemaid luuakse ja taasluuakse läbi sama sotsiaalse protsessi.

Nagu ma esimese peatüki alguses välja tõin, tuleb käsitleda esemete valmistamist nõnda, et ühes materjalile teatud kuju andmisega, annab inimene toormaterjalile, vastavalt oma eesmärkidele, ka eseme funktsiooni. Prestoni (2013: 21–22; 188) sõnul

erineb see asja moodustumisest ise tekkimise teel, kus struktuur ja funktsioon ilmuvad seestpoolt, mitte pole asjale väljastpoolt peale pandud.

Inimese valmistatud esemed on loomade tehtud looduslikest objektidest erinevad. Karl Marxi ja Friedrich Engelsi (1998: 37) järgi eristab inimene end loomast sellest hetkest alates, kui ta hakkab tootma eluks vajalikke vahendeid. Nad ei eita, et ka loomad tekitavad asju. Erinevus on selles, kuidas inimesed asju valmistavad: kui loomad teevad neid füüsiliste vajaduste rahuldamiseks, siis inimesed on esemete valmistamise juures suures osas vabad füüsilistest vajadustest.

Marx (1997: 294–295) leiab, et loom on üks oma elutegevusega, mitte sellest eraldiseisev, kuid inimene muudab oma elutegevuse enda tahte ja teadvuse objektiks. Kui loomad teevad asju vastavalt liigi-spetsiifilistele standarditele, siis inimesed valmistavad neid vastavalt vabalt varieeruvatele välja mõeldud standarditele. Inimesed loovad Marxi järgi materiaalselt kultuuri, mis aitab kaasa sotsiaalsete institutsioonide tekkele ning mida pärandatakse põlvest põlve.

Iga tööprotsessi lõpus tekib Marxi (1976: 284) järgi tulemus, mida on juba alguses ette kujutatud töö tegija poolt – see oli juba mõttes olemas. Marxi sõnul inimene mitte ainult ei muuda materiaalse looduse kuju, vaid saab aru ka oma eesmärgist (*purpose*) materjalidele kuju andes.

Asjade valmistamise erinevuse võrdluseks inimeste ja loomade puhul toon siia tammi ehitamise näite. Kui kobras ehitab jõele tammi, siis tema ehitamise-töö taga pole midagi muud, kui ainult füüsilise vajaduse täitmine – ta on kohanenud elama nõnda, et tema pesa avaus jääb veepinna alla, ning selleks, et veetaseme kõrgus ei kõiguks liiga palju, paisutab ta tammiga aeglase vooluga jõe üles. Marxi ja Engelsi teooria põhjal kopra ja inimese tööd analüüsid pole kopra tegevus võrreldav tammi ehitava inimese tegevusega. Inimesel on enne tammi ehitamist mõttes olemas kujutlus tammist ning teada eesmärk ja põhjus, miks seda tammi ehitada.

Nõnda on esemed, esemete loojad ning sotsiaalne korraldus tihedalt läbi põimunud, nii et üht teisest eraldada on praktiliselt võimatu. Marx (1997: 306–307) väidab, et inimesed valmistavad esemeid vastavalt spetsiifilisele ajaloolisele

sotsiaalsele olekule. Kindel sotsiaalne ja kultuuriline olek väljendub minu arvates esemetes mitmel moel. Esiteks väljendub see esemete valmistamisel silmas peetavates tehno-pärisfunktsioonides, mis ühiskonnas käibivad; teiseks eseme vormile spetsiifilise kuju andmisel arvestatavates sotsio- ja ideo-pärisfunktsioonides; kolmandaks esemete kasutamise eripäras – pärisfunktsionaalsele kasutusele lisanduvates süsteemifunktsioonides. Kõik need sõltuvad ühiskonnast, sotsiaalsest korraldusest, kultuurinormidest.

Leian aga, et kirjeldatud viis valmistada esemeid vastavalt kindlale ajaloolisele lokaalsele sotsiaalsele olekule iseloomustab pigem seda, kuidas esemeid valmistati minevikus käsitöisel ajal, mitte tänapäeval. Tõin esimeses peatükis välja, et esemele antakse tähendus valmistamise käigus ning valmistamise aluseks on valmistaja eesmärgid ja soovid: just käsitöise valmistamise käigus saab looja eseme vormida vastavalt kasutamise eesmärkidele. Tänapäevase masstootmise iseloom on hoopis teistsugune.

Esemete valmistamine on aja jooksul tugevalt muutunud ning seoses sellega on ka esemete tähendus inimeste jaoks aja jooksul muutnud. Minevikus oli esemete valmistamine ja kasutamine seotud sotsiaalse kontekstiga, kuid tänapäeval see nõnda enam pole. Tänapäeval on esemete valmistamine lahutatud kasutamise sotsiaalsest keskkonnast.

Tim Dant (1999: 134) on seisukohal, et enne masintootmist väljendas ese midagi oma valmistaja intentsioonidest; ühiskonna kogemus, väärtus ja eesmärgid olid hõlmatud eseme disaini. Kuid masintootmine on tema arvates eraldanud eseme kavandaja intentsioonid ja väärtused eseme tootmisest ning lahutab eseme, selle väärtuse, loomise eesmärgid ning ka päritolu kultuurist.

Michael Shanks ja Christopher Tilley (2007: 84–85) osutavad, et masstootmise arenguga on materiaalse kultuuri roll aktiivse sümbolilise sekkumisena (ing k *active symbolic transformative intervention*) sotsiaalses maailmas muutunud võrreldes käsitöise tootmisega varasematel aegadel. Autorite toodud näite järgi võib kapitalistliku maailma majanduses kanda teksapükse samaaegselt läänemaailma

inimene kui ka Liibanoni püssimees. Materiaalne vorm – teksad – jääb samaks, kuid tähendus muutub vastavalt kontekstile. Esemeid tarbitakse nende sõnul erineval viisil nõnda, et need on kohandatud ja hõlmatud erinevatesse sümbolilistesse struktuuridesse vastavalt ajaloolisele traditsioonile ja sotsiaalsele kontekstile. Eelajaloolises olukorras ei erinenud võrreldes tänapäevaste esemetega mitte ainult tähendus, vaid ka materiaalse vormi erilisus. Tõenäoliselt oli esemetel varasematel aegadel tihedam side materiaalse vormi ja tähendusliku sisu vahel.

Ilmneb, et erinevalt tänapäevast väljendasid esemed minevikus rohkem oma sotsiaalse konteksti väärtusi, norme ja traditsioone. Esemed olid minevikus otseselt seotud valmistamise ja kasutuse sotsiaalse kontekstiga. Tänapäeval saavad levida täpselt ühesugused esemed praktiliselt üle kogu maailma ning esemete sotsiaalse konteksti piirid on hägusad. Nõnda on paljude esemeliikide rakendus lahutatud nende valmistamise sotsiaalsest keskkonnast. Esemeid valmistatakse kaugel kasutamise kohast ning sõltumatult kultuurikontekstist erinevates maailma paikades – näiteks Aasias valmistatud rõivaid turustatakse Euroopas. Nii ei väljenda need esemed tänapäeval mitte loomise konteksti väärtusi, norme ja traditsioone, vaid pigem kasutamise konteksti väärtusi ja norme.

Muidugi on ka tänapäeval sotsiaalse kontekstiga tugevalt seotud esemeid. Näiteks sari kandmine on omane India sotsiaalsele kontekstile ning pole levinud mujal maailmas muidu kui ainult seoses India kultuuriga. Kuid erinevalt eelajaloolisest ajast, mil praktiliselt kõik esemed olid seotud sotsiaalse kontekstiga, on minu arvates tänapäeval selliseid esemeid palju vähem.

Tim Ingold (2000: 315) on väitnud, et eseme valmistamise oskus on hõlmatud ning lahutamatu inimese kogemustest mingi eseme vormimisel. Selles mõttes on esemete käsitsi valmistamine tema sõnul väga erinev tehnoloogilisest tootmisest. Tehnoloogiliselt hõlmab eseme valmistamine selliste mehaanilise toimimise objektiivsete printsiipide teadmist, mille kehtivus on täiesti sõltumatu nii inimeste subjektiivsest identiteedist kui rakenduse kindlast kontekstist. Käsitsi tegemine

asetab Ingoldi järgi inimese tegevuse keskele, tehnoloogia muudab aga toodangu sõltumatuks inimsubjektiivsusest.

Erinevalt masinaga tootmisest on Ingoldi (2000: 316) järgi eseme looja käsitöise valmistamise läbi otseses kontaktis materjalidega. Kuid tänapäeval on tehnoloogia eraldatud tegutsejate praktilisest teadmisesest ja kogemusest ning masin on hakanud tähistama tehnilise toimimise sõltumatust inimese tunnetusest. Ingold (2000: 300) väidab, et valmistades mingit eset, käsitöeline teab, mida ta teeb, ning kasutab oma tööriistu sellele vastavalt. Selles mõttes on ta isiklikult hõlmatud oma töösse sellisel moel, nagu samasugust tööd tegev masin seda ei ole ning nõnda polnud enne masinate abil tootmise tekkimist töö tegemisel lõhet vaimu ja keha vahel.

Seega leian, et käsitöise tootmise ajal oli inimestel vahetum kontakt esemetega, need olid otsesemalt hõlmatud inimeste maailma. Läbi käsitöise tootmise väljendas ese otseselt valmistaja eesmärke ning soove, kuid masina poolt või masinate abil tehtud esemed on suures osas lahus inimkogemusest ja tekivad maailma justkui inimestest sõltumatult. Sellest võib minu arvates järeldada, et inimestel on aja jooksul kontakt esemetega vähenenud ja teisenenud. Arvan, et inimesed tajusid vanasti esemeid paremini, need olid aktiivsemad, olulisemad, mõistetavamad, väärtuslikumad või nende väärtus seisnes milleski muus kui tänapäeval. Läbi eseme valmistamise protsessi oli ese inimestele väärtuslik, sest tajuti sellesse investeeritud töö hulka ja aega.

Leian, et tänapäeval on kogu fookus esemete valmistamise ja omamise juures esemete ja inimeste koostoime-suhtelt nihkunud esemete ja inimeste esindamise-suhtele. Esemete praktiline kasutus on olemas, kuid paljude esemete puhul on see tagaplaanil.

Kui minevikus omandas ese inimese jaoks tähenduse läbi selle rakenduse, siis tänapäeval omandab ese tähenduse läbi selle ostmise ja omamise. Need tähendused on aga erinevad. Paul Glennie (1995: 164) on kõrvutanud kaasaegset tarbimist fenomeniga, mida nimetatakse eel-modernseks tarbimiseks, kus inimesed olid

„esemete kasutajad”, seotud loomulike tegevustega, mis olid suunatud esemete kasutusväärtusele, mitte polnud „kaupade tarbijad”.

Woodwardi (2007: 96–97) järgi on tänapäevane tarbimine tähenduse-loomine: kaupade maailm muutub võimalike tähenduste maailmaks. Tarbimine pole lihtsalt esemete hankimine, vaid võimalus anda tähendust või kinnitada oma sotsiaalseid suhteid. Praktilisus on vaid üks osa kaupade loomusest, tähtsam on aga, et esemed on sotsiaalsed markerid.

Seega võis minu arvates olla eelindustriaalses ühiskonnas esemete juures oluline mitte niivõrd see, milline ese välja nägi, vaid see, mida selle esemega teha sai. Ese võis saada oma tähenduse läbi kasutuse, olgu selleks siis sotsiaalne või praktiline tähendus. Ilmselt inimesed ei omandanud või ei valmistanud esemeid selleks, et läbi asjade näidata oma maitset ja isiklikku eelistust, vaid vajasid esemeid, et läbi nende kasutuse end realiseerida, teostada, maailmas olla.

Esemete valmistamise ning sellest tulenevalt ka tähenduse erinevuse teadvustamine on arheoloogilises interpretatsioonis oluline, sest minevikust pärit esemete analüüsiks ei saa tuua otsesest paralleeli sellega, kuidas inimesed tänapäeval esemeid tajuvad ja väärtustavad. Esemete valmistamise sotsiaalne kontekst on lahus eseme kasutamise sotsiaalsest kontekstist ning esemed ei väljenda enam väärtusi ja eesmärke samamoodi, nagu seda tegid esemed minevikus, kui esemeid valmistasid ja kasutasid inimesed, kes olid esemetega samas sotsiaalses kontekstis.

2.2. Esemete ja inimeste suhe: relatsioonilise ontoloogia käsitlus

Lähtudes tootmise viisi erinevusest oli minevikus inimestel esemetega tihedam ja vahetum suhe kui tänapäeval. Masinate abil tootmise tõttu on tänapäeval tekkinud lõhe vaimu ja keha vahel (Ingold 2000: 300). Esemetest on saanud midagi välist, inimesest sõltumatut. Sarnane positsioon objekt-subjekt suhtest on juba pikka aega olnud üldine ka Lääne filosoofia traditsioonis.

Vesa-Pekka Herva (2009: 389–390) sõnab, et kaasaegne Lääne ontoloogia esitab maailma autonoomsetest füüsilistest väliselt piiritletud objektidest, organismidest ja asjadest koosnevana. Entiteete defineerib nende sisemine füüsikaline koostis ning piir või kilp kaitseb keskkonnas toimides seda sisemist koostist.

Omada millestki teadmist tähendab Richard Rorty (1979: 3–4) järgi täpselt representeerida seda, mis jääb vaimust (*mind*) väljapoole. Kogu filosoofilise maailma mõistmise aluseks on keha ja vaimu dualism. Organismi-keskkonna dualism, kombineerituna kontseptuaalse eristusega subjekti ja objekti vahel, loob Herva (2009: 390) sõnul arusaama, et asjad maailmas on ontoloogiliselt ja kategooriliselt erinevad inimestest.

Sellise maailmamõistmise aluseks on René Descartes'i (1596–1650) arusaam vaimu ja keha dualismist. Karen Barad (2003: 806) väidab, et representatsioonism on nii sügavalt juurdunud, et see tundub möödapääsmatu ja loomulik. Kuid tegelikult on representatsioonism kartesiaanlik kõrvalsaadus – kartesiaanliku „seesmise” (ing k *internal*) ja „välise” (ing k *external*) jaotuse tagajärg. Usk sellesse, et meil on ligipääs asjade representatsioonidele, on Baradi arvates ajalooline fakt, mitte loogiline paratamatus.

Kartesiaanlik positsioon iseloomustab seda, kuidas tänapäeval esemeid käsitletakse: need on passiivsed objektid, midagi inimestest eraldiseisvat, millel on kindel ja muutumatu tähendus, mis on antud neile valmistamise käigus.

Selline lähtekoht tekitab aga küsimusi välise maailma mõistmisel. Kuidas saab teada seda, mis jääb vaimust väljapoole? Barad (2003: 804) toob välja probleemi, et selline iseenesestmõistetavana võetav ontoloogiline tühimik objekti ja subjekti vahel tekitab küsimusi representatsioonide täpsuse kohta. Kas teaduslik teadmine suudab täpselt esitada sõltumatult eksisteerivat reaalsust?

Lisaks tekib küsimus, kuidas seletada seda, et inimesed siiski suhtuvad esemetesse nõnda, nagu need tegutseksid ise. Igapäevastes keelelistes väljendustes räägitakse asjadest kui toimijatest – päike paistab, kell näitab aega, kuum vesi kõrvetab jne. Lisaks omistatakse esemetele omadusi, mis on tegelikult olemas vaid

elusorganismidel – esemete peale pahandatakse, kui need ei toimi oodatud viisil (näiteks arvuti on aeglane). Minevikus omistati asjadele koguni ise-toimimist, jõudu teha midagi inimesest sõltumatult. Näiteks eesti rahvakultuuris omistati teatud objektidele (kividele, allikatele) ravivõimeid. Selline suhtumine objektidesse näitab minu arvates, et tegelikult ei käsitle inimesed asju (nii valmistatud kui ka looduslikke) eraldiseisvate ning passiivsete objektidena, vaid tihti endaga võrdsena.

Sellise esemete-inimese suhte selgitamiseks on vajalik pöörduda relatsioonilise ontoloogia positsioon poole. Baradi (2003: 812; 814–815; 817) järgi eeldab relatsiooniline ontoloogia (ing k *relational ontology*) kausaalset suhet tegevuste vahel, mis on kehastunud kindlate materiaalsete maailma vormide ja materiaalsete fenomenidena. Maailm on Baradi järgi intra-aktiivsuse dünaamiline protsess, kus pidevalt taasmoodustatakse kehade piire, omadusi, tähendusi määravaid kausaalseid struktuure.

Nõnda on kõikide materiaalsete entiteetide identiteedid ja omadused maailmas moodustatud relatsiooniliselt – defineeritud füüsikaliste, bioloogiliste, sotsiaalsete ja teiste entiteetide vaheliste suhete alusel (Herva 2009: 390). See tähendab, et organismide ja asjade identiteedid ja omadused on kontekstuaalsed ning pidevalt loomises, mitte sisse kirjutatud entiteedi füüsikalisse koostisesse.

Herva (2009: 390) lisab, et relatsiooniline ontoloogia kaotab piiri organismi ja tema keskkonna vahel ning eitab subjekti-objekti dualismi. Kui inimesed kasutavad materiaalseid asju, moodustavad need Herva sõnul katkematu terviku inimeste ja nende tajumuslik-käitumuslik-kognitiivsete võimetega (ing k *perceptual-behavioural-cognitive capacities*).

Sellest järeldan, et relatsioonilise ontoloogia seisukoha järgi saavad esemed ja asjad tähenduse vastavalt sellele, millistes suhetes need on kasutajaga ning milleks neid kasutatakse. See tähendus pole esemest endast tulenev, vaid lähtub konkreetsest kontekstist: see on tähendus eseme kasutaja jaoks. Nõnda leian relatsioonilise ontoloogia põhjal, et esemete olemuse ja tähenduse asupaik on nihkunud. Kui kartesiaanliku pildi järgi tuleneb eseme olemus ja eseme tähendus esemest endast,

siis relatsioonilise ontoloogia seisukoha järgi on see eseme ja eseme kasutamise kombinatsioon eseme kasutaja jaoks. Ese pole tähenduslik iseeneses, vaid ainult eseme-inimese suhte läbi.

Relatsiooniline ontoloogia on positsioon, mille abil saab analüüsida esemete-inimese suhet minevikus, enne industriaalajastu tulekut. See annab lähtekoha, mille alusel minna tagasi vahetule eseme-inimese seosele ning mõista seda, kuidas inimesed läbi kasutuse andsid esemetele tähendusi ning hõlmasid neid enda „maailma“.

Hea näite sellest, kuidas lähtuvalt relatsioonilise ontoloogia põhimõttest analüüsida arheoloogilisi leide, on toonud Herva (2009: 391) oma käsitluses 17. sajandi Tornia linna igapäevaesemest. Herva on arvamusel, et varem võis inimestel olla esemetega tihedam ja kestvam suhe kui tänapäeval, mil esemed on kergemini asendatavad.

Herva (2009: 391) toob näiteks 17. sajandi Tornio linna kultuurikihist leitud savipiibud, millele oli sisse kraabitud omaniku märk. Omanikumärgi sisse kraapimine on üllatav, sest neid piipe on üldiselt peetud lühiajalise kasutusega kaubaks. Omaniku märke on leitud veel keraamikalt ning teistelt tarbeesemetelt. Paljudel esemetel on jälgi parandamisest ning taaskasutusest. Parandamise jäljed võivad viidata Herva arvates madalale majanduslikule staatusele või majapidamisesemete kehvale kättesaadavusele, kuid samuti võib see olla hoopis märk inimeste-esemete tihedast suhtest. Kulumine kasutuse läbi on märk pikaajalisest rakendusest, mis võib omakorda viidata Herva järgi seotusele, mis on kindla eseme ning selle omaniku vahel – mingit laadi orgaaniline ühtsus inimese ja esemete vahel.

Arvan, et majapidamisesemete kehva kättesaadavus ning eseme pikaajalise rakenduse läbi tekkinud isiklik suhe ei pruugi olla eraldi ilmingud esemete omamises. Võibolla just läbi selle, et esemed polnud kergesti asendatavad, olid nad inimestele olulised. Esemeid hoiti paremini, neid parandati ning läbi selle muutusid nad justkui osaks inimesest. Kui esemetel on parandamise jälgi, ei pruugi see viidata

ainult sellele, et a) esemeid oli raske asendada või b) inimestel oli esemetega tihe suhe, vaid isiklik suhe esemetega võis tuleneda esemete raskesti asendatavusest.

Kulumine ja parandamine on märgiks pikaajalisest suhtest esemete ja nende omanike vahel (Herve 2009: 391). Parandamine ilmselgelt pikendas eseme kasutusiga; kulumine ja parandamine olid Herve järgi osa eseme füüsilisest „personaliseerimisest”. Lisaks viis pikaajaline seotus kindlate esemetega ka selleni, et esemed võtsid üle ja tõid nähtavale mõned nende omanike omadustest (Herve 2009: 392).

Herve (2009: 392) sõnul näitavad soome rahvauskumused, et erinevatel esemetel, materjalidel ja maastikuosadel olid erilised omadused ja jõud, mis pole taandatavad nende esemete füüsilisele koostisele. Rahvalikku arusaama esemete erilistest omadustest on harilikult peetud animistlike ja šamanistlike uskumuste väljenduseks, kuid Herve pakub esemete-inimeste relatsioonilise mõtlemise alusel teistsugust vaatenurka. Relatsioonilise ontoloogia põhjal võivad esemetel olla elusolendi omadused kindlates koostoime kontekstides, mis omakorda võimaldavad teatud määral kahepoolset seotust ning sotsiaalsust esemete ja inimeste vahel (Herve 2009: 392). Rahvauskumused pole Herve (2009: 392) arvates mitte uskumused, vaid pigem maailma nägemise viis, mis tuleneb kindlast olemise viisist ning seotusest maailmaga.

Herve (2009: 393) toob välja, et suurim erinevus traditsioonilise ja relatsioonilise vaatenurga vahel rahvauskumustele on see, et esimese järgi tulenesid need uskumused mineviku inimeste mõtlemisest, kuid teise seisukoha järgi esemete erilisi omadusi pigem tajuti kui usuti olemas olevat.

Relatsioonilise ontoloogia positsioon annab võimaluse käsitleda esemete ja inimeste vahelist suhet ning analüüsida esemete rolli inimeste maailmas. Relatsiooniline ontoloogia rõhutab inimeste ja esemete „üheks saamist” kasutamise läbi: eseme kasutamine loob aktiivse suhte inimese ja eseme vahele. See positsioon võimaldab siduda ühtseks tervikuks eseme funktsionaalse rakenduse ja inimese

isikliku suhtumise esemesse ning analüüsida, kuidas ja miks tekivad esemetele tähendused ja väärtused, mis pole otseselt seotud nende valmistamise eesmärkidega.

2.2.1. Esemed kui keha pikendus ja „mina” laiendus

Relatsioonilise ontoloogia käsitus avaneb veelgi täpsemalt esemete kui inimese „mina” laienduse ning keha pikenduse kontseptsioonis (nt Belk 1988; Dant 1999; 2005). Selline käsitus haarab esemed inimtoimija osaks, laiendades ka esemetele justkui inimlikke omadusi ja väärtusi.¹¹

See on üks viisidest näha esemeid lahutamatult seotuna inimese maailma ja identiteediga. Esemed kui keha pikendused avardavad inimtegevust (Danti 1999: 13). Nad annavad inimesele võimaluse olla suurem, võimsam, tugevam, teistsugune, kui inimene muidu oleks: tööriistad või relvad võimaldavad meil Belki (1988: 145) sõnul teha asju, mis muidu poleks võimalikud. Esemed omandavad Danti (2005: 62) järgi justkui inimtoimija staatuse; esemed võtavad üle väärtushinnanguid ning neid kaasatakse nende inimese psüühilistesse seisunditesse, kelle keha esemed laiendavad. Individuaalne kontakt esemetega pole Danti arvates ainult funktsionaalne või lihtsalt sümboliline, vaid ühtlasi seotud meie individuaalse identiteediga ning enese tajumisega (ing k *sense of self*).

Läbi esemete määratletakse end ühiskonnas ning kinnitatakse oma staatust ja identiteeti. Esemed toimivad Woodwardi (2007: 152) sõnul inimestega koos, nad on osalised kõikide inimtegevuste juures ning on osa sotsiaalsest toimimisest. Seega identiteedi loomine ning tõhus toimimine sõltub Woodwardi järgi seotusest vastavate esemetega.

¹¹ Seda teemat on filosoofias feministlikust vaatenurgast käsitletud Donna Haraway (1991). Ta toob muu hulgas välja selle, kuidas piir inimese ja masina, inimese ja looma, kultuuri ja looduse vahel on hägunenud ning inimesed näiteks meditsiini abil muudavad end paremaks (nt proteesid).

Esemete võime midagi väljendada lubab Woodwardi (2007: 135) arvates indiviididel artikuleerida aspekte endast läbi materiaalsete tegevuste, üritades edasi anda midagi enda kohta – oma sotsiaalse identiteedi aspekte.

Riided näiteks on üheks selliseks materiaalse eseme liigiks, mis on kõige järjepidevamalt osa meie individuaalsest ja sotsiaalsest elust (Dant 1999: 85). Riided on väga lähedal meie kehale nii suure osa ajast, et need saavad justkui keha laienduseks, meie välimiseks kihiks või kestaks ning riiete abil esitame me end maailmale (Dant 1999: 86).

Lisaks esemetele kui keha pikendusele, väidab Belk (1988: 139–140), et inimestele on omane pidada enda esemeid osaks iseendast – me oleme see, mis meil on. Väliseid esemeid vaadatakse osana iseendast, kui ollakse võimelised neid kontrollima. Esemete üle tunnetatakse võimu nii, nagu kontrollime oma käsi ja jalgu. Esemekao on justkui iseenda osa kaotamine või iseenda vähenemine (Belk 1988: 142).

Seega esemete kui „mina” laienduse ja keha pikenduse käsitlus seob inimesed ja neile kuuluvad esemed üheks tervikuks. Inimene on see, kes ta on, läbi talle kuuluvate esemete, seda nii iseenda kui ka teiste jaoks ühiskonnas.

See, kuidas esemeid võetakse osana iseendast, on relatsioonilise ontoloogia kõige selgem näide. Esemeid ei võeta mitte ainult võrdsena endaga; esemed ei saa tähendust ainult läbi rakenduse, vaid esemed saavad üheks inimesega läbi omamise ja kasutuse. Siit tuleneb, et esemete kaudu on võimalik jõuda mitte ainult mineviku sotsiaalse kontekstini, vaid ka inimesteni, kes neid esemeid kasutasid, kes läbi esemete end defineerisid ning hõlmasid esemeid enese maailma.

Kuidas esemete-kui-„mina”-laienduse mõtet rakendada arheoloogilises analüüsis? Belki (1988: 144) järgi võib seost esemete ja inimeste vahel näha näiteks surnute matmisel koos esemetega. Kas võiks kontseptsioon esemeist kui „mina” laiendusest olla üks teoreetiline lähtekoht, mille alusel tõlgendada esemete hauda kaasa panemist? Kas sel juhul võiks teatud osa hauapanustest käsitleda mitte ainult rituaalse hauavarana? Inimene maeti koos talle kuulunud esemetega, sest tema seos

oma esemetega oli nii tugev, et moodustas temaga terviku ning esemel ilma omanikuta polnud maailmas kohta? Või taheti anda inimesele kaasa tema staatuse identiteet ka surmajärgsesse ellu?

Antud teemat on käsitlenud Tõnno Jonuks (2009). Ta on jaganud kalmematerjali kolme kategooriasse: ehted/rõivakinnitusvahendid, isiklikud esemed ja „päris” hauapanused. Ta (2009: 66) väidab, et enamust surnule kaasa pandud ehteist ja rõivakinnitusvahendeist ei pea käsitlema hauapanustena, sest tegu on pigem suririiete kinnitamise või surnu kaunistamise vahenditega, tema sotsiaalse, soolise jne. positsiooni näitamisega. Samamoodi tõlgendab Jonuks ka isiklike esemeid (noad, kammid jne) – otseselt surnuga seotud esemed, mis kuulusid talle eluajal ning olid igapäevases kasutuses. Eraldi ja olulisemat tähendust omistab Jonuks suurematele ja spetsiifilisematele esemetele, nagu relvad, sepatöövahendid, eraldi ehtekomplektid jne. Need esemed on tema järgi kalmesse pandud panusena ning, kuigi seotud surnu sotsiaalse positsiooniga, peegeldavad need ka ühiskonna religioosset uskumusi – eelkõige kontseptsiooni elu surmajärgsest jätkamisest.

Nendest seisukohtadest ilmneb, et seos surnule kaasa pandud esemetega ning tema eluajal olnud „minaga” on olemas, kuid seos pole iga esemeliigiga üks-ühene, vaid on suures osas ära määratud ka uskumuste ja traditsioonide poolt. Seega näiteks igapäevaesemeid võiks käsitleda inimese osana ning nende kaasapanemist seletada sellega, et inimene maeti koos esemetega, mis kuulusid temaga kokku. Kuid teine oluline aspekt matmise ning esemete kaasapanemise juures on traditsiooni ja religioossed uskumused.

Toon analüüsimiseks konkreetse näite Raatvere hilisviikingiaegsest kalmistust. Seal on leitud lisaks põletusmatustele ka 27 laibamatust, millest 10 olid panustega, ülejäänud panusteta. Panusteta hauad võisid pärineda ka hilisemast ajast. Peaaegu igas panustega hauas oli surnule kaasa pandud savinõu, naiste haudades oli nuga tupega ja palju ehteid, meeste haudades nii relvi, tööriistu kui ka ehteid. Lisaks oli seal kaks „sepa“ matust: VIII matusele oli kaasa pandud lisaks vikatile, savinõule, pronksnaastudega vööle, ehetele, mõõgale, kahele odale ka sepahaamer ning

raudkatel. XV matusele oli peale ehete, vikati, savinõu, kirve, oda, pronksnaastudega vöö kaasas veel sepahaamer ja -pihid. (Tvauri 2014: 255–256)

Kas neid matuseid võiks tõlgendada nõnda, et hauapanustega matmine viitab esemetele kui osale inimesest – nii sotsiaalsest kui ka isiklikust „minast”? Nagu ülal lausutud, igapäevaesemeid just nõnda võikski käsitleda. Aga kas ka relvi ja tööriistu?

Kas näiteks sepatööriistad hauapanusena võiksid viidata sepa elukutsele? Sepa elukutse võis olla inimese identiteeti defineeriv ala ning seda identiteeti kinnitasid ja hoidsid alal sepatööriistad, kuid kas on alust väita, et kõik, kelle hauda pandi kaasa sepatööriistu, olid elu ajal sepad?

Jonuks (2009: 279) arvab, et hauapanuste alusel ei tohiks anda kergekäeliselt hinnangut maetu ametile. Ta toob välja, et just sepatööriistad on need, mida ei tõlgendata mitte niivõrd läbi nende tähenduse tööriistana, vaid läbi sepa ja rauatöö erilise positsiooni ühiskonnas ja religioosses sümboolikas.

Kui sepatöö oli ühiskonnas erilise positsiooniga ning seda tähendust kandsid sepatööriistad, kas siis võidi panna hauda kaasa erilise tähendusega tööriistu inimesele, kes neid tööriistu ise mitte kunagi kasutanud polnud ega osanudki neid kasutada? Kas võidi panna inimesele hauda kaasa neid esemeid lihtsalt selleks, et läbi esemete tema üldist kõrget positsiooni kinnitada, mitte kinnitada tema spetsiifilist positsiooni sepana?

Hauapanuseid peetakse märgiks usust surmajärgsesse elusse: inimene jätkas pärast surma sarnast või idealiseeritud varianti oma maapealsest elust (Jonuks 2009: 262). Miks aga panna hauda kaasa sepatööriistad inimesele, kes pole kunagi sepatööd teinud? Kas võis see olla seotud just surmajärgse elu idealiseeritusega? Ilmselt käsitleti elu pärast surma mitte maise elulaadi jätkamisena, vaid selle idealiseeritud vormina (Jonuks 2009: 262). Kuna sepatöö võis olla seotud mingite ideaalide ja väärtustega ühiskonnas, kas võidi siduda neid väärtusi surnud inimesega läbi sepatööriistadest hauapanuste, kuigi inimene ise sepa ametiga elu jooksul seotud polnud?

Ilmselt tuleks vaadelda Raatvere „sepamatuseid” mitte ainult seoses sepatööriistadega, vaid ka muude panustega. Näiteks VIII matusel oli lisaks sepahaamrile veel hauda kaasa pandud ka mõök ja kaks oda (Tvauri 2014: 256). Sellest võiks järeldada, et isegi, kui maetu oli eluajal sepatööga seotud, polnud see tema ainus tegevus.

Siiski olen seisukohal, et sepatööriistade hauda kaasa panemine seob neid inimesi mingil viisil ka sepatööga. Sepa riistad hauapanusena polnud osa nn. „standardhauapanusest”, nii nagu näiteks savinõu, mis leidis peaaegu igas panustega hauas. „Sepamatuseid” oli Raatvere kalmistul ainult kaks, mis näitab, et ilmselt ainult kahte inimest seoti sepatööga läbi sepatööriistade tolles kogukonnas.

Lisaks tekib küsimus, kas inimesed, kes maeti Raatvere kalmistule ilma panusteta, olid eluajal ühegi esemeta (vähemalt sellisteta, mille materjal maapinnas säiliks)? Ühest küljest võiks tõesti mõelda, et näiteks orjadel või muidu vaesematel ühiskonnaliikmetel ei pruukinud olla metallist või muust säilivast materjalist esemeid, mida hauda kaasa panna. Võibolla anti panusena kaasa midagi puidust või tekstiilist. Teisest küljest, kas oleks orje või muidu madalama ühiskonnakihi inimesi maetud ühele kalmistule koos kõrgema kihiga? Ei tundu aga usutav, et ilma panusteta maetud inimestel oma eluajal ei olnudki mitte ühtegi eset, mida oma elutegevuses kasutada.

Hauapanuste puhul mängib lisaks rolli ka see, et kuigi nende hulgas võib olla esemeid, mida surija palus endaga kaasa panna, oli enamik asju pandud surnule kaasa matjate poolt. Need kajastavad esmajoones matjate nägemust surnust. Sealhulgas võis ka olla esemeid, mida ohverdati, esemeid, mis olid mälestusasjad, esemeid, mis üldse ei pruukinud kuuluda surnule, kuid olid olulised matjate ja surnu seoste defineerimisel. Lisaks võidi hauda panna uskumustega seotud esemeid, millel arvati olevat (kaitse)maagiline toime.

Seega leian, et mitte kõiki esemeid, mis on erinevatel ajaperioodidel inimestele hauda kaasa pandud, ei saa käsitleda osana inimestest endist. Matmiskombeid võivad dikteerida väga suures osas religioossed ja kultuurilised traditsioonid. Kristlike

uskumuste järgi ei panda matustele üldse esemeid kaasa. Nöörkeraamika kultuuris olid aga matustel tihti kaasas kirves ja savinõu (Jonuks 2009). Ilmselt tehtud valik oli tingitud rohkem kultuurilistest hoiakutest ja uskumustest kui kombest matta koos isiklike esemetega. Üks võimalus tõlgendada erinevaid esemeid hauas ongi see, mida Jonuks (2009) välja pakkus, et hauda pandud esemed võisid olla kombinatsioon esemetest, mis olid seotud religioossete vaadetega, ning esemetest, mis olid seotud inimese „minaga”.

See näitab, kui tugevalt on inimene seotud ümbritsevate esemetega. Esemed pole ainult vahendid eesmärkide täitmiseks; need saavad osaks inimese maailmast, muutuvad läbi kasutuse üheks tema endaga. Kuid samas ilmnes matmiskommete analüüsist, kui tihedalt on inimeste käitumist mõjutanud sotsiaalne kontekst, kus mängivad suurt rolli religioossed, kultuurilised, ideoloogilised ja isiklikud arusaamad esemetest ning nende tähendusest. Seetõttu on esemete interpretatsiooni juures väga oluline võtta arvesse sotsiaalset konteksti, kus esemeid valmistati ja kasutati.

2.3. Esemete tähenduse ja kasutuse seos sotsiaalse kontekstiga

Esemete kasutust ei määra mitte ainult valmistamisel silmas peetud funktsioon, vaid ka sotsiaalsed normid, mis piiritlevad seda, mida peetakse eseme õigeks rakenduseks ja mida mitte. Seega, kuigi esemete pärisfunktsioon on ajas ja erinevates kultuurikontekstides püsiv, võivad esemega seotud pärisfunktsioonilist käitumist piirata reeglid ja normid, mis ei tulene mitte esemest ja selle funktsioonist, vaid sotsiaalsetest väärtustest ja traditsioonidest.

Preston (2013: 212) väidab, et tegevuste mustrid, mis vastavad materiaalse kultuuri esemete pärisfunktsioonilisele kasutusele, on kultuuriliselt standardsed käitumismustrid, millesse me kasvame juba varasest lapsepõlvest alates ning mis on järjepidevalt tugevdatud sotsiaalsete ootuste ning kinnistuste kaudu. Nagu esimeses peatükis (vt [alapeatükk 1.5.](#)) välja tõin, on esemete funktsioonid õpitud. Õpitud käitumismustrid manifesteerivad Prestoni järgi indiviidide sotsiaalset loomust – need

on seda liiki sotsiaalsed piirangud, mis on sisse ehitatud meie igapäevasesse käitumisse läbi kultuuristumise (ing k *acculturation*).

Nõnda on esemete valmistamine ja pärisfunktsionaalne rakendus ära määratud ja piiratud nende käitumismustrite poolt, mis kehtivad mingis sotsiaalses kontekstis. Kuid nagu suurem osa piirangutest, on Prestoni (2013: 212) sõnul need tegevusmustrid tervikuna indiviidi jaoks tegelikult käitumist võimaldavad (ing k *enabling*). Ta toob näiteks selle, et lapse õpetamine õigel viisil prügikasti kasutama võimaldab tal viia oma tegevust kooskõlla teiste inimeste käitumistega ning kogu ülejäänud materiaalse kultuuriga, milles me elame. Seetõttu on tema sõnul ka suurem osa igapäevastest materiaalse kultuuri kasutustest pärisfunktsioonilised.

Sellest lähtuvalt leian, et esemed ja nende kindlaks määratud funktsioonid hoiavad sotsiaalset stabiilsust. Kasutades esemeid üldiselt nende pärisfunktsiooni järgi, käituvad inimesed üldjoontes ettearvatavalt ning kaasinimeste jaoks mõistetavalt. Samuti muudab esemete funktsioonide teadmine esemelise maailma inimesele mõistetavaks ja orienteerumise selles kergemaks.

Nõnda on inimeste igapäevane elutegevus ühes inimrühmas suhteliselt sarnane, sest tegevuses kasutatakse sarnaseid asju ning esemete pärisfunktsiooniline rakendus loob sarnaseid käitumismudeleid. Sellest tulenevalt arvan, et neid stabiilseid käitumisnorme saab võtta aluseks, et analüüsida minevikus elanud inimrühmade eseme-kasutust. Kui näiteks noorema rauaaja asulakihist leitakse rauast ese, mis sarnaneb kaasaegsele vikatile, siis, teades tänapäevase vikati pärisfunktsiooni, on õigustatud selle funktsiooni üle kandmine ka noorema rauaaja kihist pärinevale esemele. Vikatite „sugupuu“ on jõudnud välja kaasaega.

Prestoni (2000: 41–42) sõnul määratleb sotsiaalseid käitumisnorme suures osas materiaalne kultuur, mida need normid kaasavad. Oluline viis, kuidas sotsiaalse korra süsteem on individidele peale surutud, on pärisfunktsiooniga kooskõlas oleva käitumise rõhutamine seoses materiaalse kultuuri esemetega. Preston lisab, et kuna pärisfunktsioonid on ajalooliselt ning sarnaste esemete rühmade lõikes stabiilsed,

loovad need käitumisnorme, mis püsivad põlvkonnast põlvkonda suurtes inimrühmades.

Preston (2000: 41–42) toob näiteks söömiskombed, mida on süstemaatiliselt korraldatud vastavalt kasutatavate lauanõude pärisfunktsioonile. Kahvlil, noal ja lusikal on kindel pärisfunktsioon söömise juures ning need funktsioonid juhivad käitumist, mida nimetatakse lauakommeteks. Pärisfunktsioon on normatiivne, seega pärisfunktsiooni kirjeldus ei väljenda Prestoni arvates mitte ainult seda, mida ese peaks olema võimeline tegema, vaid ka seda, mida inimene peaks tegema selle esemega.

Norbert Elias (2000: 104–105) käsitleb aga lauanõude kasutamist teisiti. Ta väidab, et lauakombed on tegelikult ritualiseeritud ning nende muutumine on kooskõlas ühiskondlike muutustega. Eriti ritualiseeritud ja reguleeritud on noa kasutamine lauas. See tuleneb mitte selle funktsioonist lõikeriistana, vaid võimaliku ründe- ja taparelvana. Noa tekitatav hirm on suurem kui tegelik oht ja ratsionaalne kartus. Nõnda pole Eliase järgi noa kasutamise kombed „puhtalt instrumentaalsed“, vaid hoopis rituaalsed. Samuti pole keelud seoses noa kasutamisega olnud kogu aeg ühesugused. Eliase näitel oli keskajal noa kasutamise keelde tunduvalt vähem. Põhiliselt keelati noaga hambaid puhastada. Noaga toidu suhu panemise keelamisel puudub otsene ratsionaalne seletus, see on pigem emotsionaalne ja seotud muutunud esteetikaga.

Kuigi Preston esemete kasutuse rituaalset tagapõhja ei käsitle, seostub minu arvates Eliase seisukoht Houkesi väitega, et esemete rakenduse oskusteadmist ei saa tuvastada puhtalt eseme struktuuri põhjal; see on õpitud käitumine (vt [alapeatükk 1.5.](#)). Inimesi õpetatakse kasutama esemeid vastavalt kehtestatud kasutamise ja käitumise normidele. Käitumine ei ole alati seotud ainult eseme füüsilise kujuga. Nii nagu noa õige rakendus ei seostu ainult selle lõikamise tehno-pärisfunktsiooniga, vaid kasutust juhivad paljud kultuurilised piirangud.

Seda teemat on lähemalt käsitlenud Marcel Scheele (2006: 23–24), kes väidab, et esemete funktsionaalne tähendus on seotud sotsiaalsete arusaamadega läbi esemete

kasutuse, sest esemete kasutus on tavaliselt asetatud sotsiaalsesse konteksti. Kõige selgemalt ilmneb see Scheele järgi siis, kui mitu inimest kasutavad koos ühte eset kollektiivselt. Ta toob näiteks, et tänapäevane kollektiivtranspordi kasutamine on üks selliseid juhtumeid. Samasugune situatsioon ilmneb tema arvates ka siis, kui individ rakendab eset kindlal viisil, mis pole sõltumatu sotsiaalsest kontekstist. Paljud neist kontekstidest esinevad tema sõnul kasutusreeglitena. Näiteks auto juhtimisel kasutab autot küll üksik individ, kuid selle rakendus on piiratud paljude sotsiaalsete reeglitega.

Ilmneb, et esemekasutusel on juures kultuuriline element, mis mõjutab eseme pärisfunktsioonilist kasutamist. Esemel on küll oma pärisfunktsioon, kuid sotsiaalne kontekst piiritleb ning täpsustab seda, mida peetakse õigeks käitumiseks ja mida mitte. Lauakombed on muutunud ning samuti on muutunud lauanõude spetsiifiline kasutus, kuid üldine pärisfunktsioon on jäänud samaks – nt noaga lõigatakse toidust sobivaid tükke. Samamoodi on liikluseeskirjad aja jooksul muutunud ning on praegugi erinevad eri riikides, kuid auto tehno-pärisfunktsioon on igal pool sama – olla transpordivahend.

Scheele (2006: 24) küsib, kas saab mõista eseme funktsiooni sõltumatult tema sotsiaalsest kontekstist? Kas sotsiaalne kontekst on kasutuse kontekst, mis on sõltumatu funktsionaalsest esemest endast või on sotsiaalne kontekst samuti oluline funktsiooni omistamiseks?

Scheele (2006: 26) väidab, et eseme kasutuse hindamine pole ainult eseme pärisfunktsiooni vaatamine või ainult ratsionaalse käitumise arvestamine. Sotsiaalne kontekst on tema sõnul samuti oluline, et omistada pärisfunktsiooni ning hinnata eseme õiget rakendust. Seega ei saa Scheele järgi pidada sotsiaalseid norme lihtsalt eseme kasutuse välisteks kaalutlusteks, vaid need on seesmised kaalutlused, mis määravad selle, mida üldse pidada eseme funktsiooniks. Nõnda võivad Scheele järgi olla sotsiaalsed jooned olulised esemele pärisfunktsiooni omistamisel. Funktsiooni omistamine põhineb tema sõnul kollektiivsetel kavatsustel ning see saab toimuda

vaid eelnevalt ära määratud väärtushinnangute sees. Seega on esemete pärisfunktsioonid moodustatud tema arvates kollektiivsete kavatsuste poolt.

Samas Scheele (2006: 26) nendib, et kuigi eseme sotsiaalseid kaalutlusi tuleb rõhutada, pole need ainsad olulised faktorid pärisfunktsiooni omistamisel. Pärisfunktsiooni omistamisel on tema sõnul olulised ka ratsionaalsed kaalutlused eseme kasutamise juures. Need kaalutlused viitavad osaliselt eseme füüsikalistele omadustele, mis ilmselgelt pole sotsiaalselt konstrueeritud. Sotsiaalsed kaalutlused on tarvilikud, kuid mitte piisavad tingimused.

Nõnda on see, milline on noa funktsioon söögilauas, ära määratud sotsiaalsete uskumuste poolt. Oluline pole mitte see, mida noaga realselt teha saab, vaid see, mida on kollektiivselt peetud noa õigeks kasutamiseks – pärisfunktsiooni õige rakendamine lähtub sotsiaalsest kontekstist. Kuigi noa pärisfunktsiooni õige rakendamine on piiratud sotsiaalsete reeglitega, jääb siiski kehtima tema üldine tehno-pärisfunktsioon lõigata terava servaga. See on noa füüsikaline omadus, mida ei saa muuta sotsiaalsed kaalutlused.

Scheele väidab aga lisaks, et mitte ainult esemete õige kasutus pole ära määratud sotsiaalse konteksti poolt, vaid sotsiaalne kontekst määrab ka selle, mis on eseme pärisfunktsioon – milleks eset üldse kasutada. Scheele (2006: 28–29) toob näiteks juhtumi, kus objekti pärisfunktsioon muutus aja jooksul sotsiaalsete protsesside mõjul. Selliseks näiteks on keskaegne Peetri kirik Leidenis Hollandis. See gooti kirik on saanud oma praeguse kuju 15. sajandi keskel. Ehitise algne funktsioon oli olla religioossete tseremooniate läbiviimise kohaks. Hoone oli ehitatud seda funktsiooni silmas pidades. Kuid ühiskondlike protsesside tõttu, sealhulgas sekularisatsiooni tagajärjel, pole kirik kasutusel enam algsel eesmärgil. 20. sajandil kaotas kirik oma religioosse tähtsuse ning hoone anti eraasutusele kommertslikel eesmärkidel avalike ürituste korraldamiseks. Seega on Scheele sõnul sotsiaalsed arengud viinud selleni, et kirikuhoone pärisfunktsioon on muutunud sotsiaalsete protsesside mõju all, sest hoone ise füüsiliselt ei muutu.

Kuid miks mitte nimetada seda uut funktsiooni juhuslikuks või süsteemifunktsiooniks? Sellele vastab Scheele (2006: 29), et hoone hetkeline rakendus on selle õige kasutus, sest vana funktsioon pole enam kasutusel. Kirik müüdi erakätesse ning see, kuidas erakätes kirikuhoonet kasutatakse, on edaspidi Scheele arvates õige rakendus, sest selle vana pärisfunktsioon pole enam kehtiv.

Scheele (2006: 33) arutleb, mil moel erineb kiriku uus pärisfunktsioon näiteks tooli süsteemifunktsioonist, kus seda kasutatakse kõrgemal olevate asjadeni ulatumiseks. Võiks ju öelda, et kiriku uus funktsioon on lihtsalt süsteemifunktsioon ning samal ajal säilib selle pärisfunktsioon kirikuna. Kuid Scheele järgi on nendes kahes juhtumises siiski erinevus, mis seisneb selles, millist rolli mängib funktsiooni omistamine rakenduse hindamise otsustes. Tooli juhuslik kasutamine on lihtsalt kollektiivselt aktsepteeritud, kuid kirik uues rakenduses on tema meelest kollektiivselt käsitletud kui teist liiki ese.

On aga üks oluline aspekt, millele Scheele pole tähelepanu pööranud. Nimelt võrdleb ta siin esemete erinevaid kategooriaid. Kirik on hoone üks alaliike ning antud puhul oli juttu ühest konkreetsest kirikust. Tool aga on ülemkategooria tasandil. Toolidel võib ka olla mitmeid alaliike nt trepptool, mida saab kasutada nii toolina kui ka trepina, et kõrgemalt asju kätte saada. See tooli vorm loodigi ilmselt just tooli mitmefunktsioonilist kasutust silmas pidades ning seda edasi arendades.

Minu arvates on oluline rõhutada ka seda, et kuigi Scheele nimetab kiriku uut funktsiooni selle pärisfunktsiooniks, siis kiriku uus funktsioon ei väljenda kiriku ehitamise aegseid väärtusi. Kiriku uus funktsioon pole pärisfunktsioon selle mõiste tegelikus tähenduses, sest nagu eespool välja tõin, antakse esemele pärisfunktsioon loomise käigus ning see väljendab eseme loomise kontekstis kehtinud eesmärke ja väärtusi. Kirikuhoone kasutamine kontserdisaalina ei väljenda ehitamiseaegseid eesmärke, vaid hoone kasutajate väärtusi. Seega minu arvates tuleb ranges mõttes uut funktsiooni nimetada siiski süsteemifunktsiooniks. Oluline aspekt Scheele väites on see, et kiriku algne pärisfunktsioon on kadunud. Nõnda on hoone uus funktsioon kantud kirikule üle teistelt sarnastelt hoonetelt, mis on juba algselt loodud

teistsuguste eesmärkidega. Seega on kiriku uus funktsioon minu arvates „laenatud pärisfunktsioon“ ning kiriku uus kasutus väljendab laenatud pärisfunktsioonis kehtivaid väärtusi ja eesmärke.

Tegelikult võiks kiriku uut rakendust nimetada mitte kiriku pärisfunktsiooni muutmiseks, vaid kiriku kui hoone liigi muutmiseks. Nagu ka Scheele ütles, et kirikut uues kasutuses on käsitletud kui teist liiki hoonet. Kiriku hooneliik on muudetud vastavalt muutunud vajadustele. Nõukogude ajal ehitati mitmeid kirikuid ümber vastavalt uutele eesmärkidele – näiteks Tartu Maarja kirik muudeti võimlaks. See polnud enam kirik, millel oleks uus funktsioon, vaid sellest sai teistsugune hoone.

Kui esemele või objektile antakse uus pärisfunktsioon, siis tihti kaasneb sellega ka eseme muutmine. Selleks, et kirikuhoonest saaks võimla, tuleb see ümber ehitada. Kui eset kasutatakse muutumatu kujul uue funktsiooni täitmise eesmärgil, siis minu arvates ei ole see uus funktsioon pärisfunktsioon, sest see funktsioon pole olnud osa eseme valmistamisest. See uus funktsioon on väljastpoolt valmis esemele peale pandud ja isegi kui algne pärisfunktsioon on kadunud ning seda enam ei tunta, ei saa minu arvates esemele omistatud uut funktsiooni nimetada pärisfunktsiooniks, vaid näiteks kestvaks süsteemifunktsiooniks.

Seega olen seisukohal, et sotsiaalne kontekst määrab ära selle, mida peetakse eseme pärisfunktsiooni õigeks rakenduseks. Ühiskonnas kehtivad normid piiritlevad näiteks seda, kuidas autoga ringi sõita või kuidas noaga lauas toitu lõigata. Samas leian, et ainult sotsiaalne kontekst üksi ei määra ära seda, mis on eseme pärisfunktsioon. Kui liicluseeskirjad piiritlevad seda, kuidas autoga sõita, siis ei määra sotsiaalne kontekst seda, et auto funktsioon on olla transpordivahend. Samuti ei määra lauakombed ära seda, et nuga on lõikamisvahend, vaid näitavad seda, mida peetakse noa kasutamise juures õigeks ja mida valeks.

Leian, et lisaks esemete kasutamise spetsiifilistele eripäradele on sotsiaalse ja kultuurilise kontekstiga seotud ka ühe esemeliigi esemete vormide variatsioonid. Nagu esimeses peatükis (vt [alapeatükk 1.4.](#)) välja tõin, on eseme loomise aluseks

tehno-pärisfunktsioon. See tehno-pärisfunktsioon on paljude esemeliikide puhul ajas ja erinevates kultuurikontekstides suhteliselt püsiv. Kuid sotsiaalsest ja kultuurilisest kontekstist sõltuvad püsiva tehno-pärisfunktsiooniga esemete sotsio- ja ideo-pärisfunktsioonid. Vastavalt neile sotsio- ja ideo-pärisfunktsioonidele antakse püsiva tehno-pärisfunktsiooniga esemeliigi üksikesemetele erinevaid vorme. Leian, et need funktsioonid on seotud kontekstiga, kus ese on valmistatud ning kellele on kasutus suunatud. Näiteks, kui mõõga tehno-pärisfunktsioon on olla sõjarelv, siis selle sotsio-pärisfunktsioon võib olla erinevatel ajaperioodidel erinev ning vastavalt sellele on ka mõõga kuju erinev.

Hea näite, kuidas sotsiaalne keskkond mõjutab seda, milliseks esemeid vormitakse, on toonud Daniel Miller (2010: 47). Antropoloogilistel välitöödel Indias jälgis ta ühes külas keraamiliste pottide kuju seost kasutusega. Oma vaatlusest järeldas ta, et pottide kuju polnud enamasti kohandatud selle eesmärgiga, mille jaoks potte kasutati. Vee hoidmiseks kasutati suuri ümaraid potte, millel oli kitsas suu. Vett võeti potist anumaga, millel oli pikk vars. Milleri meelest oli see väga ebaefektiivne, sest pottidest polnud võimalik saada vett kätte siis, kui pott oli alles pooleldi täis. Sellest järeldab Miller, et selle India küla elanike ühiskond polnud puhtalt funktsionaalne ühiskond, vaid esemete kuju ja kasutusvaliku määras ära miski muu.

Miller (2010: 48) pani tähele, et India küla elanike valik erineva kujuga pottide vahel sõltus hinduismi kosmoloogiast, mis esitab skaala kõige puhtamast kõige ebapuhtamani. Kõige avarama suuga potte kasutati toitude hoidmiseks, mida peeti kõige enam reostavamaks (nt liha), kõige kitsama suuga potid olid kasutusel piima hoidmiseks, mis hindude jaoks on pühaduse varjundiga.

Milleri esitatud India külakogukonna näites ilmneb selgelt, kuidas nõude kuju ei määra ära mitte ainult kasutamise tehno-pärisfunktsioon, vaid ka ideo-pärisfunktsioon – uskumused maailma kohta. Inimeste igapäevaelu selles India külas on religioossetest uskumustest nii tugevasti mõjutatud, et vastavalt sellele vormitakse ka argipäevaseid esemeid. Nõude kuju ja uskumuste vahelise sõltuvuse nägemiseks

on vaja tunda esemeid valmistanud inimeste maailmapilti – on vaja tunda kultuurilist konteksti.

Materiaalse kultuuri seost sotsiaalse ja kultuurilise kontekstiga on arheoloogias rõhutatud juba 1980ndatest, kui kerkis esile post-protsessualistlik arheoloogia. Post-protsessualistliku koolkonna keskseks lähtekohaks on kontseptsioon, et sotsiaalne mõõde on arheoloogilise jäädvustuse ja materiaalse kultuuri esemete ning nende funktsiooni analüüsi juures oluline aspekt. Esemed ei teki üksi ja eraldiseisvana; need on alati osa ümbritsevast sotsiaalsest ja kultuurilisest keskkonnast: neil on tähendus seoses kontekstiga.

Harald Johnsen ja Bjørnar Olsen (2000: 102) selgitavad, et post-protsessualistliku arheoloogia positsiooni aluseks on väide, et igasugune mõistmine toimub mingis ajaloolises ja kultuurilises kohas (ing k *all understanding is historically and culturally situated*). Seega ei saa arheoloogilisi jäädvustusi uurida lahus nende ajaloolisest ja kultuurilisest kontekstist.

Ian Hodder (1991: 7; 13), post-protsessuaalse arheoloogia koolkonna rajaja, rõhutab indiviidi rolli ühiskonnas – iga arheoloogiline objekt on tehtud inimeste, mitte üldiste sotsiaalsete süsteemide poolt. Sellest lähtuvalt peaksid arheoloogid Hodderi arvates uurima kontekstuaalselt seda, kuidas materiaalne kultuur suhestub inimestega. Suhe inimeste käitumise ja materiaalse kultuuri vahel sõltub Hodderi järgi indiviidide tegevustest kindla kultuurilis-ajaloolise konteksti sees. Seega pole otsest, universaalset ülekultuurilist suhet käitumise ja materiaalse kultuuri vahel.

Hodderi (1995: 11–13) järgi vahendavad artefaktid kas teadlikke või mitte-teadlikke ideid ja norme. Sotsiaalses elus kehtivad ideed ja arusaamad on mõjutanud seda, kuidas materiaalse kultuuri esemeid on kasutatud, kaunistatud ja hiljem ära visatud. Seetõttu on metodoloogiline tundlikkus ideede ja eesmärkide suhtes ülioluline, sest kogu materiaalne kultuur on vahendatud valmistajate ja kasutajate uskumuste ning kavatsetud tähenduste kaudu.

Sellest järeldan, et sotsiaalse konteksti poole tuleb pöörduda selle mõistmiseks, millised esemed olid mingis ühiskonnas kasutusel, kuidas neid rakendati, kuidas

valmistati jne. Sotsiaalne tähendus aitab mõista ka seda, miks varieerub erinevates ühiskondades sama pärisfunktsiooniga eseme kasutus. Kui jätkata lauakommete näitega, siis noa lõikeriistana kasutamine söömise käigus on jäänud erinevatel aegadel samaks – eseme tehno-pärisfunktsioon pole muutunud. Kuid see, millisel moel rakendatakse noa funktsiooni, mida peetakse õigeks ja mida vaeleks rakenduseks, sõltub sellest sotsiaalsest kontekstist, kus eset kasutatakse.

Seega, nagu Dant (1999: 2) on öelnud – esemetel pole ainult funktsionaalne olemus; need on hõlmatud sotsiaalsesse vastastikmõjusse ning esemed võimaldavad sotsiaalsete struktuuride kehastust, mis peegeldavad tagasi sotsiaalse maailma loomust ja vormi. Me väljendame end osana oma ühiskonnast selle kaudu, kuidas me elame koos esemetega ning kasutame neid.

Selleks, et mõista, miks mingi ese on teatud kujuga ning teatud funktsioonidega, ning mida peetakse õigeks käitumiseks seoses esemega, tuleb pöörduda eseme valmistamise ja kasutuse aegse ühiskonna tavade, väärtuste ning vajaduste analüüsimise poole. Samuti seob esemete esteetiline välimus esemeid kindlate sotsiaalsete ja kultuuriliste kontekstidega.

2.4. Funktsioonide kollektiivne kehtestamine ja alal hoidmine

Esemete õiget kasutust määratlevad sotsiaalsed normid ja traditsioonid. Leian, et on oluline käsitleda ka seda, kuidas teatud esemetele ja objektidele antakse funktsioone, mis ei ole üldse seotud nende füüsilise struktuuri või valmistamise eesmärkidega ning käitumine seoses selliste esemete ja objektidega tuleneb ühiskonnas kehtivatest uskumustest.

Esimeses peatükis analüüsisin süsteemifunktsioone ning tõin välja selle, kuidas esemetele antakse erinevates sotsiaalsetes kontekstides kultuurilisi süsteemifunktsioone – näiteks mõõgale antakse hauapanuse funktsioon. Kuna sellised kultuurilised süsteemifunktsioonid tihti ei ole üldse seotud eseme kujuga, siis

leian, et nende funktsioonide tekkimiseks ja püsimiseks on vaja funktsiooni kollektiivset tunnustust.

Kollektiivset intentsiooni funktsioonide omistamisel on käsitelnud John Searle. Tema (1995: 38–40) järgi on kollektiivsed tegijaga seotud funktsioonid kehtestatud ühiselt ning funktsioon saab esineda ainult seetõttu, et see on kogukonna liikmete poolt kokku lepitud ja omaks võetud. Searle esitab näitena muistse ühiskonna, kes ehitas valli oma territooriumi ümber. Valli funktsioon on kehtestatud puhtalt füüsilise olemuse poolt: vall on nii suur, et hoiab sissetungijad eemal ja hõimuliikmed vallist seespool. Aja jooksul võib aga tekkida olukord, kus vall vähehaaval muutub füüsilisest barjäärist sümboolseks barjääriks. Näiteks vall laguneb vähehaaval nõnda, et järele jääb kividest rida. Aga kui elanikud ja nende naabrid ikka tunnustavad kividest rida kui territooriumi piiri sellisel viisil, et see mõjutab nende käitumist, on sel kivist rida funktsioon, mida see täidab mitte oma füüsilise olemuse vaid kollektiivse intentsionaalsuse tõttu. Searle'i sõnul teostab kividest rida sama funktsiooni kui füüsiline barjäär, kuid mitte oma füüsiliste omaduste tõttu, vaid kollektiivselt määratud uue staatuse pärast olla piiritähis.

Searle tõi näiteks valli, millel kunagi oli pärisfunktsioon ning mille pärisfunktsioon säilis ka objekti muutudes. Leian, et kollektiivne intentsioon funktsiooni püsimiseks pole vajalik ainult selliste objektide puhul, mis ajas muutuvad, kuid säilitavad oma funktsiooni, vaid ka esemete puhul, millele omistatakse funktsioone, mida neil füüsilises mõttes ei ole. Näiteks, kui esemeid kasutatakse situatsioonides või rituaalides, kus esemed täidavad funktsioone, mille jaoks neid ei ole tegelikult valmistatud, on neil süsteemifunktsioonid ning need püsivad esemetel niikaua, kuni kollektiivselt nähakse neil esemetel funktsioone selles süsteemis.

Searle (1995: 41) väidab, et kollektiivne intentsionaalsus on viis, kuidas ese saab funktsiooni teostada mitte oma füüsiliste omaduste kaudu, vaid funktsiooni kannab sotsiaalne kokkulepe. Seega esemed, mis ei saa funktsiooni teostada oma struktuuri kaudu, vajavad funktsiooni kehtestamiseks kollektiivset intentsionaalsust.

Kui esemele kehtestatakse kollektiivselt funktsioon ning seda funktsiooni tunnustatakse ühiselt, siis saab sellest ühiskondlik fakt (Searle 1995: 42). Searle nimetab seda staatuse funktsiooniks. Kui kivirida peetakse territooriumi piiriks, siis nähakse kivirida funktsioneerimas samal viisil, nagu seda tegi vall. Kuid tegelikult teostab kivirida funktsiooni seeläbi, et kividel on kollektiivselt tunnustatud spetsiaalne staatus, millele funktsioon on omistatud. Ekstreemsetel juhtudel on staatuse funktsioon omistatud Searle'i sõnul entiteetidele, mille füüsikaline struktuur on ainult meelevaldselt (ing k *arbitrarily*) seotud funktsiooni teostamisega. Selliseks näiteks võib olla raha.

Seega kui pärisfunktsioon püsib esemel selle füüsikaliste omaduste tõttu, siis kollektiivselt kehtestatud süsteemifunktsioonid püsivad ainult niikaua, kuni püsib kollektiiv, kes funktsiooni alal hoiab.

2.4.1. Maagilised esemed

Üks otsesemaid näiteid kollektiivselt omistatud funktsioonist on esemed, millel pole silmnähtavat füüsilist toimimist; nad toimivad teisiti, sotsiaalsel ja psühholoogilisel tasandil. Sellisteks esemeteks on maagilised asjad, mida austatakse, kummardatakse ning peetakse pühaks või millele omistatakse ise-toimimist. Lisaks kollektiivselt kehtestatud funktsioonile näitab maagiliste esemete fenomen ka seda, kuidas teatud esemetesse suhtutakse hoopis teisiti – neile omistatakse inimlikke võimeid või üleininimlikku jõudu.

Peter Pels (2010: 613) on öelnud, et maagilised asjad – fetišid, amuletid, ikoonid, reliikviad – pole kunagi maagilised iseenesest, vaid vajavad inimintentsioone. Midagi materiaalselt saab muutuda imeliseks ja ebatavaliseks ainult inimeste jaoks. Esemeid tajutakse Pelsi järgi maagilisena siis, kui nad avaldavad toimet väljaspool inimtahet või vastu inimese kavatsustele – esemed pole passiivsed ning üksnes materiaalsed, vaid nad teevad midagi – nad käituvad kui subjektid.

Dant (1999: 41) väidab, et Marxi ja Freudi teostes on mõistet „fetišism“ kasutatud selleks, et identifitseerida maailma valesti mõistmist: objektidele omistatakse

omadusi, mida tegelikult saab omistada ainult inimestele; vaime, mis vahel võisid asuda materiaalses esemetes, koheldi maailma ontoloogilise korra olulise osana.

Fetiši identifitseerimiseks tuleb Danti (1999: 41) järgi paljastada ebaadekvaatne uskumus neis, kes austavad esemeid usutud võimete pärast. Selleks tuleb viidata eseme reaalsetele, materiaalsetele kvaliteetidele ning näidata, et eeldatud võimed on tegelikult olemas kuskil mujal – „õiges“ jumalas, inimtöös jne.

Dant (1999: 41–42) lisab, et Jean Baudrillard hakkas fetišismi pidama sotsiaalse väärtuse märgiks. Fetiš pole enam ebareaalne ese, millel usutakse olevat omadusi, mida sel tegelikult pole, vaid see on vahend sotsiaalse väärtuse vahendamiseks läbi materiaalse kultuuri. Fetiši mõiste ei saa baseeruda Danti järgi ühelgi lihtsal kontseptsioonil selle kohta, mis moodustab „tõelisuse/reaalsuse“. Selle kasutamisega saab juhtida tähelepanu sellele, kuidas asjade sotsiaalne väärtus võib tugevneda läbi kultuuriliste vahenduste, mis identifitseerivad ning omistavad asjadele omadusi.

Fetiš tekib Danti (1999: 43) sõnul siis, kui esemele omistatakse jõudu või võimeid, mida sel (tänapäevases füüsikalises mõttes) pole, ning sõltumata sellest, kas esemel need võimed ilmnevad, eset austatakse või jumaldatakse.

Kuid esemele maagiliste omaduste omistamise korral võib Danti (1999: 44) arvates ese siiski teatud viisil näidata neid jõude: erilisus, millega eset koheldakse, teeb selle eripäraseks. Nõnda võib fetiši objekt Danti sõnul näiteks mõjutada eset kummardavate inimeste elusid, määrates mõningaid nende tegevusi ning muutes nende uskumusi. Selle protsessi käigus ese vahendab neid jõude, mis on sellele delegeeritud jumaldajate poolt. Fetiš ei peegelda Danti järgi tagasi mitte ainult jumaldajate ideid ja uskumusi, vaid ka muudab neid. Fetiši jõud pole taandatav selle materiaalsele vormile.

Leian, et siinkohal saab tuua paralleeli relatsioonilise ontoloogia seisukohtadega. Esemed pole passiivsed entiteedid, mida inimesed lihtsalt kasutavad, vaid esemete ja inimeste vahel on aktiivne suhe, mille kaudu esemete tähendust luuakse ja kinnitatakse ning mille läbi esemed mõjutavad inimesi ja nende maailma.

Üks maagiliste esemete ilmekaid näiteid on keskajal levinud reliikviate austamine. Patrick Geary (1986: 174–175) kirjeldab pühakute reliikviaid nõnda: pühakute reliikviad on kas tükid nende riitusest või esemetest, mida seostati nendega nende eluajal, tolmuosad või pudel õliga, mis korjatud hauapaigast või tegelik keha osa. Oluline on Geary arvates aga see, et neil esemetel polnud väärtust muidu kui ainult jagatud uskumuste raamides. Reliikviatele polnud praktilist rakendust. Lisaks, tavaliste inimeste surnukehi peeti vastumeelseks, neist vabaneti kiiresti, süngitades need hauda või hauakambrisse. Seetõttu väärtus, mida omistati pühakute surnukehadele, vajab ühist heakskiitu kolmele uskumusele: esiteks, et indiviid oli elu jooksul ja eriti pärast surma erilises sõpruses Jumalaga: ta on pühak; teiseks, et pühaku säilmeid hinnatakse ja koheldakse erilisel viisil; kolmandaks, et kindel surnukeha või osad sellest on tõesti selle kindla pühaku säilmed.

Reliikviate puhul on Geary (1986: 176) meelest oluline veel see, et need polnud inimeste jaoks mitte mälestusesemed pühakutest, vaid neid ise peeti „pühakuteks“, kes läbi esemete elasid edasi inimeste seas. Nad olid üleloomulike jõudude otsesed allikad ning vahetu kontakt nendega või nende omamine oli vahend, kuidas osa saada sellest jõust.

Reliikviate olemasolu ja olulisus ühiskonnas on üks näide sellest, kuidas esemele tekib funktsioon läbi kollektiivse intentsionaalsuse. Reliikviad ei saa teostada oma funktsiooni ilma kollektiivse funktsiooni kehtestamiseta. Reliikvia funktsioon tekib ja püsib läbi sotsiaalse kokkuleppe ja usu, et reliikviad toimivad nõnda, nagu neid usutakse toimivat, olgugi et selle funktsiooni reaalselt ilmingut ei pruugita näha.

Maagiliste esemete fenomen näitab selgelt, kuidas inimloomusele on omane omistada esemetele võimeid, mida neil realselt, tänapäevase loodusteadusliku maailmapildi mõistes ei saa olla. Esemel tähendus ei piirne ainult selle kasutusega, tarbimisega või rakendamisega mingite ülesannete täitmiseks (olgu need praktilised või maagilised). Esemeid võidakse kohelda teatud situatsioonis võrdsena inimestega või isegi inimestest kõrgemana. Esemetele omistatakse võimeid, mida inimestel ei ole.

Selliseid maagilisi esemeid kaasatakse oma ellu, need esemed pole passiivsed objektid, mis toimivad ainult inimese tahte ja tegevuse läbi. Need on esemed, millest oodatakse ise-toimimist. Tundub, et esemetele on omistatud mingi jõud ja mingi teistsugune olemine, mis tõstab neid esile teistest ümbritsevates asjadest ning annab neile erilise staatuse. Usutakse, et esemed suudavad inimesi mõjutada, ilma et esemed silmaga nähtavalt midagi teeksid. Selline mõtteviis ei ole jäänud ainult mineviku inimeste osaks, vaid ka tänapäeval on inimesi, kes usuvad, et teatud esemed mõjutavad, aitavad või kaitsevad neid. Näiteks amuletid, poolväärisivid, kristallid – neid kasutatakse selleks, et eemal hoida „halba energiat” või ebaõnne.

Esemete kui maagiliste asjade analüüs näitab, et inimesed võivad omistada süsteemifunktsioone ka sellistele esemetele, mis pole inimeste endi loodud. Näiteks omistati eesti rahvakultuuris ravivat või aitavat võimet kividele, allikatele, puudele. Nende mõju tajuti ning nende funktsioon toimus ja oli olemas läbi kollektiivse tunnustuse.

Nõnda selgub ülalpool käsitletud teemadest, et eseme kasutust ei saa ära seletada toetudes ainult funktsiooni mõistele. Kuigi funktsiooni mõiste on eseme olemuse ja kasutuse analüüsi aluseks, on eseme tähenduse ja rakenduse mõistmiseks oluline teadvustada ka inimese-eseme suhet kultuurilisel, sotsiaalsel ja isiklikul tasandil. Mitmed toimingud seoses esemetega pole funktsionaalsed ning mitte kõik esemetele omistatud funktsioonid ei tulene nende füüsilisest ehitusest. Selleks, et mõista neid esemekasutusi on vaja pöörduda eseme-inimese algsema suhte poole ning teadvustada sotsiaalsest kontekstist tulenevaid käitumismustreid.

Kokkuvõte

Käesolevas töös analüüsisin esemete funktsionaalset ja sotsiaalset tähendust. Võtsin vaatluse alla esiteks esemete funktsiooni mõiste ning analüüsisin selle alusel esemete valmistamist, kasutust ja tähendust. Teiseks käsitlesin esemete-inimese vahelist sotsiaalset suhet – milline on esemete valmistamise ja kasutamise seos sotsiaalse kontekstiga ning inimese „minaga“.

Töö tulemusena pakkusin välja üldise teoreetilise lähtekoha, millele tuginedes interpreteerida minevikust pärit esemeid, üritada taastada sündmusi, millest jäid esemed maapinda ning luua tõlgendusi selle kohta, milline võis minevikus olla nende esemete tähendus inimeste jaoks.

Töö esimeses peatükis käsitlesin esemete funktsiooni mõistet. Esemete funktsioon defineerib eseme algse olemuse ning annab eseme olemasolule eesmärgi. Esmalt piiritlesin selle, mida mõista esemete all: kuidas erinevad inimese tehtud esemed looduslikest asjadest. Funktsionaalne tähendus on vaid inimeste poolt tehtud esemetel. Looduslikel asjadel funktsionaalset olemust ei ole, sest neil pole kindlat olemasolu eesmärki ega rolli, mida mängida looduslikus ökosüsteemis.

Lisaks eristasin intentsionaalseid ja mitteintentsionaalseid esemeid. Intentsionaalsete esemete puhul on valmistamise aluseks valmistaja eesmärk luua asi millegi tarvis. Mitteintentsionaalsed esemed on näiteks intentsionaalsete asjade valmistamise kõrvalproduktid.

Seejärel selgitasin, kuidas eseme struktuur – tema väline kuju, vorm ning materjal – on ühelt poolt ära määratud funktsiooni kaudu, kuid teiselt poolt võimaldab eseme struktuur tihti kasutada eset ka muudeks eesmärkideks, kui see algselt valmistatud on. Seega pole puhtalt eseme struktuuri vaadates võimalik tuletada eseme

funktsiooni. Just see problemaatika tõstatabki küsimuse sellest, mis on eseme õige funktsioon, kuidas õiget funktsiooni kindlaks teha ning mis on eseme juhuslikud kõrvalkasutused.

Järgnevalt analüüsisin Beth Prestonile toetudes eseme funktsiooni. Tõin välja Prestoni seisukohad esemete funktsiooni olemusest ning vaatlesin seejärel, kuidas nende seisukohtade põhjal interpreteerida arheoloogiliste esemete kasutust ja tähendust.

Esemete funktsioonil on kahetine olemus: esemel on pärisfunktsioon ja süsteemifunktsioonid. Pärisfunktsioon on kasutuseesmärk, mille jaoks ese valmistatakse. Ese on ajaloos säilinud ja arenenud seetõttu, et tema pärisfunktsiooniline rakendus on olnud selle olemasolu põhjuseks.

Lisaks võib samal esemel olla ka mitmeid lisanduvaid süsteemifunktsioone, mis tekivad vastavalt kasutuskontekstidele, kuid mis ei saa eseme valmistamise põhjuseks. Süsteemifunktsioon on eseme võime mängida mingit rolli teatud süsteemis – mingis kindlas situatsioonis.

Töös näitasin, et esemete pärisfunktsiooni ja süsteemifunktsiooni mõisted aitavad arheoloogilises interpretatsioonis vastata erinevatele küsimustele esemete rakenduse ning minevikus toimunud sündmuste kohta. Eseme pärisfunktsioon on oluline üldiste laialt levinud käitumismustrite ja ühiskonna arengu tuvastamiseks. Süsteemifunktsioon annab aimu aga ajutistest individuaalsetest ja/või kultuurikonteksti põhistest käitumistest. Seega funktsiooni kahetine olemus annab lähtekoha, mille põhjal analüüsida inimkäitumise üldist ja kestvat (pärisfunktsioon) ning ajutist (süsteemifunktsioon) iseloomu.

Lisaks funktsioonide abstraktsele jaotusele saab esemete funktsioone liigitada veel ka nende sisulise rakendamise alusel – kas tegu on tehnilise, sotsiaalse või ideoloogilise kasutuseesmärgiga. Tehnofunktsioon on asja praktiline funktsioon. Sotsiofunktsioon hõlmab suhtlust ja sotsiaalsete fenomenide manifestatsiooni. Asja ideofunktsioon sümboliseerib abstraktseid ideid, väärtusi, uskumusi.

Esemete tehno-, sotsio-, ja ideofunktsioonid võivad olla nii päris- kui ka süsteemifunktsioonid. Seega võib ühel esemel olla tehno-pärisfunktsioonile lisaks ka sotsio- ja/või ideo-pärisfunktsioon ning veel ka tehno-, sotsio- ja/või ideo-süsteemifunktsioone.

Töös rõhutasin seda, et tehno-pärisfunktsioon on esemele olemuslikult algsem ja olulisem funktsioon kui sotsio- ja ideo-pärisfunktsioonid. Tehno-pärisfunktsioon on eset defineeriv funktsioon, eseme struktuuri aluseks ja olemasolu põhjuseks. Sotsiaalsed ja ideoloogilised pärisfunktsioonid määratlevad aga eseme spetsiifilise kuju ja rakenduse. Sama tehno-pärisfunktsioonilise esemeliigi üksikesemetel võib olla erinevaid sotsio- ja/või ideo-pärisfunktsioone.

Olulise punktina käsitlesin seda, kuidas eseme pärisfunktsiooni ei saa „välja lugeda” eseme struktuurist, vaid me teame, mis on eseme funktsioon seetõttu, et meid on õpetatud kasutama seda tüüpi asju õigel viisil. Teadmine eseme võimalike funktsioonide kohta on põhiliselt antud eseme kasutamise oskusteadmise kaudu. Sellest tulenevalt tekib olukord, kus minevikust pärit esemete pärisfunktsiooni on raske kindlaks teha, ilma et juba eelnevalt teaks midagi sarnaste esemete kohta.

Arheoloogias üritatakse funktsiooni tuletada näiteks eksperimentide abil, kui uuritakse eseme kasutusjälgi ning välise kuju teatud omadusi katselistes situatsioonides. Samuti on võimalik tuua paralleele oleviku ja mineviku esemete kujude võimalike sarnasuste vahel. Selliseid sarnasusi oleviku ja mineviku vahel aitab tihti leida etnoarheoloogia.

Esimeses peatükis näitasin seega, et esemete funktsionaalse tähenduse erinevate aspektide põhjal on võimalik saada minevikust pärit esemete kohta mitmekülgset informatsiooni.

Teises peatükis vaatlesin seda, kuidas esemete tähenduse loomine ja teke inimeste jaoks ei piirdu ainult asjade funktsionaalse kasutusega. Lisaks on esemete funktsionaalne rakendus enamasti piiratud sotsiaalsete normidega. Käsitlesin töös esemete valmistamise ja kasutamise seotust sotsiaalse kontekstiga. Inimesed valmistavad esemeid väljendades enda sotsiaalselt ja ajalooliselt tingitud vajadusi ja

eesmärke. Valmistamise viis, millega inividid on seotud, on spetsiifiline kindla ajaloolise lokaalse sotsiaalse oleku suhtes. Lisaks näitasin, et esemete valmistamise olemus on aja jooksul oluliselt muutunud ning leian, et seoses sellega on ka esemete tähendus inimeste jaoks aja jooksul muutunud. Minevikus oli esemete valmistamine ja kasutamine tihedalt seotud sotsiaalse kontekstiga, kuid tänapäeval see nõnda enam pole.

Selleks, et seletada esemete-inimese suhet, tõin töösse relatsioonilise ontoloogia positsiooni. Selle käsitluse järgi on materiaalse entiteedi identiteedid ja omadused maailmas relatsioonilised. Organismide ja asjade identiteedid ja omadused on kontekstuaalsed ning pidevas kujunemises, mitte sisse kirjutatud entiteedi füüsilisse koostisesse. Esemed ja asjad saavad tähenduse vastavalt sellele, millistes suhetes need on ning milleks neid kasutatakse. Kui inimesed kasutavad materiaalseid asju, moodustavad need katkematu terviku inimeste ja nende tajumuslik-käitumuslik-kognitiivsete võimetega.

Näitasin, et relatsiooniline ontoloogia on positsioon, mille abil saab analüüsida esemete-inimese suhet. See annab lähtekoha, mille alusel minna tagasi vahetule eseme-inimese seotusele ning mõista seda, kuidas inimesed kasutuse läbi andsid esemetele tähendusi ning hõlmasid neid enda „maailma“.

Olulise aspektina tõin välja, et esemete kasutust ei määra mitte ainult eseme pärisfunktsioon, vaid ka sotsiaalsed normid, mis piiritlevad selle, mida peetakse eseme õigeks rakenduseks. Seega, kuigi esemete pärisfunktsioon on ajas ja erinevates kultuurikontekstides püsiv, võivad esemega seotud pärisfunktsioonilist käitumist piirata reeglid ja normid, mis ei tulene mitte esemest ja selle funktsioonist, vaid sotsiaalsetest väärtustest ja traditsioonidest.

Viimase teemana käsitlesin seda, kuidas osade funktsioonide tekkimiseks ja püsimiseks on vaja funktsiooni kollektiivset tunnustust. Kui esemetele antakse erinevates sotsiaalsetes kontekstides kultuurilisi süsteemifunktsioone – näiteks mõõgale antakse hauapanuse funktsioon – siis püsivad need funktsioonid läbi kollektiivse kokkuleppe ja tunnustuse.

Üks otsesemaid näiteid kollektiivselt omistatud ja kollektiivse tunnustuse abil kehtinud funktsioonist on maagiliste esemete fenomen. Need on esemed, millel pole silmnähtavat füüsilist toimet, vaid nad toimivad teisiti, sotsiaalsel ja psühholoogilisel tasandil. Lisaks näitavad maagilised esemed seda, kuidas teatud esemetesse suhtutakse hoopis teisiti – neile omistatakse inimlikke võimeid või üleloomlikku jõudu.

Nõnda selgus töös käsitletud teemadest, et funktsiooni mõiste on eseme olemuse ja kasutuse analüüsi aluseks, kuid lisaks on eseme tähenduse ja rakenduse mõistmiseks oluline teadvustada ka esemete-inimese suhet kultuurilisel, sotsiaalsel ja isiklikul tasandil. Funktsioon annab aluse eseme valmistamisele ja määrab ära selle struktuuri, kuid mitmed toimingud seoses esemetega pole funktsionaalsed ning mitte kõik esemetele omistatud funktsioonid ei tulene nende füüsilisest ehitusest. Selleks, et mõista esemete tähendust inimeste jaoks võimalikult laialt, on vaja analüüsida nii nende funktsionaalset olemust kui ka esemete-inimese sotsiaalset suhet ning teadvustada sotsiaalsest kontekstist tulenevaid käitumismustreid.

Kirjandus

Baker, Lynne Rudder 2006. On the Twofold Nature of Artefacts. – Studies in History and Philosophy of Science, vol 37, 132–136.

Barad, Karen 2003. Posthumanist Performativity: Toward an Understanding of How Matter Comes to Matter. – Signs: Journal of Women in Culture and Society , vol 28, no 3, 801–831.

Beckman-Thoor, Karin 2002. Skogstorpsyxorna. En föreställning tar sin början. – Kulturell mångfald i Södermanland, del 1, 46–51.

Belk, Russell W. 1988. Possessions and the Extended Self. – Journal of Consumer Research, vol 15, no 2, 139–168.

Binford, Lewis R. 1977. For Theory Building in Archaeology: Essays on Faunal Remains, Aquatic Resources, Spatial Analysis, and Systemic Modeling. New York: Academic Press.

Binford, Lewis R. 1983. Working at Archaeology. New York [etc.]: Academic Press.

Binford, Lewis R. 1988. In Pursuit of the Past : Decoding the Archeological Record. Kaastoimetajad F. Cherry ja Robin Torrence. New York: Thames and Hudson.

Collins English Dictionary – Complete & Unabridged 10th Edition. <http://dictionary.reference.com/browse/function> (külastatud 15. detsembril 2014).

Crilly, Nathan 2010. The roles that artefacts play: technical, social and esthetic functions. – Design Studies, vol 31, 311–344.

Cummins, Robert 1975. Functional Analysis. – *The Journal of Philosophy*, vol 72, no 20, 741–765.

Dant, Tim 1999. *Material Culture in the Social World: Values, Activities, Lifestyles*. Buckingham and Philadelphia: Open University Press.

Dant, Tim 2005. *Materiality and Society*. New York: Open University Press.

Elias, Norbert 2000. *The Civilizing Process: Sociogenetic and Psychogenetic Investigations*. Oxford: Blackwell.

Engedal, Ørjan 2010. *The Bronze Age of Northwestern Scandinavia*. Dissertation for the degree doctor philosophiae (dr.philos.) at the University of Bergen.

Fahlander, Fredrik; Kjellström, Anna 2010. *Making Sense of Things: Archaeologies of Sensory Perception*. Stockholm: Stockholm University, Department of Archaeology and Classical History.

Geary, Patrick 1986. Sacred Commodities: the Circulation of Medieval Relics. – *The Social Life of Things*. Toim. Arjun Appadurai. Cambridge: Cambridge University Press. 169–194.

Glennie, Paul 1995. Consumption within Historical Studies. – *Acknowledging Consumption: A Review of New Studies*. Toim. Daniel Miller. London and New York: Routledge. 163–201.

Gosden, Chris; Marshall, Yvonne 1999. The Cultural Biography of Objects. – *World Archaeology*, vol 31, no 2, 169–178.

Haraway, Donna 1991. *Simians, Cyborgs, and Women: The Reinvention of Nature*. New York and Abingdon: Routledge.

Harper, Douglas 2010. Online Etymology Dictionary. <http://dictionary.reference.com/browse/function> (Külstatud 15. Detsember 2014).

Heidegger, Martin 1927. *Sein und Zeit*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

Herva, Vesa-Pekka 2009. Living (with) Things: Relational Ontology and Material Culture in Early Modern Northern Finland. – Cambridge Archaeological Journal, vol 19, no 3, 388 – 397.

Hicks, Dan; Beaudry, Mary C. (toim.) 2010. The Oxford Handbook of Material Culture Studies. Oxford and New York: Oxford University Press.

Hilpinen, Risto 1993. Authors and Artifacts. – Proceedings of the Aristotelian Society, New Series, vol 93, 155–178.

Hilpinen, Risto 2011. Artifact. – The Stanford Encyclopedia of Philosophy. Toim. Edward N. Zalta <http://plato.stanford.edu/archives/win2011/entries/artifact/>

Hodder, Ian 2012. Entangled: An Archaeology of the Relationships Between Humans and Things. Chichester: Wiley-Blackwell.

Hodder, Ian 1982. Symbols in Action: Ethnoarchaeological Studies of Material Culture. Cambridge [etc.] : Cambridge University Press.

Hodder, Ian 1991. Reading the Past: Current Approaches to Interpretation in Archaeology. Teine trükk. Cambridge [etc.] : Cambridge University Press.

Hodder, Ian 1995. Theory and Practice in Archaeology. London: Routledge. (Avaldatud Taylor & Francis e-Library's 2005)

Houkes, Wybo 2006. Knowledge of artefact functions. – Studies in History and Philosophy of Science, no 37, 102-113.

Houkes, Wybo; Meijers, Anthonie 2006. The ontology of artefacts: the hard problem. – Studies in History and Philosophy of Science, vol 37, 118–131.

Houkes, Wybo; Vermaas, Pieter E. 2010. Technical Functions: On the Use and Design of Artefacts. London and New York: Springer.

Husserl, Edmund 1900. Logische Untersuchungen: Untersuchungen zur Phänomenologie und Theorie der Erkenntnis. Max Niemeyer Verlag.

Ingold, Tim 2000. *The Perception of the Environment: Essays on livelihood, dwelling and skill.* London and New York: Routledge.

Ingold, Tim 2013. *Making: Anthropology, Archaeology, Art and Architecture.* Abingdon and New York: Routledge.

Johnsen, Harald; Olsen, Bjornar 2000. *Hermeneutics and Archaeology: On the Philosophy of Contextual Archaeology. Interpretive Archaeology: A Reader.* London; New York: Leicester University Press.

Johnson, Matthew 2001. *Arheoloogia teooria: sissejuhatus. Tõlkinud Eero Heinloo, toim. Valter Lang.* Tartu: Tartu Ülikool.

Jonuks, Tõnno 2009. *Eesti muinasusund. Doktoritöö.* Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.

Jonuks, Tõnno; Konsa, Marge 2007. *The Revival of Prehistoric Burial Practices: Three Archaeological Experiments.* – *Folklore*, vol 37, 91–110. <http://www.folklore.ee/folklore/vol37/burial.pdf>. (külastatud 21.04.2015)

Jonuks, Tõnno; Lang, Valter 2001. *Vajangu pronksmõõk.* – *Eesti Arheoloogia Ajakiri*, vol 5, nr 2, 148–153.

Joy, Jody 2009. *Reinvigorating Object Biography: Reproducing the Drama of Object Lives.* – *World Archaeology*, vol 41, no 4, 540–556.

Katz, Eric 1993. *Artefacts and Functions: A Note on the Value of Nature.* – *Environmental Values*, no 2, 223–232.

Kokkov, Kristin 2011. *Keskastme teooriate meetod arheoloogiateaduses. Bakalaureusetöö. Käsikiri Tartu Ülikooli filosoofia osakonnas.*

Kopytoff, Igor 1986. *The Cultural Biography of Things: Commoditization as Process.* – *The Social Life of Things. Toim. Arjun Appadurai.* Cambridge: Cambridge University Press. 64–91.

Kristiansen, Kristian; Larsson, Thomas B. 2005. *The Rise of Bronze Age Society: Travels, Transmissions and Transformations*. Cambridge University Press.

Lõhmus, Mari; Jonuks, Tõnno; Malve, Martin 2010. *Archaeological Salvage Excavations at Kukruse: a Modern Age Road, Cremation Field and 12th–13th Century Inhumation Cemetery. Preliminary Results*. – *Archaeological Fieldwork In Estonia*. 103–114.

Marx, Karl 1976. *Capital: A Critique of Political Economy. Volume One*. Tõlkinud Ben Fowkes. London: Penguin Books in association with New Left Review.

Marx, Karl 1997. *Writings of the Young Marx on Philosophy and Society*. Tõlkinud, toimetanud Loyd D. Easton ja Kurt H. Guddat. Indianapolis/Cambridge: Hackett Publishing Company.

Marx, Karl; Engels, Friedrich 1998. *The German Ideology. Includes: Theses on Feuerbach and the Introduction to the Critique of Political Economy*. New York: Prometheus Books.

McLaughlin, Peter 2001. *What Functions Explain: Functional Explanation and Self-Reproducing Systems*. Cambridge: Cambridge University Press.

Merleau-Ponty, Maurice 1945. *Phénoménologie de la perception*. Paris: Librairie Gallimard.

Meskell, Lynn 2005. *Archaeologies of Materiality*. Oxford and Malden: Blackwell Publishing Ltd.

Miller, Daniel 1987. *Material Culture and Mass Consumption*. Basil Blackwell: Oxford.

Miller, Daniel 1995. *Acknowledging Consumption*. London: Routledge.

Miller, Daniel 2008. *The Comfort of Things*. Cambridge: Polity Press.

Miller, Daniel 2010. *Stuff*. Cambridge: Polity Press.

Miller, Daniel (toim.) 2005. *Materiality*. Durham and London: Duke University Press.

Millikan, Ruth 1984. *Language, Thought, and Other Biological Categories: New Foundations for Realism*. MIT Press.

Neander, Karen 1991. Functions as selected effects: The conceptual analyst's defense. – *The Philosophy of Science*, vol 58, no 2, 168–184.

Olsen, Bjørnar 2010. *In Defense of Things: Archaeology and the Ontology of Objects*. Plymouth: AltaMira Press.

Pels, Peter 2010. Magical Things: on Fetishes, Commodities, and Computers. – *The Oxford Handbook of Material Culture Studies*. Toim. Dan Hicks and Mary C. Beaudry. Oxford and New York: Oxford University Press. 613–633.

Preston, Beth 1998. Why is a Wing Like a Spoon? A Pluralist Theory of Function. – *The Journal of Philosophy*, vol 95, no 6, 215–254.

Preston, Beth 2000. The Function of Things. A Philosophical Perspective on Material Culture. – *Matter, Materiality and Modern Culture*. Toim P.M Graves-Brown. London: Routledge. 22-46.

Preston, Beth 2013. *A Philosophy of Material Culture. Action, Function, and Mind*. Routledge. London and New York: Routledge.

Renfrew, Colin; Scarre, Christopher 1998. *Cognition and Material Culture: The Archaeology of Symbolic Storage*. Cambridge: McDonald Institute for Archaeological Research.

Robb, John E. 1999. *Material Symbols: Culture and Economy in Prehistory*. Southern Illinois University at Carbondale: Center for Archaeological Investigations.

Rorty, Richard 1979. *Philosophy and the Mirror of Nature*. Princeton: Princeton University Press.

Scheele, Marcel 2006. Function and use of technical artefacts: social conditions of function ascription. – *Studies in History and Philosophy of Science*, vol 37, 23–36.

Schiffer, Michael B.; Skibo, James M. 2008. *People and Things: A Behavioral Approach to Material Culture*. New York: Springer.

Schweikard, David P.; Schmid, Hans Bernhard 2013. *Collective Intentionality*. – *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2013 Edition).

Searle, John 1995. *The Construction of Social Reality*. New York: The Free Press.

Shanks, Michael; Tilley, Christopher 2007. *Material culture*. – *Museums in the Material World*. Toim. Simon J. Knell. London and New York: Routledge. 79–93.

Tilley, Chris; Keane, Webb jt. (toim) 2006. *Handbook of Material Culture*. London: SAGE Publications Ltd.

Tvauri, Andres 2000. Pihkva pottsepad Viljandis ja Tartus 13. sajandil. – *Eesti Arheoloogia Ajakiri*, vol 4, nr 1, 21–30.

Tvauri, Andres 2013. FLAJ.01.154 „Kesk- ja varauusaja arheoloogiline leiuvaines“. Õppematerjal. Tartu Ülikooli Õppeinfosüsteem.

Tvauri, Andres 2104. *Rahvasterännuaeg, eelviikingiaeg ja viikingiaeg Eestis*. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.

Woodward, Ian 2007. *Understanding Material Culture*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore: Sage Publications.

Wright, Larry 1973. Functions. – *The Philosophical review*, vol 82, 136–168.

Wylie, Alison 2002. *Thinking from Things: Essays in the Philosophy of Archaeology*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

Theoretical Analysis of the Functional and Social Meaning of Things in Archaeology

Summary

This thesis is a theoretical analysis of the functional and social meaning of things. Using these two concepts of meaning, I analyse different aspects of the nature, usage and meaning of things.

On the one hand, the meaning of a thing derives from its functional use. We know what the thing is made for if we know what it can be used for. Certain functional use was the purpose for designing the thing. Therefore, I argue that the functional analysis of the meaning of things is an important theoretical basis for the interpretation of things and their usage. One of the aims of this thesis is to provide a philosophical account of function in order to create a theoretical tool for interpreting archaeological items.

On the other hand, the meaning of things for human beings cannot wholly be reduced to functions. People often use things in ways that are not rational and assign them meanings that are not functional. The second aim of this work is to examine relations between humans and things: how things are related to the social context of their production and usage and how humans embed things into their own „world“. I use anthropological and sociological theories concerning relations between humans and things in order to analyse why people in the past may have valued things more than it is common nowadays. The analysis is important for understanding why such meanings are assigned to things that are not related to their structure or function.

The result of this analysis is a general theoretical basis for interpreting archaeological items, reconstructing events that have produced certain archaeological records and producing accounts of the meanings that things had for people in the past.

The thesis consists of two chapters. The first chapter treats the concept of function. The main feature of function is that any function can be realized in multiple ways. Another feature is that one thing can be typically used in different functions. So the question arises, what is the proper function of a thing?

Based on Beth Preston's account of function, I argue that the concept of function is not a simple and unequivocal one. Instead it has two-sided nature – a thing has a proper function and many system functions.

Proper function is the usage which the thing was designed for. Things have survived in the selection history because their proper function was the reason for their existence. At the same time things can have several system functions. These are functions that are given to things in certain situations where they can be used for doing something that they originally were not designed for. System function is the capacity of the thing to play roles in different situations.

In the thesis I show that while producing archaeological interpretations, the notions of proper function and system function allow archaeologists to answer different questions about the events in the past where the things were used. Proper function is important for detecting prevailing practices and people's attitudes towards thing as well as for analysing the development of the society in general. System function helps to understand short-term individual and cultural behaviour regarding things.

In addition to the abstract division, the notion of function can be classified in terms of concrete aspects of their usage – whether they are technical, social, or ideological functions. Each of these can be either proper function or system function.

I argue that the techno-proper function is an essential feature of things. Techno-proper function defines the nature of the thing and is the basis for the structure and existence of the thing. Socio-proper and ideo-proper functions specify the particular forms and usages of the thing according to their social context. Additionally, things can have techno-, socio-, and ideo-system functions.

An important aspect about things is that the proper function can not be derived from the structure of the thing. We know the function of the thing if we have been taught how to use the thing in a proper way. The knowledge about the possible functions of a thing is provided by know-how related to its use. This is the reason why it is difficult to identify the functions of things from the past without already knowing something about these kinds of things.

Experimental archaeology is one possible way to derive functions of things that are unfamiliar. Scientists explore the use patterns of things and analyse the structure of things by conducting experiments. Sometimes it is also possible to make ethnoarchaeological investigations and establish analogies between contemporary things and things preserved from the past.

The second chapter treats the social meaning of things. The main aim is to analyse why the meaning of things for human beings is not solely derived from their functional use. Knowing the aspects of social context is also important.

By producing and using things, humans express their social needs and purposes. The way of production is specific to a certain historical and local social condition. Since forms of production have changed a lot in time (in the ancient times everything was made by hand, but nowadays things are made with the help of machines), I argue that the meaning of things for humans has changed as well.

In order to analyse the relations between humans and things in the past, I use the philosophical conception of relational ontology. According to that conception, the meanings and properties of things for humans are constituted contextually and relationally. Things become meaningful according to their usage and the relations

they are in. If humans engage things, the latter becomes a parts of and continuous with them.

Since people use things in their social context, I argue that the use of things is not solely determined by the function of things. Social norms are also relevant. These norms determine what is regarded as the right use of things. Although the proper function of a thing is persistent over time and in different cultural contexts, social norms and traditions may constrain the specific use of the thing.

The last topic in the thesis is the account of collectively assigned functions. There are functions that need collective recognition and approval in order to be constituted and sustained. If things are given cultural system functions, those functions are preserved due to collective acceptance and approval.

One example of collectively assigned functions is the phenomenon of magical things (fetish, relics, charms). Those are things that do not have evident physical effects in the real world; rather, they function on the social and psychological level.

Thus, I showed in the thesis that, on the one hand, the notion of function is the fundamental concept for analysing the nature and usage of things. But on the other hand, in order to obtain a full comprehension of the meaning and usage of things, it is essential to understand the cultural and social relations between humans and things.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Kristin Kokkov (sünnikuupäev: 26.10.1986),

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose „**Esemete funktsionaalse ja sotsiaalse tähenduse teoreetiline analüüs arheoloogias**“, mille juhendajateks dotsent Endla Lõhkivi ja Marge Konsa,
 - 1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
 - 1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 11.05.2015